BATI ANADOLU EFSANELERİNDE GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Halk Bilimi Programı

Buse KARABACAK

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ

Haziran 2023
DENİZLİ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Buse KARABACAK

ÖN SÖZ

Doğa kadim dönemlerden beri insanoğluna önderlik etmiş, insanlığın beslenme, barınma ve hayat tarzının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. İnsanlar da hayatlarının her dönemlerinde doğayla yakın ilişkiler kurmuşlar, doğadan her yönüyle fayda sağlamışlardır. İnsanların çevreleriyle kurmuş oldukları ilişkiler sonucunda deneyim ve tecrübeye dayalı içerisinde toplumların inançlarını barındıran, sürekli olarak nesilden nesile aktarılarak gelişme gösteren bu bilgi geleneksel ekolojik bilgiyi meydana getirmiştir.

Günümüzde insan nüfusu giderek artmaktadır. Artan nüfusla birlikte kendisini yaşamın merkezinde gören insanoğlu kentleşme, sanayileşme, tarım ve teknolojik gelişmelere uymak isterken doğanın önemini göz ardı etmiş, doğaya olumsuz yönde hükmetmeye başlamıştır. Doğal kaynakların bilinçsizce kullanılması, yeşil alanların tahrip edilmesi, besin tüketiminin israfa yönelik artış göstermesi çevre kirliliğin başlıca nedenleri olmuştur. Tahribatın önüne geçmek insanlığı bu konuda bilgilendirmek doğanın önemini insanlığa anlatmak gerekmektedir.

Doğaya yönelik önlem alınması gerektiği hususu aslında asırlar öncesinden beri mevcuttur. Ekolojik çevreyi korumaya dair bu önlem sözlü kültür ürünü olan efsanelerde saklıdır. Bu çalışmada Batı Anadolu bölgesi tercih edilmiş, sözlü kültür ürünü olarak efsaneler seçilmiştir. Batı Anadolu bölgesi fiziki olarak güçlü bir kültürel havzadır. Batı Anadolu bölgesi kapsamında yer alan on altı ilin efsaneleri incelenmiş, bu efsanelerde yer alan geleneksel ekolojik bilgiyi korumaya yönelik unsurlar tespit edilmiştir. Eldeki veriler İşlevsel Kuram yöntemiyle değerlendirilmiş, metin içi ve metin dışı işlevler olarak başlıklandırılmıştır.

Lisans öğrenciliğim süresince manevi desteğini benden hiç esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa ARSLAN'a teşekkür ederim. Çalışmamın her safhasında bana yol gösteren, her şeyi anlayışla karşılayan, bilgi ve tecrübesi ile beni cesaretlendirip yönlendiren, değerli vaktini bana ayırıp bu yolda benimle birlikte emek veren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ'ye sonsuz teşekkür ederim.

Hayatım boyunca daima yanımda olan, bu yolda benimle birlikte mücadele veren ve beni her koşulda destekleyen babam Metin KARABACAK, annem Nurgül KARABACAK ve canım kardeşim Nebahat KARABACAK'a sonsuz sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Haziran 2023

ÖZET

BATI ANADOLU EFSANELERİNDE GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ

KARABACAK, Buse

Yüksek Lisans Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Halk Bilimi Programı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ

Haziran 2023, XI+125 sayfa

Efsaneler; anlatmaya bağlı, olağanüstülüğün ağır bastığı, inandırıcılık özelliği taşıyan, içerisinde onu okuyanlara belirli mesajlar veren Türk Halk Edebiyatı'nın sözlü ürünlerindendir.

Batı Anadolu Efsanelerinde Geleneksel Ekolojik Bilgi adlı çalışmada Türk kültüründe doğaya verilen önem ve doğayı korumaya yönelik unsurlar ortaya konulmak istenmiştir. Bu çerçevede insanlığın doğanın dengesini bozmaya yönelik eylemleri, doğanın tahribatına yol açan olumsuz davranışları tespit edilmiş; insanlığı doğayla yeniden dost haline getirmek, doğayı insanlığa sevdirmek amaçlanmıştır.

Bu çalışmada Batı Anadolu bölgesi içerisinde yer alan şehirlerin efsaneleri tek tek incelenmiştir. Batı Anadolu bölgesi hem güçlü bir fiziki bölge hem de Anadolu kültür ve medeniyeti bakımından oldukça zengin bir alandır. Bu coğrafyanın kültür ve medeniyet tarihi açısından önemli olması sözlü kültür ürünlerinin de gelişmesine katkı sağlamıştır.

Çalışma giriş, üç ana bölüm ve bu ana bölümlere ait alt başlıklardan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, alanı ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölüm "Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve" adını taşır. Bu bölümde ekoloji, geleneksel bilgi ve geleneksel ekolojik bilgi kavramları ele alınmıştır.

İkinci Bölüm "Batı Anadolu Efsanelerinde Geleneksel Ekolojik Bilgi" adını taşır. Tezin bu kısmında geleneksel ekolojik bilgiyi koruma kavramı içerisinde yer alan unsurlar ve bu unsurların efsane metinlerinde nasıl yer aldığı ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm "Geleneksel Ekolojik Bilgiye Yönelik Efsanelerin İşlevleri" adını taşır. Bu bölümde efsanelerin metin içi işlevleri ve metin dışı işlevleri tespit edilmiştir.

Çalışma "Sonuç" ve "Kaynaklar" ile sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Efsane, Ekolojik Bilgi, Geleneksel Ekolojik Bilgi, İşlevsel Kuram.

ABSTRACT

TRADITIONAL ECOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE LEGENDS OF WESTERN ANATOLIA

KARABACAK, Buse

Master Thesis

Turkish Language and Literature Department

Folklore Programme

Adviser of Thesis: Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ

June 2023, XI+125 page

Legends are one of the oral products of Turkish Folk Literature, which depends on telling, outweighs the extraordinary, has the feature of believability, gives certain messages to those who read it.

In the study titled, Tradıtıonal Ecologıcal Knowledge In The Legends Of Western Anatolıa the importance given to nature in Turkish culture and the elements for protecting nature were aimed to be revealed. In this context, humanity's actions retained disturbing the balance of nature, negative behaviors leading to the destruction of nature were identified; It is aimed to make humanity friends with nature again, to make nature love to humanity.

In this study, the legends of the cities located in the Western Anatolia region were examined one by one. The Western Anatolia region is both a strong physical region and a very rich area in terms of Anatolian culture and civilization. The importance of this geography in terms of culture and civilization history has also contributed to the development of oral culture products.

The study consists of introduction, three main chapters and sub-titles of these main chapters.

In the introduction, information about the subject, purpose, field and method of the research is given.

The first part is called "Conceptual and Theoretical Framework". In this section, the concepts of ecology, traditional knowledge and traditional ecological knowledge are discussed.

The second part is titled "Tradıtıonal Ecologıcal Knowledge In The Legends Of Western Anatolıa". In this part of the thesis, the elements in the concept of protecting traditional ecological knowledge and how these elements take place in the legend texts are examined in detail.

Chapter three is titled "Functions of Legends for Traditional Ecological Knowledge". In this section, the in-text and non-text functions of the legends are determined. The study ended with "Conclusion" and "Resources".

Keywords: Western Anatolia, Fairy Legend, Traditional Ecological Knowledge, Function, Functional Theory

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ i
ÖZET iii
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vii
ŞEKİLLER DİZİNİ ix
TABLOLAR DİZİNİ x
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ xi
GİRİŞ 1
1. Araştırmanın Konusu 1
2. Araştırmanın Amacı 2
3. Araştırmanın Alanı 3
4. Araştırmanın Yöntemi 9

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kavramsal Çerçeve 10
1.1.1. Ekoloji Kavramı 10
1.1.2. Ekoloji ve Sosyal Bilimler 12
1.1.2.1. Derin Ekoloji 14
1.1.2.2. Ekoeleştiri 17
1.1.2.3. Ekofolklor 20
1.1.2.4. Ekofeminizm 21
1.1.3. Geleneksel Bilgi 24
1.1.4. Geleneksel Ekolojik Bilgi 29
1.1.4.1. Geleneksel Ekolojik Bilginin Anlamı Alanı 33
1.1.4.2. Geleneksel Ekolojik Bilgiye Yönelik Çalışmaların Tarihi 36
1.1.4.3. Geleneksel Ekolojik Bilginin Korunması 39
1.1.5. Efsane Kavramı ve İşlevleri 41
1.1.5.1. Kavram Olarak Efsane 41
1.1.5.2. Efsanelerin İşlevi 46
1.1.5.3. Efsanelerin Tasnifi 49
1.1.5.4. Efsane ve Geleneksel Ekolojik Bilgi İlişkisi 51
1.2. Kuramsal Çerçeve 54

İKİNCİ BÖLÜM

BATI ANADOLU EFSANELERİNDE GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ

2.1. Yer (Toprak, Dağ, Taş, Mağara) Koruma Bilinci 57
2.2. Su Koruma Bilinci 67
2.3. Hayvan Koruma Bilinci 76
2.4. Ağaç Koruma Bilinci 83
2.5. Gıdayı Koruma Bilinci 93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİYE YÖNELİK EFSANELERİN İŞLEVLERİ

3.3.1. Metin İçi İşlevler 105
3.3.2. Metin Dışı İşlevler 110
SONUÇ 114
KAYNAKÇA 117
ÖZ GEÇMİŞ 125

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Batı Anadolu Bölgesi……4

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Halkın Temel Karakterlerinin Listesi……25

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

Akt.	Aktaran
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Düz.	Düzenleyen
GEB	Geleneksel Ekolojik Bilgi
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
Vb.	Ve benzeri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

"Batı Anadolu Efsanelerinde Geleneksel Ekolojik Bilgi" başlıklı yüksek lisans tezinin konusu Batı Anadolu Efsanelerindeki Geleneksel Ekolojik Bilgi'nin nasıl korunduğunun tespitidir. İnsanoğlu göçebe hayat yaşadığından beri doğayla yakın ilişkiler kurmuş sürekli olarak doğayla etkileşimde bulunmuştur. Doğa hayat şartlarının belirlenmesinde insanoğluna önderlik etmiştir. Günümüze doğru yaklaştıkça insanoğlu, çevre ve şartların değişmesiyle birlikte geçmişte doğayla kurmuş olduğu ilişkileri göz ardı ederek doğadan kendisini soyutlamış, kimi zamanda kendisini doğadan üstün görmüştür. İnsanın doğaya hükmetme arzusu insan ve doğa dengesini bozmuştur. Bozulan doğa ve insan dengesi ve bu dengenin aslında nasıl olması gerektiği başta geleneksel ekolojik bilgi olmak üzere sosyal bilimler ve fen bilimler gibi kültürle ilintili birçok alanda belirgin şekilde yer almaktadır. Kültür bu anlamda ekolojik bilgiyi içinde barındıran onun korunması veya ekolojik bilgiyle ilgili çeşitli yönleri aktarması bakımından önemli bir bilgi ve anlam alanı olarak görülebilir.

Kültürün bir ögesi olan halk anlatılarını icra edenlere de geleneksel ekolojik bilginin aktarılması hususunda önemli görevler düşmektedir. Bu tezde halk anlatıları içerisinde yer alan efsaneler merkeze alınmıştır. Efsanelerin üstlendiği işlevler diğer anlatı türleriyle kıyaslandığında yaptırımı olan işlevlerdir. Efsanelerde insanlar yapılması uygun görülmeyen davranış ve tutumlarından dolayı önce uyarılır, uyarılara rağmen davranışları gerçekleştirenlere ise efsanelerde gerginlik faktörü yaratılarak bir yaptırım uygulanır. Sonuç olarak yasaklara uymayan kişilere efsanelerde mutlaka bir bedel ödetilir.

Tezin çalışma alanı Batı Anadolu Bölgesi ile sınırlandırılmış, konusu ise bu bölgedeki geleneksel ekolojik bilginin korunması olarak belirlenmiştir. Bu bölgeye ait efsaneler tek tek okunmuş, efsanelerde ekolojik çevreyi oluşturan taş, toprak, su, hayvan, ağaç gibi unsurların nasıl koruma altına alındığı tespit edilmiştir.

Araştırma konusu dahilinde olan toprak, su, ağaç ve diğer unsurlar Türk kültüründe oluşturdukları yapıyla birer kült meydana getirmişlerdir. Tabiat kültleri adı altında toplayabileceğimiz bu kültler hakkında daha önce yerli ve yabancı bilim insanlarının hazırladığı pek çok bilimsel araştırma vardır. Kültlerin anlam alanı ve kült olan durumu kutsallaştırma sürecinde unsurlar koruma düşüncesiyle

kutsallaştırılmışlardır. Her ne kadar geleneksel ekolojik bilginin odaklandığı koruma ile tabiat kültlerinin odaklandığı koruma bilinci aynı amaca hizmet ediyormuş gibi algılansa da geleneksel ekolojik bilginin konumlandığı hedef ve fayda ilişkisi kültlerin konumlandığı hedef ve fayda ilişkisinden farklıdır. Bu çerçevede geleneksel ekolojik bilgiye odaklanan bu çalışmanın alanı tabiat kültlerinin oluşturduğu kutsal alandan ve anlam alanından farklıdır. Kültler bir unsur etrafında oluşan kutsal alanı açıklar, kutsal alanla ve onun tasarımıyla ilgilidir. Tabiat kültlerinde tek taraflılık ve kutsallılık söz konusudur. Bu çalışmada ise üzerinde odaklanılan su, ağaç, toprak ve hayvanlara ilişkin geleneksel ekolojik bilgiye yönelik unsurların korunmasında ise karşılıklı ilişki vardır. Burada hedef ve fayda ön plana çıkar. İnsanlar geleneksel ekolojik bilgiyi merkeze alarak fayda sağlarlar ama aynı zamanda bilginin korunması ve aktarılmasına destek olurlar. Bu karşılıklılık doğa ve insan arasındaki dengeyi oluşturur. Doğa ve insan arasındaki denge de uyum ve uyumlamaya bağlı olarak ilerler.

Tespit ve inceleme sonucunda efsanelerde geleneksel ekolojik bilgiye dair zengin bilgilere rastlanmıştır. Tüm bu veriler üzerinden Türk kültürü içerisinde doğanın yeri ve önemi, doğanın hayat tarzı içerisindeki rolü açıklanacaktır. Bu efsaneler doğaya yalnızca nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiğini vurgulamakla kalmayacak, nesiller sonrasına doğayı temiz tutma hususunda kaynaklık edecektir.

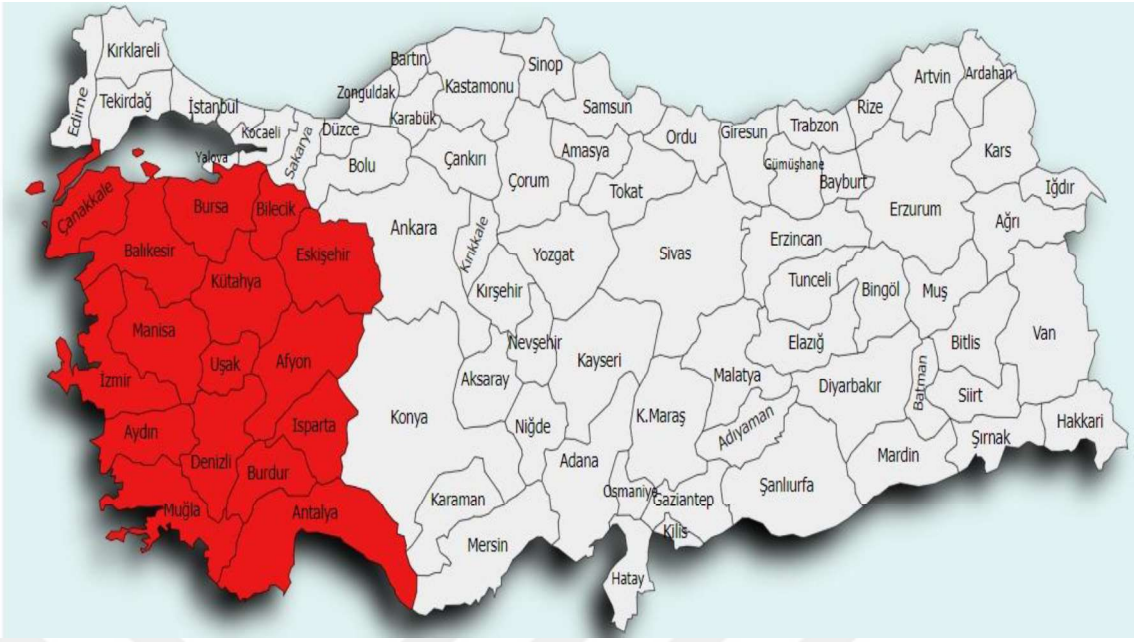
2. Araştırmanın Amacı

Doğa ve insan ilişkisi bir denge üzerine kuruludur. Bu dengenin bozulmaması ve var olan dengenin korunması için pek çok çözüm önerisi bulunmaktadır. Bu önerilerden birisi de geleneksel ekolojik bilgide saklıdır. Yapılan çalışma ile efsanelerde doğa ve insan dengesini sağlamaya yönelik hangi işlevlerin yer aldığı tespit edilmek istenmiş, efsanelerin geleneksel ekolojik bilgiye dair koruma unsurlarının insanlara aktarılmasında bir aracı olduğu ortaya konulmuştur. Üzerinde çalışma yapılan bu efsaneler, Asya'dan Anadolu'ya devam ettirilen geleneksel ekolojik bilginin tespiti için son derece önemlidir. Efsaneler sayesinde tarihsel süreklilik içindeki geleneksel ekolojik bilgi korunarak günümüze kadar getirilmiş ve dinleyicilere aktarılmıştır. Batı Anadolu efsaneleri de Türklerin çevreye yönelik yaklaşımının anlaşılmasını sağlamış, doğanın keyfi olarak kirletilmesini engellemeye çalışmış, doğayı kirletmenin bir çevre felaketi olduğunu da açıkça kanıtlamıştır. Yapılan bu çalışma ile canlılar dünyasına zarar vermeme konusunda farkındalık yaratılması hedeflenmiştir.

3. Araştırmanın Alanı

Anadolu sahası zaman zaman bir savaş alanı, göç yolu ya da ticaret bölgesi olarak pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Araştırmacılar tarafından çeşitli incelemeler yapıldığında Batı Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgelere kıyasla daha fazla göç aldığı görülmüştür. Böylece Batı Anadolu Türk boylarının yoğunlaştığı ve uç bölge kimliği gösteren bir bölge haline gelmiştir. Özellikle Asya'dan yapılan göçlerle daha çok Türkmenlerin yerleştiği bir bölge olarak da bilinir. Bu coğrafyanın kültür ve medeniyet tarihi açısından önemi büyüktür. Çünkü Türk boylarının göçleri sayesinde Batı Anadolu'ya hem maddi hem de manevi kültür taşınmıştır. Toplumların birbirleriyle etkileşimleri sonucunda da Anadolu Kültür ve Medeniyeti meydana gelmiştir. Bunun sonucunda Batı Anadolu fiziki bölge olmaktan ziyade kültürel bir havza olarak görülmektedir. Asya'dan getirilen Geleneksel Ekolojik Bilginin de bu bölgede yaygınlaştırıldığı düşünülmektedir.

Çalışmanın alanı Batı Anadolu Bölgesi ile sınırlandırılmıştır. Batı Anadolu Bölgesi, Marmara Bölgesinin güneyini, Ege Bölgesinin tamamını, Akdeniz Bölgesinin batısını ve İç Anadolu Bölgesinden Eskişehir'i kapsayan coğrafi bir alandır. Araştırmanın kapsamı içerisinde 16 il bulunur. Bu iller sırasıyla şu şekildedir: Afyonkarahisar, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla ve Uşak. Öncelikle iller hakkında kısa bir bilgi verilecek daha sonra her il için hangi çalışmadan yararlanıldığı belirtilecektir. Bazı şehirlerin derlenmiş toplu efsane çalışmaları olmaması sebebiyle ilçe/köy/kasaba derleme çalışmalarının içinde yer alan efsanelerden yararlanılmıştır.

Harita 1. Batı Anadolu Bölgesi (Yılmaz 2023: 7)

Afyonkarahisar, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer alan bir ildir. Kuzey doğudan güney batıya uzandıkça alçalan ovaları ile hem Orta Anadolu'dan ve hem de Ege Bölgesi'nden sayılır. Bulunduğu konum itibarıyla şehre dört bir yandan demiryolu ulaşımı bulunmaktadır. İklim oldukça sert ve orta derecede yağışlıdır. Yazları sıcak ve kurak kışları ise soğuk ve kar yağışlı geçer. Türkiye'de kaplıca ve ılıca yönünden sayılı iller arasındadır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Afyonkarahisar_(il) Afyonkarahisar şehrinin efsaneleri incelenirken Elif Alakuş tarafından hazırlanan "Afyonkarahisar Merkezde Yer Adlarına Bağlı Oluşan Efsaneler Derleme-İnceleme-Metinler" ve Asiye Atakan'ın Afyonkarahisar Efsanelerinin Eğitim Açısından İncelenmesi adlı çalışmalardan yararlanılmıştır.

Antalya ili Türkiye'nin güneybatısında Akdeniz Bölgesi'nin batısında bulunan 29° 20'-32°35' doğu boylamları ile 36° 07'-37° 29' kuzey enlemleri arasındadır. Antalya bölgesinin ılıman iklim özelliklerine sahip olması ve bitki örtüsü çeşitliliği, yaban hayatının zenginliğini de beraberinde getirir. Kültür turizmi başta olmak üzere deniz, spor, sağlık, kış, kongre, yayla, mağara, kamp ve inanç turizmi yapılabilmekte bu turizm seçenekleri için tesisler bulunmaktadır. Turizm alanı ilan edilmesinden sonra hızla kalabalıklaşmıştır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Antalya#) Antalya efsaneleri

incelenirken Hıdır Tekin tarafından hazırlanan "Antalya Bölgesi Efsaneleri" isimli çalışmadan istifade edilmiştir.

Aydın ili, Ege Bölgesi'nde yer alan turizm ve tarım açısından en gelişmiş illerdendir. Bitki örtüsü Akdeniz ikliminin karakteristiğindendir. Yüz ölçümünün yarıya yakını maki ve ormanlar ile kaplıdır. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçer. Aydın; yağlık zeytin, incir, kestane, kereviz üretiminde Türkiye'de 1. sırada, pamuk ve çilek üretiminde ise 2. Sırada, taze börülce ve sofralık zeytin üretiminde 3. Sırada yer almaktadır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayd%C4%B1n) Aydın bölgesine ait genel olarak derlenmiş efsanelerden istifade edilememiş, şehrin Nazilli ilçesine dair Alper Keser tarafından derlenen "Nazilli Bölgesi Efsane ve Memoratları"ndan faydalanılmıştır.

Balıkesir ili, Marmara Bölgesi'nde yer alır. Ege kıyılarında, yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçen Akdeniz iklimi etkilidir. Balıkesir'in sahil kesimlerinde zeytincilik, bağcılık ve balıkçılık yapılmaktadır. İç kesimlerinde ise tarım, hayvancılık, ormancılık ve madencilik yapılmaktadır. İl bor minarelleri bakımından oldukça zengindir. Denize sahip olduğu için deniz turizmi gelişmiştir. Marmara'da veya Ege'de kıyıya sahip ilçeler ile adalar, başlıca turizm merkezleridir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Bal%C4%B1kesir) Balıkesir bölgesine ait efsanelerin derlenmesi için Kübra İrkil Erol tarafından hazırlanan Balıkesir Merkez İlçe Manav Köyleri Halk Edebiyatı ve Folklor Derlemeleri, Halil İbrahim Şahin tarafından hazırlanan Balıkesir Çepni Kültürü, Fatma Bıldır tarafından hazırlanan Dursunbey (Balıkesir) Yöresi Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri Üzerine Bir Araştırma, Berna Olgunsoy tarafından hazırlanan Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki Ve Hayvanlarla İlgili İnanış Ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma İsimli Çalışmalardan Yararlanılmıştır.

Bilecik Marmara Bölgesi'nin güney doğusunda; Marmara, Karadeniz, İç Anadolu Bölgesi ve Ege Bölgesinin kesim noktaları üzerinde yer alır. Yüzölçümünün %47'sinin ormanlık alan olması itibarı ile orman zenginliği bakımından Türkiye'nin şanslı yörelerinden biridir. Bilecik, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğduğu topraklardadır. Her yıl Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt şenlikleri, Bilecik iline bağlı Söğüt'te yapılmaktadır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Bilecik_(il) Bilecik efsanelerini incelemek için https://bilecik.ktb.gov.tr/ adresinden yararlanılmıştır.

Burdur ili Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'nde bulunan 11 ilçe, 19 belde ve 182 köyü olan bir ildir. İlin doğal yapısı oldukça engebelidir. Burdur Akdeniz Bölgesinde karasal iç tarafında yer aldığından karasal iklim hüküm sürmekte olup, kış mevsimi sert ve genellikle kar yağışlı, yaz mevsimi ise kurak ve sıcak geçmektedir. Burdur'da bol sayıda göl ve orta boy akarsu bulunmaktadır. Türkiye'nin önemli göllerinden olan Burdur Gölü her türlü su sporları için elverişlidir. Son yıllarda mermer ve doğal taş açısından büyük bir atılım göstermiştir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Burdur_(il) Burdur efsanelerini incelemek için Hakan Acar'ın "Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma" ve Hüseyin Ercan'ın Burdur İli Ağlasun İlçesi Halk Edebiyatı ve Folkloru çalışmaları içinde yer alan efsanelerden yararlanılmıştır.

Bursa ili, Marmara Bölgesinin Güney Marmara bölümünde, 40° kuzey enlem ve 29° doğu boylam daireleri arasında yer alır. Ekonomik açıdan Türkiye'nin en gelişmiş kentlerinden biri olan Bursa Osmanlı Devleti'nin ilk başkentidir. Doğal güzellikleri, şifalı suları, mutfak kültürü, yaz ve kış turizmi imkânları gibi zenginliklerle harmanlanmış bir şehirdir. Bursa'da otomotiv sanayi kuruluşları, otomobil, otobüs, metro, hafif metro ve tramvay vagonları ve bunlara ait yedek parçaların imalatını yapmakla birlikte, mobilya sanayi ve tekstil sanayi de gelişim göstermiştir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Bursa#) Bursa ilinin efsaneleri incelenirken Yusuf Olgun'un Bursa Efsaneleri adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.

Çanakkale, Anadolu'nun kuzeybatısında, Çanakkale Boğazı'nın güneydoğusunda yer alır. Çanakkale ekonomisinde ağırlıklı sektör tarımdır. Bin yıl boyunca farklı toplumların egemenliğinde kalmış gerek mimarisinde gerek yaşamda onlardan izler taşımaktadır. Turizm genellikle Çanakkale Savaşları'nın yaşandığı Gelibolu, Truva Savaşı'na ev sahipliği yapmış Truva Antik Kenti ve Assos Antik Kenti üzerine odaklıdır. Yine Çanakkale'de bulunan Gökçeada ve Bozcaada turist çekmektedir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87anakkale#) Çanakkale yöresine ait efsaneler incelenirken daha çok şehir şehir derlenen efsanelerden faydalanılmış, İbrahim Atlı'nın "Çan Yöresi Efsanelerinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi", Cem Meriç'in "Bayramiç Folkloru", Fatmanur İlhan'ın Efsane ve Mitlerin İşlevleri ve Modern Toplumdaki Yansımaları: Sarıkız Efsanesi Örneği çalışmalarından istifade edilmiştir.

Denizli, Ege ve Akdeniz Bölgeleri arasında bir geçit durumundadır ve her iki bölge üzerinde de toprakları vardır. Bir ihracat ve sanayi kenti olup tarıma elverişlidir.

Pamukkale; kaynak sularının kirecinden oluşmuş travertenleri ile ünlü bir turizm cennetidir. Keloğlan Mağarası ve Kaklık Mağarası ise mutlaka görülmesi gereken diğer turistik yerlerdendir. Denizli' de bunların dışında çok sayıda antik kent, park ve bahçeler de bulunmaktadır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Denizli#) Denizli'ye dair efsaneler hususunda ise M. Metin Türktaş'ın "Denizli Efsaneleri" adlı çalışmasında bulunan efsanelerden yararlanılmıştır.

Eskişehir, İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında yer alır ve bölgenin en büyük 4. ilidir. Kışları soğuk ve kar yağışlı, yazlar sıcak ve yağışsızdır. Ulaşım kolaylığı, enerji olanakları, uygun tarımsal yapısı ve zengin maden kaynakları bulunmaktadır. Yer altı zenginliği ise Eskişehir'in önemli ekonomik kaynaklarından biridir. Önemli maden rezervlerinden bazıları; manyezit, krom, bor, kil, mermer ve lületaşıdır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Eski%C5%9Fehir#) Eskişehir efsaneleri konusunda ise Tahsin Altın'ın "Eskişehir Sivrihisar İlçesi Folkloru'nde" bulunan efsanelerden faydalanılmıştır.

Isparta, Akdeniz Bölgesi'nin kuzeyindeki Göller Yöresi'nde bulunmaktadır. Ekonomi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Genel olarak hizmet, sanayi, ticaret sektörlerinde önemli bir merkez haline gelmiştir. Şehir yöreye özgü el dokuması halılarıyla ve gül yetiştiriciliğiyle tanınır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Isparta_(il)) Isparta ili için Halil Altay Göde'nin "Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmasından istifade edilmiştir.

İzmir ili Ege Bölgesi'nde yer alan ve ülkenin nüfus bakımından en kalabalık üçüncü şehridir. Yatlar ve gemilerle çevrilmiş uzun bir körfezin başında yer almaktadır. İzmir'de yaz mevsimi sıcak ve kurak, kış mevsimi ılık ve yağışlı geçer. Sanayi sektörü kentin biçimlenmesinde belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Coğrafi konumu, kültürel ve tarihi zenginliği, metropol olması, farklı bölgeler arasında geçiş noktası bulunması, çeşitli fuar ve festivalleri, zeytinyağlı yemekleri ve mezeleri ile ünlü farklı inanç ve kültürlerin bir arada yaşamasına vesile olan hoşgörü şehridir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0zmir) İzmir ili için Yaşar Ürük'ün "İzmir Efsaneleri" adlı kitabından yararlanılmıştır.

Kütahya, Ege Bölgesi'nde yer alan kuzey ve batıdaki yüksek dağ sırtlarında doruğa ulaşan tarım arazileri ile geniş bir yamaç alanına sahip bir şehirdir. Şehir pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır ve zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Bordan kömüre;

seramik hammaddelerinden gümüşe, yarı kıymetli süs taşlarına kadar pek çok 35 çeşit yeraltı zenginliğe sahip madencilik cennetidir. (https://www.kutahya.bel.tr/turizm.asp-kenttarihi .asp) Kütahya şehrinin efsanelerini derlemek için Selma Doğlarlıoğlu'nun "Emet İlçe Merkez Folkloru" ve Salih Yakın'ın "Kütahya Efsaneleri" isimli çalışmalarından faydalanılmıştır.

Manisa Ege Bölgesi'nin en büyük ikinci şehridir. "Şehzadeler Şehri" olarak da adlandırılan bu şehir; mesir macunu, sultaniye üzümü ve Manisa Tarzanı ile tanınır. Şehrin ekonomisi tarım ve sanayiye dayanır. Manisa pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Tarih boyunca kültür ve sanatın yoğunlaştığı, ticaret yollarının geçtiği, kültürel ve doğal zenginlikleri ile ilgi çekici bir şehirdir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Manisa) Manisa ilinin efsanelerini derlemek için ilçelere ait Osman Türkmen'in "Alaşehir Yöresindeki Efsane ve Memoratlar", Arzu Acar'ın "Manisa İli Selendi İlçesi Geçiş Dönemleri ve Halk Edebiyatı Ürünleri" efsaneleri incelenmiştir

Muğla ili, Ege Bölgesi'ne dahil olan, topraklarının küçük bir kısmı Akdeniz Bölgesi içine giren tatil bölgeleri ile ünlü ildir. İlin maden yatakları zengindir ve tarım ürünlerinin çeşitliliği de dikkat çeker. Tarihi kalıntılar açısından son derece zengin olup, sınırları içinde yüzden fazla ören yeri bulunmaktadır. Şehir; oyun, müzik ve türkü folkloru bakımından da çok zengindir. Zeybek havaları, teke ve kaşık oyunları yaygındır. (https://www.mu.edu.tr/tr/genel-bilgiler/bilgiler/mugla-hakkinda) Muğla için Mehmet Naci Önal tarafından derlenen Muğla Efsaneleri adlı kitaptan istifade edilmiştir.

Uşak ili Ege Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesi arasında bir geçit oluşturan İç Batı Anadolu Bölümü üzerinde yer alır. Büyük Menderes'in kolu olan Banaz Çayı ve Gediz Nehri olmak üzere iki önemli ırmağı vardır. Ekonomik hayatı; tarımsal faaliyetler, hayvancılık ve süt ürünleri imalatı, tekstil ve deri ürünleri imalatı, madencilik, seramik ürünleri imalatı oluşturmaktadır. Türkiye'de ilk sanayi kuruluşlarının ortaya çıktığı illerden biridir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/U%C5%9Fak_(il) Uşak efsaneleri için de Türkan Çelik'in "Uşak'tan Derlenen Efsaneler Üzerine Bir İnceleme" isimli çalışmasından yararlanılmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Batı Anadolu Efsanelerinin bulunduğu tez, makale ve kitaplar metin merkezli bir yaklaşımla incelenmiştir. Geleneksel Ekolojik Bilgi kavramının işlevselliği ve efsanelerdeki rolünün tespiti aşamasında "İşlevsel Halkbilimi Yöntemi" kullanılmıştır. Çalışma içerisinde incelenen efsane metinlerinin çevreyi korumaya yönelik alınan önlemlerin ortaya konulmasında nasıl işlev üstlendiğini belirlemek, çevrenin korunması adına alınan önlemleri belirtmek için efsane metinlerinin özeti verilmiştir.

Geleneksel Ekolojik Bilgiyi korumaya yönelik işlevlerin incelendiği bu çalışma "Batı Anadolu Efsaneleri" ile sınırlandırılmıştır. Belirlenen bölgedeki il/ilçe/köy efsane derleme çalışmalarından ve lisans, yüksek lisans, doktora tezlerinden metin merkezli olarak yararlanılmıştır.

Bu incelemede geleneksel ekolojik bilgiye yönelik veriler fişlenmiş, elde edilen veriler:

1) Yer (Toprak, Dağ, Taş, Mağara) Koruma Bilinci
2) Su Koruma Bilinci,
3) Ağaç Koruma Bilinci,
4) Hayvan Koruma Bilinci,
5) Gıda Koruma Bilinci başlıkları altında bir araya getirilmiştir.

Çalışmada efsanelerin çeşitli işlevler üstlenmesinden hareketle söz konusu işlevler metin içi işlevler ve metin dışı işlevler olarak tasnif edilmiştir. Metin içi işlevlerde geleneksek ekolojik bilginin nasıl korunduğuna dair işlevler dikkate alınırken metin dışı işlevlerde bir halk bilgisi unsuru olan efsanelerin genel anlamda üstlendiği işlevler dikkate alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Ekoloji Kavramı

İnsanlar tarihi dönemlerden itibaren doğayla iç içe bir hayat sürmüştür. Barınma, beslenme, korunma, giyinme gibi temel ihtiyaçlarını giderme noktasında her bir birey doğaya başvurmuştur. Doğaya zarar vermeden doğadan deney ve gözleme dayalı olarak tecrübe yoluyla bilgiler edinen insanoğlu kendisini de doğanın bir parçası kabul etmiştir. Yaşamını sürdürebilmek için bazı bilgilere ihtiyaç duyan insanoğlu için ekolojik bilginin katkısı büyüktür. Ekoloji canlıların hem birbirleriyle hem de çevreleri ile olan etkileşimlerini, iletişimleri ve karşılıklı ilişkilerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlanabilir.

Ekoloji, 1866 yılında Ernest Haeckel tarafından "oikos" ve "logy" sözcüklerinin birleşimi ile oluşturulmuştur (Keleş ve Hamamcı, 2005: 34). Oikos; yer veya ev olarak, logy; bilim olarak ifade edilmektedir. İki kelimenin birleşimindeki anlam ise "konut bilimi" veya "ev idaresi bilimi" olarak açıklanmaktadır (Çepel, 2006: 5). Ekoloji, organizmaların bölgesel dağılımını ve miktarını belirleyen karşılıklı ilişkileri inceleyen bilim dalıdır. Ekoloji terimi bilimsel anlamda ilk kez 1869'da Alman biyolog Haeckel'in bitki ekolojisini konu alan bir çalışmasında kullanmıştır (Marshall, 1999: 175).

Ekoloji, Türk Dil Kurumu tarafından "canlıların hem kendi aralarındaki hem de çevresiyle olan ilişkileri inceleyen bilim dalı" veya kısa anlamı ile "çevre bilimi" olarak ifade edilmektedir. (https://sozluk.gov.tr/) (Erişim Tarihi: 06.12.2022)

Biyoetik Terimleri Sözlüğü'nde ise ekoloji "çevrebilim" olarak Türkçeye aktarılmış, canlılar ve çevreleri ile bu iki varlığa ait ögelerin karşılıklı etkileşim ve ilişkilerini araştıran bir bilim dalı olarak açıklanmıştır (Oğuz, vd. 2005: 43).

Başlangıçta ekoloji, biyolojinin bir alt dalı olarak hayvan ve bitki türlerinin çevreleriyle olan ilişkilerini araştıran bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1999: 16). 20. yüzyılın başlangıcından itibaren ekoloji kavramı çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örnek olarak; "topluluk bilimi", "fizyolojinin bir dalı", "çevre bilimi",

“bilimsel doğa tarihi” ve “ekosistemlerin yapı ve işlevini inceleyen bilim” gibi adlandırılmaktadır (Ay, 2020: 14).

Felsefi açıdan bakıldığında ise Aristoteles ekolojiyi, “canlı varlıklar yaşadıkları ortama uymuşlardır, birbirleri ve çevreleriyle etkileşim içindedirler ve aynı zamanda aralarında yaşam için bir mücadele vardır” açıklaması ile tanımlamıştır (Güney, 2004: 7).

Çakır’ın tanımına göre ise, “Çevre bilimi olarak Türkçeye çevrilen ekoloji kavramı; şehir bölge planlama, çevre mühendisliği, siyaset bilimi, sosyoloji, coğrafya, biyoloji ve hukuk gibi birçok disiplin araştırma ve inceleme alanına girmektedir” (Çakır, 2019: 109). Çakır, yapmış olduğu tanımla ekolojinin çok büyük bir araştırma alanına sahip olduğunu ve birden fazla disiplinle ilgili olduğunu vurgulamıştır.

Bookchin ekolojiyi doğa ve insanlığın doğal dünyayla ilişkisi hakkında daha geniş bir kavrayış getiren; biyosferin dengesini ve bütünlüğünü kendinde bir amaç olarak gören, doğal çeşitlilik yalnızca ekosistemi oluşturan bileşenler ne kadar çeşitli olursa, ekosistemi o kadar istikrarlı olacağından dolayı değil, çeşitliliğin kendi başına, güçlü bir canlı evren nosyonunun parçası olarak bağrımıza basmamız gereken bir değer olmasından dolayı da geliştirilmesi gereken bir değer olarak tanımlamıştır (Bookchin, 1996: 62).

Kadimbeyli de ekoloji için şu şekilde açıklama yapmıştır: “Eğitim araştırmalarında kabul edilmektedir ki ekoloji, ev, yurt, mesken ve logos kelimelerinin birleşiminden oluşan bir terim olup, anlamı yurt hakkında bilgi demektir” (Kadimbeyli, 2013: 162).

S. V. Örnek ise ekolojiyi, canlıların yaşadıkları çevreyle ilişkilerini inceleyen disiplin olarak tanımlar. Biyo-ekoloji hayvan ve bitkilerin çevrelerine uyumlarını incelerken, sosyal ekoloji kent ve köylerin yerel, düzen ve dağılımını, nüfus hareketlerini, iş bölümünü, rekabeti ele alır. Etnolojide, göz önünde bulundurulması gereken önemli ekolojik faktörlerden biri, insanla fiziksel çevre arasındaki karşılıklı etkidir; insan sadece kendini doğal çevresine uydurmak için zorlamaz, aynı zamanda çevresini de kendine uydurmak için değiştirmeye çalışır (Örnek, 1971: 74). Örnek, insanı “kendisini doğal çevreye uymak için zorlamayan ama çevresini kendine uydurmak için değiştirmeye çalışan varlık” olarak görmüştür.

Görmez’e göre ekoloji, doğa ve insanlığın doğal dünya ile ilişkisi hakkında “çevreye göre daha geniş bir kavrayış getiren ve biyosferin dengesini ve bütünlüğünü

amaç olarak gören bir bilimdir (Görmez, 2018: 1). Bu hususta "Çevreyi korumanın ve geliştirmenin en iyi araçlarından biri olan çevre hakkı, bir insan hakkı olarak uluslararası belgelere ve anayasaya son yıllarda girmiştir" (Görmez, 2018: 146). şeklinde yapmış olduğu açıklama ile bilim olarak ortaya koyduğu ekolojinin hukuki boyutuna dikkat çeker.

Ekoloji canlı ve cansız varlıkların yaşamlarını sürdürdüğü Dünya'nın dününe, bugününe ve yarınlarına dair araştırmalar yapan etkili bir bilim dalıdır. Dünya'nın farklı yerlerine yayılan organizmaların yaşamlarını bilim öncülüğünde ele alarak, Dünya geneline dair atılımlar yapar ve yaşam biçimlerini detaylı olarak inceler. Ekolojinin ele aldığı alanlar arasında hayvanlar, bitkiler, akarsular, göller, ağaçlar, sular vb. kısaca doğaya ait her unsur yer almaktadır. Bu bilgi çeşitliliği de ekolojik kültürü oluşturmaktadır. Ekoloji bağlamında tüm varlıklar birbirleri ile etkileşim halindedir. Bu noktada ekolojide bir bütünlük söz konusudur. Hatta canlılar yaşamsal döngülerini sürdürebilmek için aynı zamanda birbirlerine bağımlıdırlar. İlkel insan ortaya çıktığı andan itibaren temel ihtiyaçlarını gözlem ve tecrübeye dayanarak doğadan karşılamıştır. Böylece doğa her türlü ihtiyacın karşılanmasına olanak tanıması bakımından sonsuzluğa açılan bir yaşam hazinesi olarak tanımlanabilir.

1.1.2. Ekoloji ve Sosyal Bilimler

Ekoloji bilim dalına bağlı bilim insanları ilk zamanlarda sadece tarım alanında bitkilerin üretim ve verimlilik konularına yönelik ekolojik araştırmalar yapmışlardır. Ancak zamanla ekolojinin kapsama alanı genişlemiş ve tüm canlıların çevreleri ile olan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalı haline gelmiştir. Çünkü bu kavram yalnızca insanı kapsamakla kalmaz, bitki, hayvan, toprak, hava, su, mineral vb. yapıları da içerisine almaktadır. Ekoloji terimi böyle çeşitli unsurları bünyesinde bulundurduğu için birden fazla alana yönelmek durumunda kalmıştır.

Her bilim dalında olduğu gibi ekoloji bilim dalı da belirli ilkelere sahiptir.

a. Doğanın Bütünlüğü İlkesi: Doğada yaşayan canlılar olan insanlar, bitkiler, hayvanlar ve mikroorganizmalar bir bütün halde yaşamlarını sürdürürler, birbirlerini etkilerler ve birbirlerine bağımlıdırlar.

b. Doğanın Sınırlılığı İlkesi: Dünya üzerinde doğal kaynaklar sınırsız değildir.

c. Doğanın Özdenetimi İlkesi: Doğa kendi sistematiği içerisinde sürekli kendi kendisini denetler ve kontrolü elinde tutar.

d. Doğanın Çeşitliliği İlkesi: Doğada milyonlarca çeşit canlı türü yaşar. **e. Doğada Hiçbir Şey Yok Olmaz İlkesi:** Doğada bulunan hiçbir madde varken yok edilemez (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1999: 20-30).

Küreselleşen dünyada ekoloji çalışmaları önem kazanmış, bu kapsamda hem fen hem de sosyal alanlarda birçok disiplin çevre korumaya yönelik teori ve kavram geliştirmiştir. Eko-turizm, eko-feminizm, eko-sosyoloji, eko-psikoloji gibi disiplinler arası yaklaşımlar, bunu örneklendirmektedir.

Karakaya'nın Aytov'dan aktardığı bilgilere göre ekoloji "doğanın bütünselliği ilkesi" gereği ve çalışma kapsamının çok geniş bir alana yayılması dolayısıyla başta biyoloji olmak üzere; fizyoloji, zooloji, botanik, kimya, fizik, morfoloji, meteoroloji, klimatoloji, jeoloji, tıp, eczacılık, veterinerlik, coğrafya, psikoloji, sosyoloji, ekonomi, hukuk, politika, çevre mühendisliği ve genetik mühendisliği gibi pek çok bilim dalıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki içerisinde bulunmaktadır (Aytov, 1998: 1-2'den akt. Karakaya, 2022: 53). Örneğin fen bilimleri alanında ekoloji kavramı ekonomide; insan-çevre ilişkilerinin ekonomik yanını, mühendislikte; kirli suların arıtılması, hava kirliliği gibi konularla ilgilenir, mimarlıkta; şehir ve bina proje tasarımlarını, özellikle alan kullanımını ele alır. Tıpta; sıtma gibi çevreden gelen hastalıklar, koruyucu hekimlik, çevresel koşulların etkilediği kanser gibi çevre sağlığı konularıyla ilgilenir. (www.ekoetiket.com) (Erişim Tarihi : 02.01.2023)

Ekoloji kavramının anlam alanı her ne kadar sadece fen bilimleri ile ilişkili olarak algılansa da bütüncül bilim anlayışının gerekliliğinden dolayı sosyal bilimlerin de konusudur. Örneğin sosyolojide; şehir içindeki insan ilişkilerini özellikle sosyal grupların şehir içindeki dağılımlarını, psikolojide; insanın çevreye karşı psikolojik tutumu ve çevreyi algılamasıyla, coğrafyada; insanların çevre şartlarına göre dağılımını, doğal kaynaklarla ilişkilerini ve insanların çevreye etkilerini inceler. (www.ekoetiket.com) (Erişim Tarihi : 02.01.2023)

Ekoloji maddenin oluşum basamakları olan; ekosfer, ekosistemler, komüniteler, popülasyonlar ve organizmalarla da yakından ilişki içerisinde bulunur. Örneğin en küçük canlı birimi olan organizmalar incelenirken, organizmaların yaşama alanı, beslenme şekli ve avlanma tipleri ele alınır. Organizmalar birleşerek komüniteleri meydana getirir. Popülasyon da bunlara ek olarak sadece organizmayı inceler. Ekosistemler ise cansız

çevreyi içine alarak ve komüniteleri de buna dahil ederek kendisine geniş kapsamlı bir inceleme alanı oluşturur. Tüm bu alt basamaklarda gördüğümüz gibi ekoloji en küçük birim olan canlıdan başlayarak kendine bir dünya kurmuştur. Uzaktan veya yakından hepsiyle farklı bağlar kurarak etkileşimde bulunmaktadır.

Doğal kaynaklarının bilinçsiz kullanılması, doğanın sürekli olarak tahrip edilmesi, atıkların çevreye bırakılması, teknolojik etkiler gibi birçok sebep ekoloji bilimini öncelemiştir. Bu bağlamda her bilim alanı kendi içerisindeki yöntem ve metotlarla çözüm arayışına girmiştir. Şu hususu belirtmek gerekir ki ekoloji bilimi sadece fen bilimleri ile ilgili değil aynı zamanda sosyal bilimlerle de ilgilidir. Bu yüzden ekoloji bilimi bazı kuramların da çalışma alanı olarak belirginleşir. Sosyal bilimler arasında yer alan edebiyat; ekoloji, derin ekoloji, eko-eleştiri ve ekofenizm gibi kavramlarla ilişki içerisinde bulunmaktadır. Bu ilişki sayesinde ekolojik bilginin korunmasında edebi türlerin üstlenmiş olduğu görevler tespit edilmiştir.

1.1.2.1. Derin Ekoloji

Sosyal bilimler ve ekoloji biliminin kesişme noktasında ilk olarak derin ekoloji kuramından bahsetmek gerekir. Derin ekoloji kavramı doğaya özel bir değer veren, insanın doğaya karşı üstünlüğünü reddeden bir harekettir. Bu düşünceye göre insanların doğal dünyaya müdahalesi veya çevrenin tahrip olması sadece insanlar için değil tüm organizmalar için tehdit oluşturmaktadır. Derin ekoloji hareketin temel ilkesi yaşam ortamına saygı duyulması gerektiğidir.

Kırışık'ın Naess'ten aktardığına göre derin ekoloji hareketi 1960'lı yılların başlangıcında ortaya çıkmış, Rachel Carson gibi derin ekoloji felsefesini hayatlarında uygulayanlar tarafından başlatılmıştır (Naess, 1994: 12'den akt. Kırışık, 2013: 280). Rachel Carson 1962'de yayımladığı Silent Spring (Sessiz Bahar) isimli kitabıyla ekoloji devrinin bildirisini sunmuştur. Carson, derin ekolojiye güç veren, derin ekolojinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan fikirlerini bu kitabı ile ilk defa bir araya getirmiştir (Tamkoç, 1994a: 87'den akt. Kırışık, 2013: 281).

Kırışık'ın Sessions'dan alıntılamış olduğu bilgilere göre derin ekolojinin ortaya çıkmasında en önemli katkı aynı zamanda Arne Naess'ten gelmiştir. Naess derin ekoloji kavramını ilk kez Bükreş'te 1972 yılında yapılan Üçüncü Dünyanın Geleceği Konferansında ifade etmiştir. Naess ilk kez bu konferansta sığ ekoloji-derin ekoloji ayrımını yapmıştır (Sessions, 1995: xii'den akt. Kırışık, 2013: 279).

Sığ yaklaşım, doğanın insanın yararına korunması gerektiğini savunurken derin yaklaşım, doğanın kendi içsel değerinin tanınması ve bu içsel değeri için korunması gerektiğini savunur. Sığ yaklaşım, insan merkezli bir yaklaşım derin ekoloji ise doğa merkezli bir yaklaşımdır (Garrard, 2020: 42). Sığ yaklaşıma göre insan ve doğanın bir ikilik oluşturması doğanın zarar görmesinin temel nedenidir. Bu ikiliyi ortadan kaldıran yaklaşım ise derin ekolojidir. Derin ekoloji, doğanın insan tarafından ötekileştirilmesini, insanın kendisini doğadan ayrı ve üstün bir konumda değerlendirmesini ve doğanın hammadde kaynağı olarak bilinçsizce sömürülmesini eleştiren bir harekettir (Oppermann, 2012: 21).

İnsan faaliyetleri nedeniyle doğanın zarar görmesi ve ekolojik dengenin bozulması, dikkatleri doğaya çekmiştir. Doğadaki sorunların çözülmesinde önce çevre korumacı bir yaklaşım izlenmiştir. Fakat bu yaklaşımın sorunların çözülmesinde etkili olmadığı görülmüştür. Bu süreçte, doğa ile insan arasındaki ilişki biçimini sorgulayan derin ekolojik yaklaşım öne çıkmıştır. Derin ekoloji, ekolojik sorunların temelinde insan merkezli modern düşünce sisteminin yer aldığını ifade etmiştir. Bu kapsamda derin ekoloji, insan merkezli düşünce sistemi yerine doğa merkezli yeni bir düşünce sistemini önermiştir. Bu yeni düşünce sistemi, modern dünya görüşüne önemli bir alternatif sunmaktadır (Kırışık, 2013: 279).

Çevrenin korunması için pek çok yaklaşım bulunmaktadır. Fakat derin ekoloji çevre korumacı yaklaşımlara ek olarak yeni önlemler, yaklaşımlar, sosyal ve siyasi görüşler aramak için ortaya çıkmıştır. Yeryüzünde bulunan insan doğaya giderek olumsuz bir etki yaratmaya başlamış, insanlığın yaratmış olduğu etki de tahrip boyutuna doğru yol almıştır. Yaşamın zenginliğinden ve çeşitliliğinden faydalanma, kendi ihtiyaçlarını karşılama dışında "insanların doğanın çeşitliliğini azaltma hakları bulunmamaktadır" düşüncesini savunan derin ekolojiye göre, doğa merkez insan da doğanın bir parçasıdır. Derin ekoloji diğer varlıklara zarar vermeksizin mutlu ve huzurlu bir şekilde aynı ortamda yaşamanın yollarını arar.

Derin ekoloji yaklaşımında, insan ve insan dışındaki varlıklar şeklinde bir ayrım yapmak ve insan dışındaki canlı-cansız varlıkları nesne, insanı da özne olarak ele almak doğru bir yaklaşım olarak kabul edilmez. Bu yaklaşım sonucunda doğa bir nesne olarak kabul edilmekte ve üzerinde insanların dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği bir yapı

olarak düşünülmektedir. Bilimde insanların bu nesne üzerindeki egemenliğini sağlayacak bir araç konumuna düşmektedir (Dinçer, 1996: 41).

Derin ekoloji yaklaşımında doğanın merkez olarak alınması söz konusudur. Bu anlamda, toplumsal ve iktisadi olay ve olguları yönlendiren kapitalizm, sosyalizm gibi çeşitli sistemlerin insan merkezli yaklaşımlarının yerine, doğanın merkezde olduğu ve doğa ile bütünleşmeye dayalı doğa merkezli bir değerlendirme söz konusudur (Gökdayı, 1997: 176). Derin ekoloji, mevcut üretim ve tüketim ilişkilerinin çevre sorunlarına sebep olduğunu ve bu süreç devam ettiği sürece ekolojik temele dayalı yeşil toplumun kurulamayacağını kabul eder. Günümüz üretim biçiminin doğanın sömürüsüne sebep olduğu ve bu sömürünün ciddi ekolojik sorunlara sebep olduğu tespiti yapılmaktadır (Görmez, 2018: 105).

Derin ekoloji doğa merkezli bir anlayışa sahiptir. Doğa ile insanın etkileşimini idealist olarak benimser ve doğu dinlerinde bu fikrinin karşılığını bulabilir. Derin ekolojide canlı veya cansız tüm varlıklar doğada eşit değerde kendine yer edinirler. İnsanın doğadan ayrıştırılması kesinlikle gerçekleştirilemeyecek bir durumdur. İnsan merkezci yaklaşımlarda doğanın yegâne hüküm sürücüsü olarak kabul edilen insan, derin ekolojide diğer canlılarla eşit bir konumda görülmüştür. İlgili literatür incelendiğinde derin ekoloji kavramsal olarak birçok noktada mistik ekoloji olarak ifade edilmiştir. Tüm canlıları eşit kabul eden biyo-merkezci bir anlayışı benimsemiştir. İfade edilen tüm canlılar kapsamında en küçük bakterilerin bile dahil olduğunu belirtmek gerekmektedir (Ay, 2020: 16).

Derin ekoloji üretim ve tüketim kıskacında bulunan insanın doğal kaynakların azalması karşısında, dünya sistemini ve bu sistemin ürettiği kadar kazanan, tükettiği kadar mutlu olan insan anlayışını sorgulamaya başlamış ve gönüllü sadelik hareketine düşünsel destek vermeye başlamıştır (Elgin, 1994: 75'ten akt. Kırışık, 2013: 293). Kendisini başlı başına bir dünya görüşü olarak ifade eden derin ekoloji yaklaşımı, sanayi uygarlığının gelişmelerini, insanın özünden ayrılışının zehirli meyveleri gibi nitelemektedir. Derin ekoloji, insanın doğayla ayrımsız bir özdeşleşmeye gitmesini ve doğayla bütünleşme amaçlı hayat tarzlarına dönüşü önermektedir (Yaren, 1995: 90).

Sonuç olarak:

Derin ekoloji biyosferin temizlenmesinin sadece insanlık için değil, tüm canlılar için önemli olacağını vurgulayan bir harekettir. Çünkü doğada bulunan kaynaklar her

canlının sahip olduğu kıymetli birer unsurdur. Bunların bilinçsiz olarak kullanılması, korunmaması, yok olmaya maruz bırakılması tüm canlıların yaşamını tehdit eder. Kaynakların yok olması ciddi derecede tehdit oluşturabileceği gibi korunması da canlıların sağlığı için bir o kadar önem taşımaktadır. Ne insan doğadan ayrıştırılabilir ne de canlı varlıklar doğa olmaksızın yaşayabilir. Bütünlük ilkesi bağlamında tüm canlıların eşit kabul edildiği, insanın üstünlüğünün reddedildiği düşünce anlayışına göre doğa ciddi bir saygıyı hak etmektedir.

1.1.2.2. Ekoeleştiri

Dünya, içinde bulunduğu tüm canlılarla birlikte bir bütün kabul edilir. Doğada var olan tüm canlılar doğrudan veya dolaylı yoldan birbirleriyle etkileşim halindedir. Ekoeleştiri, edebiyatta doğa ve insan arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların ele alındığı bir alandır. Ekolojik bilginin bir eserde nasıl yer aldığını eleştiren ekoeleştiri, yazarın ve sanatının doğa hassasiyetini tespite yönelik çalışmalar ortaya koyan bir çeşit kuramdır.

Biyolojik çeşitlilik ve kültürel çeşitlilik aynı derecede kıymetlidir. Her iki unsurun aynı derecede kıymetli olması sosyal bilimlerde de çevrecilik hareketini meydana getirmektedir (Garrard, 2020: 49). Sosyal bilimlerdeki çevrecilik hareketi de "ekoeleştiri" adlı kuramı oluşturur. Ekoeleştiri edebiyat çalışmalarına yeryüzü merkezli bir yaklaşım getirerek edebiyatla fiziksel çevre arasındaki ilişkiyi inceler. Bozulan ekolojik dengelerin sosyal ve kültürel etkilerini irdeleyerek edebiyat ve kültür metinlerini çevreci bir bakış açısıyla yorumlar. Diğer bir deyişle ekoeleştiri ekoloji ile kültür arasındaki ilişkileri inceleyen tek akımdır (Opperman, 2012: 9). Dünyadaki tüm varlıklar insan ve doğa olarak ikiye ayrılmıştır. Böyle bir düşünce yapısına karşı çıkan ekoeleştiri; insanın tüm canlıların aleyhine geliştirdiği davranış ve düşünce kalıplarını yıkmaya çalışmaktadır, zira ekoeleştiri doğaya içsel değer atfederek doğanın tüm unsurlarını bir bütün olarak görmekte ve tüm canlıların yaşam hakkına saygıyla yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır (Opperman, 2012: 15).

Doğayı ve doğada yer alan varlıkları ötekileştiren insanoğlu bütün tarihi dönemlerde bu varlıklardan çıkar sağlama amacıyla çeşitli düşüncelerde eylemlerde bulunmuştur. ''İnsan kendine benzer olmayanı yok sayma ve doğal alanları boş görme, yerleştikten sonra varlığını fark ettiği varlıkları yok etme ve onlardan çıkar sağlama ya da bu varlıkları kendine benzetme konusunda oldukça başarılıdır'' (Dönmez, 2012: 274).

Ekoeleştiri ise bu ayrımı ortadan kaldıran doğayı; hayvanı, bitkisi, canlı ve cansız tüm varlıklarıyla bir bütün olarak ele alan hepsine eşit şekilde saygı duymayı gerektiren bir anlayış ortaya koymuştur. Canlılar arasındaki ilişkiyi ve doğa algısını ortaya koymak için geliştirilmiş bir yaklaşımdır. Ekoeleştirinin temel meselelerinden biri insan ile çevre ve tabiatın ilişkisidir.

Greg Garrard ekoeleştiriyi "insanla insandışı arasındaki ilişkinin insanlığın kültürel tarihi boyunca irdelenmesi ve bizzat 'insan' kavramının eleştirel bir incelemesi" (Garrard, 2020: 17) şeklinde tanımlar. Ekoeleştirinin politik bir inceleme olduğunu savunan Garrard, ekoeleştirinin kültürel incelemelerini genellikle belirgin bir "çevreci" ahlaki ve siyasi gündeme bağlar (Garrard, 2020: 16). Ona göre ekoeleştiri, çevre bilimiyle yakın ilişkisi sebebiyle çağdaş edebiyat ve kültür kuramları arasında özgün bir yere sahiptir (Garrard, 2020: 18). Garrard'a göre edebiyat ekoeleştirinin önemi bir parçasıdır. Onun tanımına göre insan ile insandışı varlıklar arasındaki ilişki insanlığın kültürel tarihi boyunca üzerinde çalışılması ve incelenmesi gereken bir konudur.

Gerry Smyth de ekoeleştiriyi, insanı deneyimleriyle birlikte "doğal ve insan dışı fenomenler arasındaki etkileşim" açısından ele alan bir edebî metin incelemesi olarak görür (2006: 65). Smyth'e göre ekoeleştirinin iki ana yönü vardır. Bunlardan biri "ekoedebiyat kanonuna hitap eden" ve bilinçli bir şekilde "yeşil konularla ilgilenen yaratıcı yazı"dır. Diğeri ise mevcut edebî metinlerin "ekoeleştirel terimlerle yeniden okunması"dır (Smyth, 2006: 65).

Serpil Opperman ise ekoeleştirinin edebiyattaki yeri ve rolünü "edebiyat ve kültür metinlerini çevreci bir bakış açısıyla yorumlayan, edebiyat ile çevre, ekoloji ile kültür arasındaki ilişkileri inceleyen tek akım" (Opperman, 2012: 9) şeklinde açıklar.

Ekoeleştirinin etik yönünü ele alan Mehmet Surur Çelepi'ye göre ekoeleştiri "metin merkezli ve tasviridir." Kuramsal yaklaşım olan biyoetik ise "uygulamaya dönük ve normları içeren" bir yapıdadır. Ve Çelepi şöyle açıklar: "Ekoeleştiri metin merkezli bir kuram olarak edebî eserlerdeki, kurgu sahibinin doğa hassasiyetini tespit eder. Yazarın doğayı ne kadar öncelediğini belirlemeye çalışır. Ekoeleştiri, dikkatleri doğa tehlikesine çekmekle yetinir. Uygulamaya dayanmadığından, herhangi bir denetleme veya yaptırım içermez. Burada ortaya çıkan eksikliği tamamlamak üzere sosyal bilimlerde yavaş yavaş biyoetik kavramı yaygınlaşmaya başlamıştır. Biyoetik, insan ve doğaya yönelik bilimsel araştırmalarda doğru olan değeri tespit edebilmek amacıyla belirginleşen yeni bir

kuramdır. Kavram, Yunanca bios (yaşam) ve ethike (etik) kelimelerinin birleşiminden oluşur. Bu birleşik kelimede yaşam ve etiğin anlam alanları son derece önemlidir. Türkçeye "yaşam etiği" veya "canlı etiği" olarak aktarılabilir" (Çelepi, 2020: 8).

Ekoeleştiri ve biyoetik ortak nokta olarak edebîlik özelliği taşıyan metinlerdeki doğa meselesini ele alır. İki yaklaşımda da doğaya saygı, doğanın korunması, doğanın faydası öne çıkarılır. İnsan doğanın bir parçasıdır ve doğayla birliktedir. Ekoeleştiri mevcut metinleri çözümler, yeni metinler üretir; biyoetik daha normatiftir ve uygulamaya dönük sosyo-kültürel ve bağlamsal yaklaşımlarla yaptırımları içerir. Bu yaklaşımların bütünü halk anlatmalarında mevcuttur. İnsanın her anına, her mekânına ve her özelliğine dair kutsal veya gerçek, kurgusal veya fantastik birçok anlatma tarzını ve metnini içeren halk anlatmaları doğaya dair "ne, nasıl, niçin" sorularını ve cevaplarını içerir; insanı doğaya karşı ayakta tutan, doğayla uyum hâline getiren ve doğayı da koruyup kollayan özellikleri sergiler. Bu sebeple bu yaklaşımların halk anlatmalarıyla birlikte düşünülmesi önem arz etmektedir (Sarpkaya, 2022: 62).

Ekoeleştiri edebi eserin içindeki insanı doğayla ilişki içerisinde eleştirel bir bakış açısıyla ele alır. Çevreci metinler ortaya koymayı, doğayı canlı bir şekilde yansıtmayı, edebiyatın sanatsallığının yanında gerçekçi çözümler sunmayı amaç edinir. Doğanın kirletilmesini bir çevre felaketi olarak görür ve problemin çözümünün insanlarda doğa bilinci sağlamakla mümkün olacağını açıklar. Bu bilinci sağlamanın ilk yolunun da edebiyat olduğu görüşündedir. Edebi eserler sayesinde insanların çevreye olan düşünceleri değişir, edebiyat insanı doğaya saygılı ve sevgi dolu bireyler haline getirir. Özellikle edebi eserlerde doğanın ayrıntılı olarak temsil edilmesi ve betimlenmesi bireylerin özeleştiri yaparak kendine yeni kimlik oluşturmasına katkı sağlar. Edebi metinler doğayı konuşturur, doğa edebi metinler sayesinde kendini ifade eder.

Ekoeleştiride insan merkezli, insanı "tek ve en değerli varlık" olarak gören yaklaşıma karşı bir tutum yer almaktadır. Çevreci eleştiri olarak da adlandırılan bu yaklaşımda "dünya kültürlerine tarihsel, dinsel, felsefi ve toplumsal nedenlerle nüfuz etmiş olan, insanın doğadaki tek ve en değerli varlık olduğu yolundaki görüşü reddederek insanın olduğu kadar doğal çevrenin ve diğer canlıların da hakları olduğu görüşü" (Özdağ, 2017: 13) ön plana çıkmaktadır. Doğa, gerçekte olduğu gibi edebî metinlerde de canlı ve gerçek bir mekândır. Doğanın mekân olma hâli, onun metindeki imajlar dünyasının arka

planı ve zemini olmasından daha çok canlı bir varlıktır ve bu da insanın etik meseleleriyle alakalıdır (Sarpkaya, 2022: 62).

Ekoeleştiri hususunda edebî metinler ve kültürel ürünler önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda insanlığın kültürel tarihi boyunca doğaya nasıl yaklaştıklarını ve bakış açılarında ne gibi farklılıklar olduğu tespit edilebilir. Edebiyata ekoeleştiri açısından bakıldığında toplumların doğaya karşı saygı ve bilinçli davrandığı metinler ve kültürel ürünler, toplumun bilinçlenmesinde önemli bir işlev üstlenmektedir. Çeşitli metinlerdeki kültürel ürünlerdeki doğaya karşı gösterilen olumlu tutum ve davranışlar toplumun doğaya karşı bir farkındalık oluşturmasında oldukça etkin araçlar olmaktadır (Bütüner, 2019: 155).

İnsanlarda çevre bilinci oluşturmak için yapılan seri bilgilendirici konuşmalar, bir edebi eser kadar insan üzerinde etkileyici değildir. Bir edebi eserdeki hikâye etme yöntemiyle olayın içine çekilen okuyucu bazı olaylarda kendini kahramanın yerine koyarak düşünür ve o kahraman gibi hisseder bu durumda metinlerdeki kahramanların davranışları ve söylemleri de okuyucu üzerinde davranış değişikliği ve düşünce farklılığı oluşturur. Edebiyat ve edebi metinler ekoeleştiri bağlamında insanlarda ve yeni yetişen nesillerde çevre bilinci oluşturması açısından oldukça önemlidir. İslamiyet öncesi dönemde göçebe hayat şartları ile birlikte doğaya daha yakın olan insanoğlu günümüze doğru doğadan uzaklaşmış ve doğaya olan saygı ve sevgisini yitirmeye başlamıştır. Bu bağlamda insanları tekrar doğaya yaklaştırabilmek ve aralarındaki barışı tekrar sağlamak için Türk geleneği içerisinde yer alan doğa ile ilgili geleneksel dünya görüşünün yeni nesillere anlatılması ve bunları anlatan eserlerinde tanıtılması gerekmektedir (Bütüner, 2019: 156-157). Bu düşünceyi açıklamak adına bu noktada folklora yönelmenin gerekliliğini ekofolklor, halk, halk bilgisi, geleneksel bilgi, geleneksel ekolojik bilgi gibi kavramlara kısaca değinmeyi uygun buluyoruz.

1.1.2.3. Ekofolklor

Ekofolklor kavramı ekoloji ve folklor kavramından hareketle oluşturulmuş, folklorun maddi ve manevi tüm unsurlarına çevre koruma odaklı yaklaşmış bir bilimdir. İnsanın diğer varlıklarla ilişkisini çevreci bir tutumla tartışır ve ekolojik sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesini amaçlar. Ekofolklor ekoloji ve folklor olmak üzere iki ayrı disiplinden meydana gelmiş, çevre halk bilimi kavramıyla ifade edilmiştir.

Ekofolklor halk bilgisinin ve halk biliminin çevreci vurgusunu göstermektedir. Çevrenin nasıl algılandığını anlamak, çözümlemek ve doğayla ilgili problemlere cevap bulmak için halk anlatmalarına çevreci bir bakış açısıyla bakmak icap eder. Bu anlatmalarının genel özellikleri çevrecilik kavramıyla ilişkilidir. Halk anlatmaları çoğu zaman insanı merkeze alır ve insan için, insan yararına bir tutum sergileyebilir. Ekofolklor de halk bilgisindeki çevreci yanı ve yönü görmek için halk bilgisine bu açıdan yönelme yaklaşımını işaret etmektedir (Sarpkaya, 2022: 63).

Sonuç olarak ekofolklor binlerce yıllık birikimin, ortak yaşamın, paylaşılan deneyimin ürünüdür. İnsanlık için insan yararına bir tutum ve davranış sergiler. Halkbilgisindeki çevreci yanı ve yönü görmek için halk bilgisine yönelmeye ihtiyaç duyar.

1.1.2.4. Ekofeminizm

Feminizm kadın haklarını savunan ve cinsiyet eşitliğine dayalı bir yaklaşımdır. Bu düşünce farklı alanlarda ortaya çıkan cinsiyet eşitsizliğine dayalı çözümler üretmeyi amaçlamıştır. Ekofeminizm de bu doğrultuda ortaya çıkan feminist bir harekettir. Ekofeminizm ile savaş dönemi ve sonrasında tahrip edilen doğaya karşı dikkat çekilmek istenmiş, belirli dönemlerde kadınların sömürülmesi doğanın sömürülmesine benzetilmiştir.

Ekofeminizm; kadın ve çevre sorunlarının kaynağının erkek egemen anlayış olduğunu ileri sürmekte ve tahakküme dayalı ilişkilerle örülü bir dünyada eşitlikçi, adaletli, baskısız, yaşanılır bir yaşama ancak çevre sorunlarının feminist bir yaklaşımla ele alınmasıyla erişilebileceğini savunmaktadır (Özdemir ve Aydemir, 2019: 261). Ekofeminizm, doğal dünyanın sömürülmesi ile kadınların baskı altına alınması arasında bağlantı gören bir harekettir. 1970'lerin ortalarında, ikinci ve üçüncü dalga feminizminin ve yeşil hareketin itici gücüyle ortaya çıkmıştır. Ekofeminizm, feminizmin mücadele ettiği cinsiyetçi anlayışla mücadele ederken doğa ve çevre sorunlarının da çözümü için uğraşarak feminizmi ve çevreci anlayışı aynı potada birleştirmektedir (Mellor 1997'den akt. Özdemir ve Aydemir, 2019: 268).

Ekofeminizm çevreyi önemseyen feministlerin hareketi olarak görünse de bundan çok daha fazlasıdır. Özdemir ve Aydemir'in Birkeland'dan (1993: 18) aktardığına göre göre ekofeminizm; "doğaya yönelik sömürünün Batılı eril aklın kadınlara ve kabile kültürlerine yönelik sömürüsüyle olan bağlantısına yönelik bir farkındalık" olarak

tanımlanmaktadır. Buna ek olarak feminizmin ataerkil bir sistem çerçevesinde, toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki çabalarının yanında ekofeminizm; erkek egemen sistemi yıkmayı ve tüm canlıların değerlerini ve onları savunmasız kılan unsurları pozitif yönde yeniden inşa etmeyi amaçlar. Ataerkil bir dünyada cinsiyet eşitliği oluşturmayı ve gelişime değer veren bir toplumda çevreyi öncelemeyi gerekli kılan ekofeminizm; yeni bir dünya düzeninin insan ve kadın, insan ve gezegen ilişkilerindeki iyileştirmede yer aldığını savunmaktadır (Özdemir ve Aydemir, 2019: 269).

Çetin'in Mellor ve Merchant'tan aktardığı bilgilere göre ekofeminist yazında kabul gören genel düşünce ekofeminizm teriminin ilk olarak Françoisede d'Eaubonne tarafından 1974 yılında Le Feminism ou la Mort adlı çalışmasında kullanıldığı yönündedir. Mellor'a (1996: 149) göre D'Eaubonne çevresel yıkımın nedeni olarak erkek kontrolündeki üretim ve kadın cinselliğinin yol açtığı artık üretim ve aşırı nüfus artışını gösterir. Sorun birey olarak erkekler değil, ataerkilliktir. Kadınlar ve çevrenin özgürleşmesi için erkek gücünün yerine toplumsal cinsiyete dayanmayan eşitçilik ve kadınların liderliğinde ekolojik devrim önerir. Kadınların bu dönüşümdeki rolü, erkek gücünün yerine kadın gücünü koymak değil, toplumsal düzeni yeniden şekillendirmek ve formüle etmektir (Çetin, 2005: 63-64). Diğer taraftan Carolyn Merchant (1996:5), ekofeminizmin Ynestra King tarafından 1976'da Vermont Sosyal Ekoloji Enstitüsünde geliştirildiğini belirtir. Buna karşılık Barbara Holland-Cunz ve Ariel Salleh'e göre ekofeminist hareket 1970'lerin ortalarında dünyanın çeşitli bölgelerinde kendiliğinden başlamıştır (Çetin, 2005: 63-64).

Ekofeminist araştırmaların temel amacı kadınlarla doğa arasında bulunan bağları ortaya koymak ve bu sayede ataerkil düşünce yapısını yıkmaya çalışmaktır. Kadın doğaya erkeğe göre daha yakındır. Çünkü kadın çocuk doğurması, evine yemek yapması, kişisel sorunlarla başa çıkması, kriz anını yönetmesi vb. yönüyle evde kalmış, evin yönetiminde daha fazla görev üstlenmiştir. Bu noktada ekofeminizm kadının sömürülmesi ve doğanın tahrip edilmesi arasındaki bağı inceler. Ekofeminizme göre bu iki unsur paralel olarak ilerlemektedir. Çevre sorunu demek aynı zamanda kadınların kurban edilmesi demektir. Örneğin kadınlar kıtlık yaşar, kuraklık görür, zehirli atıklar sebebiyle hastalanır. Bu sebeplerden dolayı doğurganlıkları ve sağlıkları tehdit altına girer. Fakat ne denli tehdit altında olursa olsun sorumluluğundaki çocuklarının ve eşlerinin bakımlarını aksatmazlar. Yaşamları boyunca yazılı kuralları olmayan sadece kendilerince oturtulmuş olan düzenin altında hayat sürdürmüşlerdir.

Diğer yaklaşımlarda olduğu gibi ekofeminizmin kendi içinde de görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar kadın ve doğa arasında kurulan yakınlığın kökleri ve hangi süreçlerin etkili olduğu konularına odaklanmıştır. Çetin'in Biehl (1991: 5-19)'dan aktardığı bilgilere göre ekofeminizmin içindeki birinci ayrım kadınların erkeklerden farklı psikolojik ve biyolojik özellikleri olduğunu vurgular. Kadın ve doğa arasında kurulan yakınlığın temelinde kadın psikolojisi ve biyolojisinin farklılığı bulunmaktadır. İkinci ayrım içinde yer alan ekofeministler kadın-doğa yakınlığının ataerkillik tarafından tarihsel ve toplumsal süreçlerde oluşturulduğunu savunurlar. Ekofeministler arasındaki üçüncü ayrım her iki yaklaşımdaki temel zıtlık arasında köprü oluşturmaya çalışır. Üçüncü dalga feminizm olarak ortaya çıkan ekofeminizmin içindeki görüş ayrılıkları, çevre yaklaşımları içindeki farklılıklarla eş zamanlı olarak belirtmiş ve netlik kazanmıştır (Çetin, 2005: 63-64).

Ekofeminizme göre kadınların sömürülmesi ve haksızlıklara uğraması ile doğanın sömürülmesi arasında çok yakın bir ilişki vardır. Kadınların ezilmesini önlemek ve kadın oldukları için belirli hususlarda fırsat eşitliği sağlamak için insan ve doğa ilişkisinin çok iyi olması gerekmektedir. Çünkü çağımızda gezegenin sömürülmesine karşı kadınlar önemli bir yer tutmaktadır. Ekofenimistler, doğaya haksızlık yapıldığına ve aynı haksızlığın kendilerine de yapıldığına inanmakta ve bu hareketlerin dünyada küçümsenemeyecek bir yeri olduğunu düşünmektedir. Doğayı koruma kapsamında bu görüş pek çok bakımdan yararlı sonuçları doğurmaktadır. Sosyal sınıf, cinsiyet, tür, ırkçılık gibi sınıflandırmaların karşısında durarak ayrımcılığı ve baskıyı engellemeye çalışmaktadır.

Ekofeminist kadınlar; aile tüketim alışkanlıklarını değiştirerek, evsel atıkları geri dönüşüme sokarak ve atık üretimini bertaraf etme yöntemlerini protesto ederek bu tür tehlikelerle mücadele etmektedirler. Geleneksel yaşam biçimlerini korumak, sorumsuz şirketlerden ve çıkarcı endüstrilerden kaynaklanan ekolojik hasarı tersine çevirmek için hareket etmektedirler. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, istihdam ve iş gücüne katılım ile politik uygulamaların tasarlanarak yürürlüğe girmesi konularını yakından takip eden ekofeministler, geleneksel toplumun kendisini yeniden üretme yöntemlerine meydan okumaktadırlar (Özdemir ve Aydemir, 2019: 270).

1.1.3. Geleneksel Bilgi

Halkbiliminin temel araştırma alanını öncelikle geleneksel bilgi oluşturmuştur. Geleneksel bilgi belleği insanların hem doğa hem de birbirleriyle etkileşimleri sonucu yaratılan, geçmişten bugüne değiştirilip, dönüştürülüp zenginleştirilerek canlılığını koruyan en değerli kültürel birikimdir. Dolayısıyla bu bellek hem bilgiye hem de insanlığın deneyimine dayalıdır.

Geleneksel bilgi halk bilimi araştırma alanlarında genellikle ‘’halk bilgisi’’ şeklinde ele alınmaktadır. Halk bilgisi ve geleneksel bilgi kavramlarını açıklamadan önce Halk Kimdir? hususunda birkaç açıklamaya yer verilmelidir.

Halk kavramı Türkçe Sözlükte 1. Aynı ülkede yaşayan, aynı kültür özelliklerine sahip olan, aynı uyruktaki insan topluluğu, folk, 2. isim Aynı soydan gelen, ayrı ülkelerin uyruğu olarak yaşayan insan topluluğu, 3. isim Bir ülke içerisinde yaşayan değişik soylardan insan topluluklarının her biri, 4. isim Belli bir bölgede veya çevrede yaşayanların bütünü, ahali: 5. isim Bir ülkedeki yurttaşların bütünü, kamu şeklinde tanımlanmıştır. (https://sozluk.gov.tr/) (Erişim Tarihi 22.03.2023)

Sözlük teriminin yanı sıra bilimsel bir terim olarak halk kavramının neyi içerdiğine dair çeşitli görüşler vardır.

Alan Dundes halk kavramını: “En az bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan grubu” şeklinde açıklar. Dundes’e göre grubu birbirine bağlayan faktörün -ortak meslek, dil veya din olabilir- ne olduğu önemli değildir. Önemli olan nokta grubun kendine ait kabul ettiği bazı geleneklere sahip olmasıdır” (Dundes, 1998: 143).

Dundes önceki tanımlardan hareketle halk kavramı hakkında şu açıklamalara yer vermiştir: “Aşağı tabakayı oluşturan genel nüfus içinde bir sürü, bayağı ve kaba bir grup ve aynı toplumun seçkin tabakası (elite) ile tezat teşkil eden bir insan grubu olarak düşünülmekteydi (Dundes, 1998: 139). Halk bir taraftan medenileşmemiş bir unsur olarak kabul edilirken, diğer taraftan da vahşi ve ilkel toplum olarak adlandırılan gelişme basamaklarından daha aşağıdaki grupla tezat olarak görülmüştür. Kimi zaman halk ifadesi köylü kavramıyla eş değer kabul edilmiş, medenî seçkin ve medeniyetten çok uzak “vahşî” arasında bir tür orta yer işgan eden halkı anlamanın yolu okuryazarlığa bağlı olarak ortaya konulmak istenmiştir (Dundes, 1998: 139-140).

Dundes bu durumu tablo şeklinde özetlemiştir.

Vahşî veya ilkel	**Halk veya Köylü**	**Medenî veya Seçkin**
Yazı öncesi (veya	Cahil	Okur-yazar
Yazıyı Tanımayan	Taşralı	Şehirli

Şekil 1. Halkın Temel Karakterlerinin Listesi (Dundes, 1998: 141)

Ekici ise halk kavramı hususunda şu açıklamalara yer vermiştir: "Halk kavramı on dokuzuncu yüzyılda hem Batı'da hem Doğu'da sınıfsal farklılığı esas alan anlayışa göre açıklanmıştır. Avrupalı bazı toplumlar, kendi toplum yapılarına bakarak ve sahip oldukları hayat şartlarıyla diğer toplumları mukayese ederek "halk" terimini "Bağımsız bir yapıdan daha çok, bağımlı bir yapı olarak" düşünmüşlerdir." Bu toplumlar halk kavramına "halk daha başka kümelerden oluşan gruplara tezattır" şeklinde yaklaşmışlardır. Yine on dokuzuncu yüzyıl düşünürleri için halk şehirden çok uzak olmayan ve henüz tam olarak medeniyeti yakalayamamış köylüleri ifade etmektedir. Özetle halk yüksek tabakada bulunan toplumun hemen altında ve yakınında düşünülmüştür (Ekici, 2000: 3).

Avrupalı aydın zümre ise kendisini; okur-yazar, eğitilmiş, edebi, şehirli ve medeniyeti yakalamış olarak kabul ederken, bu özelliklere sahip olamayan kendi toplumu içindeki diğer insanları cahil, okuma-yazma bilmeyen, ancak eğitimden haberi olan, şehirde yaşamayan ancak şehre yakın bir yerde, yani taşrada oturan ve henüz medeniyeti her yönüyle elde etmemiş olan şeklinde değerlendirmek suretiyle, kendinden bazı özellikleriyle farklı gördüğü bu kesim insan topluluklarını "halk" (folk) terimiyle adlandırmayı uygun görmüştür (Ekici, 2000: 3).

Türkiye'nin ilk halk bilimcilerinden olan Ziya Gökalp ise halkı sözlü geleneği taşıyan zümre olarak tanımlamıştır. Gökalp'in halk ve halk bilimi terimlerine bakış açısında iki unsur öne çıkmıştır. Bunlardan ilki "gelenek", diğeri ise "sözlülük"tür. Gelenek, Gökalp için hem halkın hem de halkın ürettiği ürünlerin ve değerlerin oluşmasında aslî bir role sahiptir. Ona göre milletin çekirdeğini oluşturan halkın ve kültürünün oluşabilmesi için geçmişle ilişkisi bulunan, ancak günümüzü de kucaklayan bir sürece ihtiyaç vardır. Özellikle Gökalp bu süreci, "gelenek" terimiyle karşılamış ve halk bilimi ürünlerini de geleneğin bir uzantısı veya sonucu olarak değerlendirmiştir (Şahin, 2013: 92).

Yapılan açıklamalara göre halk en az ortak bir unsur etrafında bir araya gelen insan grubunu ifade etmektedir. Bu grup çeşitli sebeplerle birbirine bağlanabilir. Önemli olan husus; grupların kendilerine ait kültür, gelenek, görenek, örf ve adetler gibi değerlerini bir nevi kendi özlerini bilmeleridir. Grupların yaratmış olduğu tüm değerler halkın sahip olduğu bilginin, "halk bilgisi"nin, oluşmasını sağlamıştır.

Halk bilgisi "Kendi kültürel çevresinde halk bilgisi bir şeylerin derlenmesi değil, bir işlem veya olgu, tam olarak da nakletme esasına dayanan bir olgudur." şeklinde bir tanım yapan Dan Ben Amos halk bilgisi için şunları da söylemiştir: "Halk bilgisi belli bir zamanda meydana gelen harekettir. Halk bilgisi artistik bir harekettir. Halk bilgisi, yaratıcılık ve estetik kaygıyı içine alır ve bunların her ikisi de kendiliklerinden sanat formlarında birleşmeye yüz tutarlar (Ekici, 2000: 6).

Bu bilgileri incelemek için bir araştırma alanına ihtiyaç olmuş ve bu sebeple halk bilimi de halk bilgisini kendisine inceleme alanı edinmiştir.

Halk bilim araştırmaları modern Avrupa ülkelerinin tamamının daha az kültürleşmiş grupları arasında mevcut olan ilgi çekici inanmaların, göreneklerin ve hikayelerin geniş bir alana yayılmış bütününü ve sözlü olarak nesilden nesile aktarılmış şekillerini ve özü itibariyle de toplumun eğitim görmemiş ve geri kalmış, kaba kısımlarına ait yaratmaları gözlemek suretiyle başlamıştır (Dundes, 1998: 142).

Ekici'nin ifadesine göre: Halk bilimi köylerde veya taşrada oturan halkın yaratmalarını, yani o toplumun veya milletin en eski, ilkellik dönemi hatıralarını saklayan grupları ve grupların hâlâ saklamakta olduğu değerleri araştırır ve kendisine inceleme konusu edinir. "Halk Bilimi" de bu araştırma ve inceleme işidir. Osmanlı toplum düzeninde "havas" ve "avam" ayrımında görülen ve "halk" teriminin on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ndaki anlamına karşılık gelen "avam", yirminci yüzyıldan itibaren "köylü" kavramıyla eş değerde bir anlam kazanmıştır. Yönetim sisteminin değişmesiyle ortadan kalktığı düşünülen sınıf farklılığı, tamamen şehirli ve köylü ayrımına dönüşmüştür (Ekici, 2000: 3-4).

Sarpkaya'nın Lange'den aktardıklarına göre insanın eylemsel ve sözlü dışa vurumu olan halk bilgisi "hem malzemenin kendisi hem de akademik bir disiplin olarak fiziksel çevre ile uzun bir ilişkiye sahiptir." Michael Lange bir disiplin olarak folklorun özellikle 20. yüzyılda halk anlatmalarını "insanlar için doğal, kültürel ve doğaüstü dünyalar arasındaki ilişkiyi tartışmanın bir yolu olarak" incelediğini belirtir (2011: 407-

408'den akt. Sarpkaya, 2022: 63). Bu ifadelere göre halk bilgisi çevre ile doğrudan bağlantılıdır. Çevreyi anlamak ve doğayla ilgili sorunlara cevap bulmak için halk anlatmalarını çevreci bir bakışla incelemek gerekir. Çünkü halk bilgisi, halkın bilgisi ve halk anlatısı doğanın her yerinde bulunmaktadır.

Halkbiliminin temel araştırma alanını öncelikle geleneksel bilgi oluşturmuştur. Geleneksel bilgi belleği insanların hem doğa hem de birbirleriyle etkileşimleri sonucu yaratılan, geçmişten bugüne değiştirilip, dönüştürülüp zenginleştirilerek canlılığını koruyan en değerli kültürel birikimdir. Dolayısıyla bu bellek hem bilgiye hem de insanlığın deneyimine dayalıdır.

UNESCO somut olmayan kültürel miras sözleşmesi kapsamında oluşturulan halkbilimi kadrolarında" doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar" başlığı altında geleneksel bilgiye yer verilmektedir. Sözü edilen başlıkların kapsamına "doğa ve evrenle ilgili halk bilgi ve inanışları, halk hekimliği, halk tarım ve hayvancılığı, halk mutfağı, halk mimarisi, halk ekonomisi, halk taşımacılığı, halk haberleşme teknikleri, halk baytarlığı ve zoolojisi, halk biyolojisi ve botaniği, halk matematiği, halk takvimi ve meteorolojisi" ile ilgili konular dâhil edilmektedir (Oğuz, 2013: 160- 162).

WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü) kapsamında geleneksel bilgi ise: "geleneksel bağlamda atalardan miras olarak alınıp nesilden nesle aktarılan, yerli ve yerel toplulukların geleneksel yaşam tarzlarının bir parçası olan bilgi, teknik bilgi, beceri, inovasyon ve uygulamalar" olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte "geleneksel bilgi, kültürel ifadeler, geleneksel kültürel ifadeler, folklor ve folklorik ifadeler, folklorun geleneksel kültürel ifadeleri" gibi kavramlar bazen ayrı, çok kere de birbirinin yerine kullanılmıştır. Bazen somut ve somut olmayan miras olarak geleneksel bilginin folklorik ifadeleri içerdiği belirtilmiştir. Bazen de geleneksel bilgi, folklorun veya geleneksel kültürel ifadelerin kapsamına dâhil edilmiştir (Özdemir, 2018: 5). Özdemir'e göre asıl olan bilgi ve deneyim geleneğin, gelenek kültürünün özünü oluşturur. Geleneksel bilgi gelenekselin doğayla olan ve asırları aşan deneyimlerinin sürekli gözden geçirilerek güncellenmesi demektir.

Sedat Veyis Örnek'in halkbilimi kadro denemesinde halk bilgisi (halk hekimliği, halk baytarlığı, halk meteorolojisi- halk takvimi, halk hukuku) başlığının dışında yer alan "yerleşim- yerleşim türleri (sürekli- geçici yerleşim), barınak- konut (tip, tapım tekniği, ev eşyası), aydınlanma- ısınma, taşıtlar- taşıma teknikleri, ekonomi türleri, hayvancılık,

tarım- rençberlik, avcılık, arıcılık, halk ekonomisi (üretim-tüketim- pazarlama), beslenme- mutfak- kiler, ölçme, tartma, hesaplama birimleri/ zaman- mesafe kavramları, halk sanatları ve zanaatları" gibi alanlar da geleneksel bilgi ile doğrudan ilgilidir (Örnek, 2000: 17-18) şeklinde açıklama yaparak geleneksel bilgiyi halk bilgisi olarak kabul etmiş ve bu bilgiye hayatın her alanında var olan bilgi olarak yaklaşmıştır.

Özdemir'in Nurgül Begiç ve Nihal Maden'den derlemiş olduğu bilgilere göre: Geleneksel bilgi ve deneyim belleği hem yerel hem de kentli geleneksel toplulukların eseridir. Geleneksel bilgi belleğinin yerele, köye veya kırsala ait olduğu görüşü, bugün etkisizleşen kent merkezli bir tutumdan kaynaklanmıştır. Son dönemdeki kent folkloru araştırmaları, geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin herhangi bir yerleşim türüyle sınırlandırılamayacağını ortaya koymuştur (Begiç 2017 ve Maden 2010'dan akt. Özdemir, 2018: 6).

Geleneksel bilgi bireylerin doğayla etkileşimlerinin ürünüdür ve deneyimle elde edilir. Pek çok unsur örneğin kentleşme, göç, sanayileşme, tarım gibi gelişmeler geleneksel bilgi üzerinde etkiler bırakmıştır. Ortaya çıkan bu bilgi gelişir ve bir sonraki nesillere aktarılarak yaşatılır. Buradan da anlaşıldığı gibi bilgi birikimi zamanla oluşmaktadır. Zamanla meydana gelen geleneksel bilgi iki yönlü olarak ilerler. İlk olarak ortaya çıktığında kendi dönemini korur. Daha sonra ise aktarılarak geleceği korur. Ortaya çıkışındaki en büyük etken kültür kavramıdır. Böylece geleneksel bilgiyle birlikte kültür de gelecek kuşaklara aktarmış olur.

Çok kere anonim nitelik taşıdığı dile getirilse de bütün kültürel ürünler sözü edilen etkileşim bağlamındaki bilgi ve deneyime dayalı bireysel yaratıcılığın eseridir. Kültürel yaratma eyleminin bireyselliğine karşılık aktarma ve yaşatma faaliyeti toplumsaldır. Yaratma eyleminin kaydedilmemiş veya tespit edilmemiş oluşu, gelenek kültürünü anonimleştiren köken nedenlerden biridir. Kültürü oluşturan geleneklerin yaşamın diğer alanlarıyla etkileşimler sonucunda oluşması, değişerek ve dönüşerek geçmişten bugüne aktarılması doğaldır. Bu nedenle gelenek kültürü ile ilgili çözümlemelerin de bu gerçek dikkate alınarak disiplinler arası yöntem ve yaklaşımlarla ele alınması gerekmektedir (Özdemir, 2018: 2).

1.1.4. Geleneksel Ekolojik Bilgi

Birer bilgi kolu halini almaya başladıkları ilk dönemlerden itibaren her bir sosyal/kültür bilim şubesi, bir yandan bireyin yaşadığı toplumla, devletle ve diğer bireylerle ilişkilerini anlamlandırmaya çalışırken diğer yandan içinde yaşanılan doğayı, diğer canlı türlerini ve daha geniş bağlamda evreni anlama çabası içinde olmuştur. 20. yüzyıldan itibaren Batı merkezli kültür ve doğa bilimlerinin doğa, insan ve kültür ilişkili konulardaki disiplinler arası yaklaşımı ile yeni bakış açıları ve kavramlar ortaya çıkmıştır. Felsefi kökenleri Antik Yunan' a kadar uzanıyor olsa da modern bilimin kavram dünyası açısından genç bir kavram olan "geleneksel ekoloji bilgisi" de bu kavramlar arasında yer almıştır (Ceriaco, 2011: 3'ten akt. Aça, 2022: 272). Geleneksel ekolojik bilgi, akademik ve uluslararası kuruluşlarda "yerel bilgi, yerli bilgi, yerli teknik bilgi, yerel halk bilgisi, yerli bilgi sistemi, ekolojik bilgi, yerel ekolojik bilgi, yerli ekolojik bilgi, geleneksel bilgi, geleneksel bilgi sistemi, geleneksel çevre bilgisi, halk bilgisi ve çiftçi bilgisi" gibi farklı isimlendirme yaklaşımlarıyla anılmaktadır (Yolcu, 2022: 129-130).

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), geleneksel ekolojik bilgi kavramını: "Yerli bir topluluğun belirli bir çevrede yaşayan nesiller boyunca biriktirdiği bilgi" (https://www.unep.org/) (Erişim Tarihi:24.03.2023) şeklinde açıklamış ve geleneksel ekolojik bilgiyi nesiller boyunca biriktirilen bilgi olarak ele almıştır.

Birleşmiş Milletlerin alt örgütlerinden birisi olan Dünya Fikrî Mülkiyet Örgütü (WIPO), geleneksel ekolojik bilgi kavramını: "Geleneksel bağlamda atalardan miras olarak alınıp nesilden nesle aktarılan, yerli ve yerel toplulukların geleneksel yaşam tarzlarının bir parçası olan bilgi, teknik bilgi, beceri, inovasyon ve uygulamalar" (Özdemir, 2018: 5) şeklinde tanımlayarak, geleneksel ekolojik bilginin, atalardan miras olarak alınan ve gelecek kuşaklara aktarılan tecrübe odaklı bilgi olduğuna vurgu yapmıştır.

Mehmet Ali Yolcu ile Mehmet Aça, geleneksel ekolojik bilgi kavramını: "Uzun yıllardan sonra elde edilen ve insanın çevresiyle temasına dair deneyimlerle oluşmuş bilgi ve inançlar toplamı" (Yolcu ve Aça, 2019: 861) şeklinde tanımlamış ekolojik bilginin uzun zaman sonra elde edilen bilgi olduğunu dile getirmiştir.

Karakaya'nın Murray'dan aktarmış olduğu bilgiye göre Peter Usher geleneksel ekolojik bilgiyi: "Özellikle belirli bir grup insanın deneyimlerinden ve geleneklerinden elde edilen çevre hakkında her türlü bilgi" (Murray, 2008: 38'den akt. Karakaya, 2022:

109) olarak ele almış, geleneksel ekolojik bilgiyi deneyim ve geleneklere bağlı bilgi olarak tanımlamıştır.

Berkes ise geleneksel ekolojik bilgi teriminin 1980'lerde yaygın olarak kullanılmaya başlandığını ancak geleneksel ekolojik bilgi uygulamalarının eski avcı-toplayıcı kültürler kadar eski olduğunu belirtir (Berkes, 2008: 2). Geleneksel ekolojik bilgi ilk başlarda antropolojinin bir dalı olan etnobilim ve etnoekolojinin içerisinde yer almıştır (Hardesty, 1997: 291).

Dünyanın farklı bölgelerindeki yerel toplulukların çevreye uyarlanmaları sonucunda geliştirdikleri ekolojik bilgi birikimlerini tespit ederek incelemeyi amaçlayan geleneksel ekolojik bilgisi adaptif süreçlerle gelişen ve nesiller arasında kültür kanalıyla aktarılan, canlıların birbiriyle ve çevreleriyle olan ilişkileri hakkında kümülatif bilgi, uygulama ve inançların tamamı olarak açıklanmıştır (Berkes, 2000: 1252).

İnsan doğduğu andan itibaren doğaya bağımlı bir hayat sürmüş, temel ihtiyaçlarını kendi tecrübeleriyle karşılamaya çalışmıştır. İhtiyaçlarını karşılarken doğayla ilişki içerisinde bulunmuştur. Doğaya yönelik bu bilgiler ekolojik bilgeleri meydana getirmiştir. Doğadan öğrendiği bilgileri hayatının her alanına uyarlamış olan insanoğlu tecrübelerini, deneyimlerini, örf ve adetlerini gelecek kuşaklara aktarmıştır. Bu aktarım da geleneksek ekolojik bilgiyi doğurmuştur.

İki çeşit bilgiyi kıyaslamak adına Berkes, geleneksel ekolojik bilgi ve ekolojik bilginin farklarını şu şekilde tasnif eder:

a. Geleneksel ekolojik bilgi, niteliğe; bilimsel ekolojik bilgi niceliğe odaklanmaktadır,

b. Geleneksel ekolojik bilgi, sezgisel elementler barındırırken; bilimsel ekolojik bilgi aklın sınırları içinde işler,

c. Geleneksel ekolojik bilgi, bütüncül bir bakış açısına sahipken; bilimsel ekolojik bilginin bakışı indirgemecidir,

d. Geleneksel ekolojik bilgi, zihni ve maddeyi birlikte düşünürken; bilimsel ekolojik bilgi bunların ayrılması yönünde bir tavır içindedir,

e. Geleneksel ekolojik bilgi, bilimsel ekolojik bilginin aksine ahlakçıdır; değer yargılarından arınma gibi bir eğilim içinde değildir,

f. Bilimsel ekolojik bilgi mekanik isleyişi önemserken; geleneksel ekolojik bilgi ruhsallığı ön planda tutmaktadır,

g. Geleneksel ekolojik bilgi ampirik gözleme ve gerçeklerin deneme-yanılma yöntemiyle elde edilmesine dayalı iken; bilimsel ekolojik bilgi gerçeğin sistematik bir bilinçle ve deneyle elde edilmesinden yanadır,

h. Geleneksel ekolojik bilgi, ekolojik kaynakları kullananların tecrübeye dayalı verilerine dayanırken; bilimsel ekolojik bilgi uzmanlaşmış, araştırmacı grupların verilerine değer verir,

i. Geleneksel ekolojik bilgi, artzamanlı verilere dayanırken, yani derin tarihsel süreçleri önemserken; eşzamanlı verilere önem veren bilimsel ekolojik bilgi tespitte bulunmak için kısa zaman aralıklarını yeterli görmektedir (Berkes, 1993: 3-4).

Nilgün Kazancı'ya göre geleneksel ekolojik bilgi, doğa ile iç içe bir yaşam sürdüren insan topluluklarının bulundukları coğrafyanın özelliklerine göre deneysel olarak geliştirdikleri bilgidir (Kazancı, 2018: 12).

Jameson Brant ise bu bilgi kavramını: "Geleneksel yerli insanlara nesilden nesile saygı duymaları ve teşekkür etmeleri öğretilen doğal çevrenin birbirine bağlı unsurları hakkında bir bilgi bütünü" (Menzies, 2006: 6) şeklinde ifade ederken; Charles R. Menzies geleneksel ekolojik bilgi kavramını: "Genellikle, yerli halkların binlerce yıldır gözle görülür bir ekolojik bozulma olmadan kendi topraklarında yaşamalarını sağlayan kalıcı, kültürel olarak benzersiz ve habitata özgü bir bilgi dizisi" (Menzies, 2006: 88) olarak ifade etmiştir.

Açа'nın aktardığı bilgilere göre Stevenson ise geleneksel ekolojik bilginin üç bileşenden oluştuğunu söylemiş, bunları çevre bilgisi, ekosistem ilişkileri bilgisi, insan-çevre ilişkisini düzenleyen etik bilgisi olarak başlıklandırmıştır (Stevenson, 1996: 280'den akt. Açа, 2022: 272).

Karakaya'nın Murray'dan alıntılamış olduğuna göre ise Rita A. Miraglia, geleneksel ekolojik bilgi kavramını: "Sözlü tarih, yer adları ve manevi ilişkiler yoluyla sembolik anlam içeren belirli bir sosyal bağlam içine yerleştirilmiş entegre bir bilgi, uygulama ve inanç sistemi" (Murray vd., 2008: 38'den akt. Karakaya, 2022: 109) şeklinde tanımlayarak ekolojik bilgiyi kültüre yönelik inanç ve uygulamalar sistemi olarak nitelendirmiştir.

Martha Johnson, geleneksel ekolojik bilgi kavramını: “Bir grup insan tarafından nesiller boyunca doğa ile yakın temas halinde yaşayan bir bilgi bütünü” (Johnson, 1992: 4) şeklinde ifade ederek geleneksel ekolojik bilginin doğa ile yakın ilişkilerde bulunan topluluklar tarafından elde edilen bilgi olduğunu vurgulamış ve şunu da eklemiştir: Geleneksel ekolojik bilgi yerel çevre hakkında gözleme dayanan bir dizi bilgi, kaynakların kullanımına hâkim olan bir kendi kendini yönetme sistemini içermektedir (Johnson, 1992: 4).

Büyükşahin, Houde’un geleneksel ekolojik bilginin önemine dair vurgu yapan şu ifadelerine yer vermiştir: Geleneksel ekolojik bilginin kaybolması demek yaşam alanları olan kırsalın korunmasının da bitmesi, kültürün, dilin, yaşanan ev tiplerinin, anlatılan hikayelerin ve birçok folklorik yaşam pratiklerinin de kaybolması demektir. Geçmişle günümüz arasında var olan çok güçlü bağların kopması demektir. Kaybolan kültürün çevreye etkisi iklim değişikliğine kadar gitmektedir (Houde, 2007’den akt. Büyükşahin 2017: 76).

Ateşgül’ün Huntington’dan aktardığı bilgilere göre (1998: 237’den akt. Ateşgül 2021: 9) da geleneksel bilgi “gözlemle kazanılan ve bir topluluğun üyeleri arasında aktarılan deneyimsel bilgi sistemi”dir. Tanımdan da anlaşılabileceği gibi gözlem ve deneyim geleneksel bilginin temelini oluşturmaktadır. Johnson ise (1992: 4) geleneksel bilgiyi “nesiller boyunca doğa ile yakın temas içinde yaşayan bir grup insan tarafından bir bilgi organı” şeklinde tanımlamaktadır.

Dhruba Laudari, geleneksel ekolojik bilgi kavramını: “Yerli halkların topraklarıyla yakın temas kurmaları yoluyla geliştirilen rasyonel ve güvenilir bilgi” (Laudari, 2010: 81-82), Margaret Bruchac ise, geleneksel ekolojik bilgi kavramını: “Yerlilerin zaman içinde kültür ve peyzajla olan ilişkilerini korumayı, iletmeyi ve bağlamlaştırmayı amaçlayan bir bilgi, inanç ve gelenekler ağı” (Bruchac, 2014: 3816) şeklinde tanımlamıştır. İki tanımda birbiriyle benzerlik göstermiş ve geleneksel ekolojik bilgi doğayla yakın temas sonucunda elde edilen tecrübeye dayalı bilgi olarak görülmüştür.

Johannes ise GEB’i “ekoloklardan ziyade sosyal bilimcilerin yerel halkı ve bilgilerini derinlemesine araştırmalıdır’’ şeklinde ifade etmiş ve GEB’i şu dört başlık altında incelemektedir:

1- Sınıflandırma bilimi: Yerli halk, hayvanlara, bitkilere, toprağa, kayaya kendi yaşam şekillerine göre isim vermektedirler.

2- Sahaya Ait Bilgiler: Yerel halk bölgeye ait nadir türlerin konumlarını belirlemektedir.

3- Geçici Çerçeve: Yerel halk, mevsimsel dönemleri kendi yaşam şekillerine göre algılamaktadırlar.

4- Sosyal Çerçeve: Yerel halkın kaynakları nasıl kullandığı, nasıl transfer ettiği ve nasıl kullandığı konusunu incelemektedir (Johannes, 1993: 33-39).

Yukarıda geleneksel ekolojik bilgi ile ilgili tanımlara yer verilmiştir. Her bir tanımda geleneksel ekolojik bilginin farklı özelliklerine değinildiğini görmekteyiz. Şimdi geleneksel tanımlardan hareketle ekolojik bilginin anlamına ve önemine değinilecektir.

1.1.4.1. Geleneksel Ekolojik Bilginin Anlamı Alanı

Yaşamın ilk basamaklarında hayatta kalma mücadelesi veren ilkel insanlar, çevrelerinde gördükleri diğer canlılardan fiziksel anlamda çok daha avantajsız bir konumda yer almışlardır. Söz konusu dönemde doğa karşısında savunmasız, çaresiz ve yalnız bir şekilde hayata tutunmaya çalışan insan toplulukları, ihtiyaçlarını giderme noktasında edinmek zorunda oldukları temel kaynakları, saygı, minnet ve korku duyguları çerçevesinde yaklaşabildikleri ve kutsal olarak addettikleri yine doğanın kendisinden sağlamışlardır. İnsanlar doğadan elde ettikleri kaynakları, kolektif aklın bilgi ve tecrübesiyle birleştirerek kültür adı verilen insana özgü, maddi ve manevi üretimler meydana getirmişlerdir. Doğa ile çok yakın ilişkiler geliştiren topluluklar tarafından, birtakım deneysel bilgiler sonucunda üretilen geleneksel ekolojik bilgi üretimleri de kültüre ait oluşumlardan sayılmaktadır (Karakaya, 2022: 5).

Bu bilginin ortaya çıkması için toplulukların nesiller boyunca doğa ile yakın temasta bulunmaları gerekmektedir. Bu çerçevede insanoğlu, yeryüzünde var olduğu zamandan itibaren doğa ile bağlantılı bir kültür oluşturmuştur. Zaman zaman doğa tarafından yönetilen bir canlı, bazen de doğayı değiştiren bir varlık olarak doğayla dolaylı yollardan bağ kurmuştur. Asırlar boyunca insanlığın doğadaki diğer varlıklardan üstün olduğu çeşitli çalışmalarla kanıtlanmıştır. Fakat bu üstünlük insanoğlu tarafından zaman zaman yanlış algılanmış ve doğaya olumsuz yönde hükmetmeyi beraberinde getirmiştir. İnsanoğlu bu düşünce yapısını kullanarak kendisini hayatın merkezine almış diğer

varlıkları da kendisi için yaratılmış varlıklar olarak düşünmüş ve yaşamı boyunca bu çizgi de hareket etmiştir.

İnsan ve doğanın simbiyotik karakterini vurgulayan bir çevre kavramı geliştiren GEB, yerel kalkınmaya, çevre ile ortak evrime dayanan ve ekosistemlerin taşıma kapasitesine saygı gösteren bir yaklaşım sunar. Uzun vadeli ampirik gözlemlere dayanan bu bilgi, çevrenin sağlıklı bir şekilde kullanılmasını ve kontrol edilmesini sağlar ve yerli halkın çevresel değişikliklere uyum sağlamasına olanak tanır. Ayrıca, temel ihtiyaçlarını karşılamak için dünya nüfusunun çoğuna imkânlar sağlar ve meteorolojik olayların yorumlanması, tıbbi arıtma, su kaynaklarının yönetimi, kıyafet üretimi, navigasyon gibi birçok pratik kararlar ve stratejiler için temel oluşturur. Tarım ve hayvancılık, avlanma ve balıkçılık ve biyolojik sınıflandırma sistemleri vb. tecrübeye dayalı bilgilere ihtiyaç duyan insanlar için bariz yararlarının ötesinde, insanlığa bir bütün olarak yeni biyolojik ve ekolojik anlayışlar sağlayabilir; doğal kaynakların yönetimi için potansiyel bir değeri vardır ve koruma eğitiminde olduğu kadar gelişim planlama ve çevre değerlendirmesinde de yararlı olabilir (Yolcu ve Aça, 2019: 861-871).

Geleneksel ekolojik bilgi her şeyden önce niteliğe dayanır, bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşarak zihni ve maddeyi birlikte düşünür. Deneysel gözlemi esas alarak, gerçeklerin deneme yanılma yöntemi ile bulunacağı kanısındadır. Ekolojik kaynakların derin tarihsel süreçlerini önemseyerek, ekolojik bilgi birikimin tespit edilmesini ve incelenmesini amaç edinir. Kuşaklar arasında kültür sayesinde iletilen, uzun yıllar boyunca biriktirilmiş bilginin yıllarca canlı kalması için çalışır.

GEB çalışmaları dolaylı olarak biyoloji, botanik, zooloji, coğrafya, farmakoloji, çevre felsefesi, çevre bilimleri, antropoloji gibi disiplinler tarafından yürütülebilmektedir. Ancak tüm bu saydığımız disiplinlerde GEB'in belirli bir bölümü ele alınmaktadır. Çünkü GEB geniş kapsamlı bir çalışma alana sahiptir. Bu alanları şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Doğayla uyumlu halk mimarisi ve bu mimari tarzında kullanılan doğal ürünler
2. Geleneksel hayvancılık ve halk zoolojisi
3. Geleneksel tarım ve halk botaniği
4. Halk hekimliğinde kullanılan bitkisel/hayvansal ürünler ve bunların etrafında oluşan büyüsel/dinsel inançlar.

5. Halk mutfağı ekseninde yiyeceklerin pişirilme ve saklanma teknikleri.

6. Toprağa, meralara ve hayvan mülkiyetine bağlı gelişen halk hukuku.

7. Çevrenin korunmasında ve kutsallaştırılmasında türbe, mezar, ziyaret yeri vb.nin rolü.

8. Geleneksel avcılık ve balıkçılık (karasal ve sucul alanlardaki av hayvanları ve avcılığa dair süreçler, teknikler, inançlar ve uygulamalar)

9. Bereketi artırmaya dönük yapılan ritüeller ve seyirlik temsiller.

10. GEB ile ilişkili uygulamalı halk bilimi.

11. GEB ekseninde oluşan dil malzemesiyle birlikte halk edebiyatı birikimi.

12. Doğal ürünlerden yapılma çocuk oyuncakları.

13. Geleneksel dünya görüşü odağında insan-doğa ilişkisine atıflar yapan diğer inanış, kabul ve uygulamalar (Yolcu ve Aça, 2019: 868).

Yukarıda verilen başlıklardan da anlaşıldığı gibi geleneksel ekolojik bilgi; doğa-insan ilişkisine dayanır, onlara yönelik unsurlar etrafında şekillenir. Çünkü doğal hayat içerisinde yer alan tüm unsurların birbiriyle bağlantısı bulunmaktadır.

Bu sebeple geleneksel ekolojik bilginin ayrıntılarıyla birlikte anlaşılabilmesi için; bu bilginin ortaya çıktığı coğrafyanın yeryüzü şekilleri, yaşamsal döngüleri, hava koşulları ve içerisinde barındırdığı canlı unsurları ile bu bilgiyi meydana getiren toplulukların yaşam şekilleri ve doğa-insan ilişkilerine bakış açıları arasındaki bağlamsal özelliklerin bilinmesi gerekmektedir. Geleneksel ekolojik bilgi, kültürel yapılarda gömülü bir şekilde yer almaktadır. İçerisinde gömülü bulunduğu kültürel yapılara yönelik bağlamsal olmayan analizler, geleneksel ekolojik bilginin tam olarak anlaşılamamasına ve derinlikli olarak yorumlanamamasına sebep olmaktadır. Bu sebeple herhangi bir kültüre ait olan gelenekler, ritüeller ve inançlar içerisinde gömülü bir şekilde bulunan geleneksel ekolojik bilgi unsurlarının tespit edilebilmesi için, bu bilgiye yönelik bağlamsal ve nitelikli çalışmaların gerçekleştirilebilmesi gerekmektedir (Karakaya, 2022: 114).

Geleneksel ekolojik bilgi dinamik ve değişmez bir bilgi değil, aksine değişime ayak uyduran, çağdaş ve teknolojik bir bilgidir. Kavram içerisinde yer alan “geleneksel”

terimi, geleneksel ekolojik bilginin "yaratıcılıktan ve yenileşmeden uzak" olduğuna değil; "bilginin eskiliğine, elde edilme ve kullanılma şekline" vurgu yapan bir terimdir (Oğuz, 2013: 15). Geleneksel ekolojik bilgi günümüz şartlarına göre yeniden oluşturulan, yalnızca geçmişte değil aynı zamanda içerisinde yaşanılan zaman diliminde de üretilen ve şartlara göre şekil alabilen günlük ve mevsimsel bilgidir (Menzies, 2006: 7-8). Geleneksel ekolojik bilginin önemi yakın dönemlerde ön plana çıkmaya başlamışsa da, bu bilginin kökeni yaşam şekillerini avcı-toplayıcı yöntemlerle oluşturan ve sürdüren insan topluluklarına kadar uzanmaktadır (Berkes 2008: 2). Bu denli eskiye dayanan geleneksel ekolojik bilgi, bu sebeple kadim toplulukların günümüze yansıyan miraslarının kalıntıları olarak kabul görülebilir.

Geleneksel ekolojik bilgi geleneksel topluluklar tarafından üretilir. Kendi içerisinde bulunan şartlara göre değişir, gelişir ve dönüşür. Doğaya karşı yaşam biçimleri oluşturan bu bilgi çeşitli görevler üstlenerek geçmişle gelecek arasında köprü kurar.

Geleneksel ekolojik bilgi (GEB) insanların çevre ile ilişkisiyle bağlantılı, kuşaktan kuşağa aktarılan kümülatif bilgi, inanç ve uygulamalar olarak tanımlanabilir. Burada asıl olan topluluk içinde bilgi aktarımının sürekliliğidir. Bu kavram, insan-doğa ilişkilerine dair sorunların temelini görmek açısından önemlidir. GEB araştırmaları, dünyanın birçok bölgesinde yaşayan yerel toplulukların her birinin çevresel uyarlanması sonucu özgün bir gelişme çizgisi göstermiş ekolojik bilgi birikimini gözler önüne sermesini amaçlamaktadır (Yolcu ve Açа, 2019: 861-871).

Elde edilen bu bilgiler topluluk içerisinde işlevsel olduğu sürece kullanılmakta ve gelecek nesillere aktarılmaktadır (Özdemir, 2018: 8). Ancak toplumsal yaşam şekillerinde meydana gelen zamansal ve mekânsal birtakım değişiklikler, bu deneyimsel bilgilerde de bazı dönüşümlerin meydana gelmesine sebep olabilmektedir.

1.1.4.2. Geleneksel Ekolojik Bilgiye Yönelik Çalışmaların Tarihi

Geleneksel ekolojik bilgiye yönelik ilk sistematik çalışmaları antropologlar gerçekleştirmişlerdir (Berkes, 1993: 1-2). Ancak geleneksel ekolojik bilgiye yönelik ilk çalışmaların alt yapısını "etno-biyoloji" ve "insan ekolojisi" gibi bilim dalları çalışmalarıyla meydana getirilmiştir (Berkes, 2008: 5-6).

İlk insanlar avcı ve toplayıcı toplum yapısına sahip olmuşlar, temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında doğaya başvurmuşlardır. Yaşam şekillerini bu çerçevede

şekillendiren insanoğlu sayesinde geleneksel ekolojik bilgi geniş kapsamlı bir bilgi alanına sahip olmuştur. Geniş kapsamlı bir bilgi alanına sahip olan geleneksel ekolojik bilgi hem sosyal bilimler hem de fen bilimlerle ilişki içerisinde bulunmuştur. Bilim insanları da geleneksel ekolojik bilginin korunması amacıyla çalışmalar yapmaya başlamışlardır.

Geleneksel ekolojik bilgi araştırmalarına Pierre Lasserre, Kenneth Ruddle, Robert Earle Johannes, Milton M.R. Freeman ve Ludwig N. Carbyn gibi bilim insanlarının çalışmaları öncülük etmiştir.

Bu alana yönelik olarak; "Kenneth Ruddle ve Ray Chesterfiedl (1977) tarafından geleneksel ekolojik bilginin aktarımı, Brokensha (1980) tarafından GEB'in gelişime uygulanması ve G. A. Klee (1980) tarafından kaynak yönetimi ,Johannes (1981) tarafından Okyanusya'da balıkçıların GEB sisteminin detaylı biyolojik/ekolojik değerlendirmesi, Moruata (1982) ve Mc Neely ve Pitt (1985) tarafından geleneksel koruma, Lasserre ve Ruddle (1983) tarafından geleneksel kıyı kaynaklarını yönetim sistemleri, Freeman ve Carbyn (1988) tarafından kuzey ekosistemlerinin GEB'i, Posey ve Balee (1989) tarafından tropik orman ekosistemleri, , Ruddle ve Johannes (1989) tarafından Asya ve Pasifik'te geleneksel deniz kaynaklarını yönetme sistemleri, Niamir (1990) tarafından kurak alan ekosistemleri, Knutdson ve Suzuki (1992) tarafından çevre felsefesi ve yerel bilgi gibi farklı konular GEB çatısı altında ele alınmıştır (Yolcu ve Aça, 2019:864-865).

Fikret Berkes, Türkçe literatürde geleneksel ekolojik bilgi kavramını ilk kullanan Türk kökenli ABD'li bilim insanı, araştırmacıdır. Çevre bilimleri uzmanı olan Berkes Türkçe ve İngilizce olmak üzere geleneksel ekolojik bilgi konusunda birçok yazı yazmıştır. Büyükşahin ise doğrudan geleneksel ekolojik bilgiye yönelik olarak, "Kültür-Çevre Bağlamında Geleneksel Ekolojik Bilginin Korunmasının Önemi: Sarıkeçili Yörükler Örneği" (2017) isimli tezini sunmuş, devamında Gül Güneş ile beraber"Geleneksel Ekolojik Bilginin Önemi: Sarıkeçili Yörükler Örneği" (2016) ile "Pastoral Göçebe Toplumlar ve Kültürel Peyzaj Korumanın Önemi" (2017) isimli çalışmalar ortaya koymuştur. Halk bilimi disiplininde ise konuya ilk temas eden ve Karadeniz kıyı balıkçılarının GEB'ini (2016) ele alan bilim insanı Mustafa Aça'dır (Yolcu ve Aça, 2019: 865-866).

Ardından 2018 yılında Mehmet Ali Yolcu tarafından Çanakkale halk botaniği ile GEB ilişkisine dair "Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Çanakkale Halk Botaniği" isimli makale yazılmış, aynı senelerde Nebi Özdemir ise "Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi" (2018) isimli çalışma yapmıştır. Yine aynı yıl, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim Anabilim Dalı'nda Karabaşa'nın (2018) yazdığı doktora tezi, Ankara'da bir köy özelinde kültür-çevre ilişkisine odaklanması ve böylece "ekolojik folklor" çalışmalarında öncü rol oynaması bakımından önemlidir. Karabaşa, tezinde GEB'den de söz etmişti (Yolcu ve Açа, 2019: 866).

2019 yılına gelindiğinde ise yine Mehmet Ali Yolcu ile Mehmet Açа "Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor" isimli çalışmayla diğer çalışmalara öncü olmuştur. 2021 yılında ise Yiğit Ateşgül Isparta'nın Aksu İlçesi'ne bağlı Sofular Köyü'nün geleneksel ekolojik bilgisi hakkında bilgi aktarımı sağlayan "Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Aksu/Sofular Havzası" (2021) isimli yüksek lisans tezini hazırlamıştır. En son yapılan çalışma ise Mehmet Ali Yolcu editörlüğünde Toplum ve Kültür Araştırmaları Derneği (Toküad) tarafından, "Kaz Dağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi Çalıştayı" (2022) düzenlenmiştir.

Konuya dair çalışmalar hukuki ve politik alana da yansımıştır. 1992 yılında, Birleşmiş Milletlerin Rio'da gerçekleştirdiği toplantıda "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi" imzalanmış, Türkiye'de bu sözleşemeye taraf olmuştur. Sözleşmede geleneksel/yerel bilginin önemine vurgu yapılmıştır. Bu bilginin saygı görmesi ve korunması hususunda görüşler sunulmuştur. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) de geleneksel ekolojik bilgi konusunda yapılan çalışmalara katkılar sağlamış Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne taraf devletlerin talebiyle 2000 yılında "Fikri Mülkiyet ve Genetik Kaynaklar, Geleneksel Bilgi ve Folklor (IGC) Hükümetlerarası Komitesi"ni kurmuştur (Yolcu ve Açа, 2019: 865).

Dünya üzerinde meydana gelen çevre sorunları ve sosyal problemler, insanları bu sorunları gidermek adına çeşitli arayışlara sevk etmiştir. Bu arayışlar sonucunda; "en uygun çözümü doğa bulmuştur" paradigması çerçevesinde hayatlarını doğal süreçlere göre şekillendiren kadim toplulukların kültürel üretimleri olan geleneksel ekolojik bilgi bellekleri bilim insanlarının dikkatlerini çekmiştir (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1999: 144). Yukarıda kısaca aktarılan bilgiler geleneksel ekolojik bilgiye dair yapılan çalışmaların tarihçesi niteliğindedir. Geleneksel ekolojik bilgi ilkel dönemlerden günümüze gelene kadar yaşanan çevreye göre değişip dönüşerek şekillenmiş ve gelecek nesillere

aktarılmıştır. Bilim insanlarının ekolojik çevreye yönelik araştırma ve çalışmaları 1980'li yıllarda başlamış ve çalışmalar günümüzde de devam ettirilmektedir.

1.1.4.3. Geleneksel Ekolojik Bilginin Korunması

İnsanoğlu dünyada var olduğu günden bugüne diğer insanlarla ve çevreyle sürekli etkileşim halinde olmuştur. Çevresiyle bir bütün haline gelen insan, toplulukları meydana getirmiş, bu toplulukların tamamında kendisine ait bir yer edinmiş, varlığını da çeşitli yollarla devam ettirmeye çalışmıştır. Bazı zamanlarda kendisini doğanın merkezinde görmüş, belirlediği kurallar ölçüsünde yaşamını devam ettirme ve ihtiyaçlarını karşılama konusunda doğadan faydalanmıştır. Beslenme başta olmak üzere temel gereksinimlerini doğadan karşılayan insan bazı anlarda doğaya karşı ölçüyü kaçırmış tahribatın boyutlarını arttırmıştır. Doğanın bu şekilde tahrip edilmesi, korunmaması ve gereken önlemlerin alınmaması yeryüzünde bulunan bütün varlıkların yaşamını devam ettirmelerini giderek zorlaştırmış ve canlı yaşamını tehdit etmeye başlamıştır. Tehlike fark edildiği zaman çevreye yönelik önlemler alınmaya ve bu konuda çalışmalar yapılmaya karar verilmiştir. Çevre korumacı çalışmalar ve yaklaşımların yanında farklı bakış açıları ve çözüm yolları da aramanın gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu aşamada çeşitli düşünceler, kavramlar ve terimler ortaya atılmıştır. Bu kavramlar yukarıda bahsedildiği gibi tüm canlıları bir bütün olarak ele alan düşünce yapısını ortaya koymuştur. Doğaya karşı insanın üstünlüğü, insanın sürekli olarak doğaya hükmetme arzusu, doğaya istediği ölçüde zarar veren insan toplulukları bahsedilen düşünceler, akımlar ve fikirler sayesinde engellenmeye çalışılmıştır.

Gelenek kelimesinin açıklanması ve tanımlanması hususunda yukarıda pek çok tanıma yer verilmiş ve gerekli açıklamalar yapılmıştır. Gelenek sözcüğü uzun yılları kaplayan bilgi birikimi, kültür birikimi, örf ve adetlerin topluluğu olarak tanımlanabilir. "Geleneksel bilinç; doğa ve insanı, başka bir deyişle makro-kozmos ile mikro-kozmosu kendi içinde tutarlı bir özdeşlik üzerine inşa etmiş olup bu özdeşlik doğa ve insan uyumunu esas alan geleneksel kültürlerin oluşmasında da önemli bir yer tutmuştur. GEB gerek bölgesel düzeyde gerek ulusal düzeyde topluluk üyelerine kişisel aidiyet ve anlamlar yükler. Bununla birlikte, hayatta kalma stratejilerinden biri olan çevresel uyarlanmada son derece etkin bir rol üstlenen GEB, biyo-çeşitliliğin korunması bağlamında da topluluklara geleneksel etik değerler sağlar" (Yolcu ve Açа, 2019:861-862).

Bu denli derin bir bilgiye sahip olan geleneğin araştırılması için uzun çalışmaların yapılması gerekmektedir. Üzerinde çalışma yapılan asıl konu geleneksel ekolojik bilgi olduğu için, açıklanan bilginin daha çok doğa ile bağlantısı vardır. İlkel çağlardan itibaren hayatta kalma mücadelesi vermiş olan topluluklar, doğal yaşamdan ayrılamamışlar, vermiş oldukları mücadele sayesinde bulundukları yerlere göre ekolojik bilgilere sahip olmuşlardır. Bu bilgi birikimi yavaş yavaş gelişmiş, doğada kullanıldıkça tekrarlanmış ve sonraki nesillere kültür yoluyla aktarılmak istenmiştir. Öncelikle bilginin nasıl ortaya çıktığını öğrenmek adına yerli halkın geçmişine inilmiş, hayatta kalma mücadelesi verirken hangi yollara başvurduğu, nimetlerden nasıl faydalandığı, hayvanlara zarar vermeden onları nasıl avladığı, hastalık anında neler yaptığı, hekime nasıl ulaştığı, köyden kente varmak için nasıl bir yol izlediği tespit edilmiş; kısacası bireylerin zorlu imkanlara rağmen edinmiş olduğu kültürel birikimle yaşamlarını hangi kurallarla sürdürdüğü incelenmiştir.

Frazer'ın batıl inançlar kapsamında ele aldığı tabu ve kaçınma davranışları (Frazer 2017; Frazer, 2019'dan akt. Yolcu ve Açа, 2019: 867), çoğunlukla irrasyonel düşüncenin ürünü olarak nitelendirilmekle birlikte insanlığın varlığını doğayla uyumlu ve dengeli bir şekilde sürdürmesinde etkili olmuştur. Hayatını ormandan ağaç keserek sürdürmek zorunda olan geleneksel insanın ormanın ruhu ya da iyesine bağlı tabu ve kaçınma davranışları ile taygada avlanmak zorunda olan geleneksel avcının tayga iyesi ya da hayvan ruhlarına bağlı tabu ve kaçınma davranışları, her ne kadar rasyonel düşünce ile tek tanrılı dinler tarafından akıl ve iman dışı olarak nitelendirilmiş olsalar da insanı sınırlandırarak doğaya ağır zararlar vermesinin önüne geçmiştir. Hayatını avlanarak devam ettirmek zorunda olan geleneksel avcının av hayvanları ile olan uyum ve denge üzerine kurulu ilişkileri ile günümüzün avlanmak zorunda olmayan, fakat sırf rahatlamak ve eğlenmek için onlarca kekliği öldüren ve öldürdüğü onlarca kekliğin başucunda bir kahraman edasıyla fotoğraf çektiren modern insanın hayvanlarla olan ilişkisi arasında bariz bir farklılık vardır (Yolcu ve Açа, 2019: 867). Verilen tüm bu mücadele ve hayatta kalma çabasının asıl kaynağı işte "doğa"dır.

GEB, çoğu zaman açıkça kendini göstermese de topluluk üyelerinin geleneklerinde, ritüellerinde ve inançlarında gömülü bir formdadır ve araştırmacılarca keşfedilmeyi beklemektedir. Bu durum aynı zamanda folklordaki geleneksel bilgi depolarında GEB'in ortaya çıkartılması anlamına da gelmektedir. Folklorun bir parçası olarak kabul gören inançlar ve bilgiler, ekolojiye dair tutum ve davranışlar üzerinde etkili

bir role sahiptir. Folklor, doğası gereği kolektif bilinci bünyesinde barındırdığından bir topluluğun hafızasında yer alan GEB, aynı zamanda kolektif bilinç ve tutumların yansıması olarak da tezahür etmektedir (Yolcu ve Açа, 2019: 863-866).

Hayatı kolaylaştıran, refah ve huzuru arttıran geleneksel bilginin ortaya çıkışı kadar sürdürülebilirliği de önemlidir. "Günümüzün çağdaş insanlarının doğaya olan bakış açılarının olumsuz yönde şekil almasından dolayı unutulmaya başlanan geleneksel ekolojik bilgi belleğinin, modern çağın açmazlarından olan ekolojik krizlere karşı da bünyesinde çözüm önerileri taşımasından dolayı kayıt altına alınması, üzerinde bilimsel çalışmalar yapılması ve nesiller arası aktarımının sağlanması önem arz etmektedir" (Karakaya, 2022: 5). Burada asıl olan topluluk içinde bilgi aktarımının sürekliliğidir. Bu kavram, insan-doğa ilişkilerine dair sorunların temelini görmek açısından önemlidir. GEB araştırmaları, dünyanın birçok bölgesinde yaşayan yerel toplulukların her birinin çevresel uyarlanması sonucu özgün bir gelişme çizgisi göstermiş ekolojik bilgi birikimini gözler önüne sermesini amaçlamaktadır (Yolcu ve Açа, 2019: 861). Toplulukların çevreye uyarlanmaları sonucunda üretilen ve çeşitli deneme yanılma aşamalardan geçirilerek toplumsal yaşamda işlevsel hale getirilen geleneksel ekolojik bilgi, son aşamada ise bilgi aktarımının sürekliliği kapsamında (Yolcu ve Açа, 2019: 863) gelecek nesillere sözlü kültür ya da paylaşılan pratik deneyimlerle birlikte aktarılmaktadır (Berkes, 2000: 1252'den akt. Açа, 2022: 272). Geleneksel ekolojik bilgi birikiminin aktarımı; atasözleri, deyimler, kalıp ifadeler vb. dil malzemesi başta olmak üzere anlatılar, inançlar, ritüeller ve bunların toplamında önümüze çıkan geleneksel dünya görüşüyle mümkün hale gelmektedir (Yolcu ve Açа, 2019: 861).

1.1.5. Efsane Kavramı ve İşlevleri

1.1.5.1. Kavram Olarak Efsane

Üzerinde çok fazla çalışma yapılan ve halk bilgisinin sözlü kültür ürünlerinden kabul edilen efsane türü ile ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Çalışmamızın bu kısmında efsane terimini farklı kaynaklardan edinmiş olduğumuz bilgilerle açıklamaya çalışacağız.

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde, 1. Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence, 2. Gerçeğe dayanmayan asılsız söz, hikâye" (Türkçe Sözlük 2005: 433) şeklinde tanımlanmıştır.

Ferit Devellioğlu ise: "1. Asılsız hikâye masal, boş söz, saçma sapan lakırdı, 2. Dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise." şeklinde tanımlamış (Devellioğlu, 2004: 206). Efsaneyi aslı ve geçerliliği olmayan, dilden dile aktarılan meşhur anlatı olarak adlandırmıştır.

Şemseddin Sami, "1. Masal asılsız hikâye, hurafat, 2. Şöhret bulup dillere düşen vak'a ve hal, destan" (Sami, 2010:145) olarak nitelendirmiştir.

Azra Erhat'ın Mitoloji Sözlüğü'nde "Mythos söylenen veya duyulan sözdür, masal, öykü, efsane anlamına gelir. Ama Mythos'a pek güven olmaz çünkü insanlar gördüklerini, duyduklarını anlatırken, birçok yalanlarla süslerler" (Erhat, 1996: 1).

Anadolu Türkleri arasında "efsane", "menkabe", esâtir" ve "mitoloji" terimleri yaygınlık kazanmıştır. Anadolu dışında yaşayan Türklerden Azerbaycan Türkleri "esâtir", "mif", efsane"; Türkmenler "epsana", "rovayat"; Özbekler "efsane", "rivayat"; Karakalpaklar "epsane", "legenda", "anız", "anız-engime"; Kazaklar "anız", "anızengime", "epsane-hikayat"; Başkurtlar "rivayat", "legenda"; Kırım Tatarları "efsane"; Kazan Tatarları "rivayat", "legenda", "ekiyet", "beyt", Altay Türklerinde "kuuçın", "kep-kuuçın", "mif-kuuçın", "legenda-kuuçın"; Hakaslarda "kip-çooh", "legenda", "çooh-çaaz"; Tuva Türklerinde "tool-çurgu çugaa", "töögü çugaa"; Şorlarda "purungu çook", "kep-çook", "erbek"; Karaçaylarda "aytıv", "tavruh", Uygurlarda "rivayet", "epsene" ; Yakutlarda "kepseen", "sehen", "kepsel", "bılırgı sehen"; Dolganlarda"çukçah"; Tofalarda "uleger"; Çuvaşlarda "halap", "mif", "ılakap" vb. terimler efsane karşılığı olarak kullanılmaktadır (Ergun, 1997: 1-2).

Batı dillerinde "legendus" kökünden türetilen efsane kelimesi, İngilizce "legend", Almanca "legende", Fransızca "légende", İtalyanca "leggenda", İspanyolca "leyenda" şeklinde kullanılmaktadır. "Legendus" köküne dayanmayan Almanca "sage", Yunanca "mythe/mythos", Arapça "ustûre (cem-i mükesseri esâtîr) ve Rusça "predaniye", "legenda", "skaz" terimleri de "efsane" terimini karşılamaktadır (Sakaoğlu, 1980: 4).

Latince "legendus" terimi Hristiyan azizlerin bayram günlerinde, kutsal ayinlerde okudukları, azizlerin hayatlarını anlatan bir anlatıya karşılık gelir (Fedakâr, 2008: 89).

Türkçeye girdikten sonra geçmişten günümüze gelinceye kadar; "inanılması mümkün olmayan tuhaflıklar, anlatılar", "yalan", "boş söz", "uzmanlaşmış" ve "çok başarılı", "başarmak, bir işte başarılı olmak" gibi çeşitli anlamlar kazanmış bu da

sokaktaki vatandaştan üniversitedeki akademisyene kadar halkın bu kelimeye ne gibi anlamlar yüklediğini "efsane" konusuna nasıl baktığını doğrudan etkilemiştir" (Aslan, 2012: 84).

Ülkemizde efsane türünü ilk tanımlayan isim Ziya Gökalp'tir.

Gökalp: "Üstûreler, ilâhlara taalluk eden maceralardır. Menkıbeler de kahramanlara yani nim ilâhlara isnat olunan sergüzeştler" olarak iki türü tanımlamıştır. (Gökalp, 1976: 105). Bu tanıma göre menkıbe ve üstûre arasındaki fark kahramanın tanrı veya insan olmasıdır. Gökalp'e göre üstûre ve menkıbenin toplumsal hayatta iki işlevi vardır. "Birincisi âyinî roldür. Yani bu üstûreler ve menkıbeler bir içtima esnasında manzum yahut mensur olarak, musiki ve raksla müterafik ve gayr-i müterafik olarak okunursa, hattâ bazen dinî bir trajedi halinde oynanırsa sihriyyen dinî bir tesir icra eder yahut büyük bir sevap kazanılmış olur. İkinci rolü, itikadîdir. Bu rolde kıymet, menkıbenin mevzuunda ve manasındadır. Menkıbenin naklettiği vaka, herhangi bir teşkilâtın yahut müessesenin ne suretle tekevvün ettiğini izah etmek ister" (Gökalp, 1976: 105).

Türkiye'de efsane üzerine yapılan tanımlardan biri de Bahaeddin Ögel'e aittir. Bahattin Ögel Türk Mitolojisi adlı eserinde: "Tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer. Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan, yani legende'dir. "Efsanelerin kendilerine mythus veya mythe denir. Mitoloji (mythologie) ise, bu efsaneleri inceleyen ilim koludur. Şu nokta da çok önemlidir: mitoloji deyiminden büyük araştırıcılar, yalnızca bir milletin veya akraba toplumlara ait efsanelerin, bir bütün halinde incelenmesini anlamışlardır" (Ögel, 1989: 5-6) şeklinde tanım ortaya koymuştur. Tanımdan hareketle bir yorumlama yapacak olursak o dönemde henüz efsane türünün diğer türlerden tam olarak ayrıştırılamadığını en çok mitlerle karıştırıldığını ve masallarla ilişkilendirildiğini görmekteyiz.

Pertev Nail Boratav 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı" adlı eserinde efsanenin inandırıcılığını ortaya koyan ve diğer türlerle karşılaştırılmasını sağlayan bir tanım yapmıştır. Boratav'a göre "Efsanenin başlıca niteliği, inanış konusu olmasıdır. Onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. (…) Başka bir niteliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur. (…) Kısacası efsane, kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, kurallı

biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür" (Boratav, 1969: 106-107).

Şükrü Elçin'e göre efsane kavramı: "İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen; zamanla, inanç, adet, an'ane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masaldır" (Elçin, 1986:314). Elçin ise efsaneyi masalın bir alt türü olarak nitelendirmiş, efsanenin meydana geliş sürecine dikkat çekmiştir.

Efsane tanımlarına yer veren bir diğer isim Bilge Seyidoğlu'dur. Efsane türünün özelliklerini şu şekilde dile getirmiştir: "Efsaneler sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatım türüdür. Temelinde inanç unsuru barındırır. Efsaneyi anlatanlar ve onu dinleyenler efsanenin gerçek üzerine kurulduğuna inanırlar. Efsaneler kısa anlatı türleridir. Gerçeklik unsurunun yanında olağanüstülük ve kutsallık da sahip olduğu unsurlardır. Bir efsanenin temelinde inanç mutlaka vardır; fakat diğer özelliklerin bir veya birkaçı mevcuttur. Efsaneler tarihî devirler içinde teşekkül etmişlerdir. Konusu bir olay, tarihî veya dinî bir şahsiyet yahut bir yer olabilir. Efsanelerde kahramanların olağanüstü güçleri vardır; fakat tanrı veya yarı tanrı değillerdir (Seyidoğlu, 2005: 13-14).

Mehmet Naci Önal bu türün temel özelliklerini şu şekilde belirtmiştir: "Efsanelerin pek çoğu tarihin bilinen veya bilinmeyen dönemlerinden günümüze kadar gelebilmiş, bir yönüyle kutsal olan hikâyelerdir. Efsanelerin inanılır olması, onların en önemli özelliği kabul edilir. İnanç unsuru taşıyan motifler, kutsal olduğu için kolay kolay değişikliğe uğramazlar. Anlatıma dayalı metinler içinde, efsaneler bu özellikleriyle varlıklarını sürdürürler. Metinlerde yer alan cümleler değişebilir. Bu değişmeler, efsane anlatıcısının konuyu kendi cümleleriyle yeniden anlatmasıyla gerçekleşir. Kısa bir anlatım sergilenen efsanelerde metnin dış yapısına dair bir kural söz konusu değildir. Efsanelerde, rahat bir anlatım sergilenirken efsanelerin motifleri korunur ve inanç yönü vurgulanır. Bu hikâyelere inananlar olduğu sürece, efsaneler de yaşamaya devam eder" (Önal, 2003: 9).

Efsane kavramı ile ilgili Avrupalı bilim insanlarının yapmış oldukları görüş ve düşünceler ise şu şekildedir:

Grimm kardeşler efsaneyi: "Gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâye" olarak tanımlamıştır. Bu tanım üç ana unsuru içerisine almaktadır:

1) Efsane, gerçek olsun olmasın, belirli tarihsel bir vaka veya tarihsel bir şahsiyet hakkındadır.

2) Efsane, belirli bir yer bildirir.

3) Efsane, doğaüstü hadiselerden bahsetmesine rağmen anlatıcısı ve dinleyicisi ona inanır (Sakaoğlu, 1980: 4). Grimm Kardeşlerin bu tanımı alanında ilk tanım olması ve yapılacak diğer tanımlara kaynaklık etmesi bakımından önem kazanmıştır.

Max Luthi'ye göre efsâne kavramı, duygusal bir anlatımla, anlatıcı tarafından bilinçli olarak gerçek olaylar anlatıldığını iddia eden, dinleyicilere bu olayın gerçek olup olmadığını, gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren ve bu gerçekten haberdar olmayı isteten, nesilden nesile sözlü aktarım yoluyla geçen ve karakteristik bir şekle sahip anlatım türünün adıdır. Luthi efsanelerin gizemli bir yapıya sahip olduğu içerisinde insan, ruhlar, devler, cüceler, orman-su-rüzgâr, hayvanlar, dağlar, cadılar, büyücüler gibi olağanüstü varlıkların ve olağanüstü olayların yer aldığını söyler. Efsanenin her iki dünyayı; dünyevi ve ilahi olanı, iki hassas boyutu bir arada bulundurarak sürekli gerilim yarattığını vurgular (Luthi, 1995: 66-68).

Mit türü üzerine çalışmaları ile tanınan Mircea Eliade'ye göre: "Efsane, yeni bir kozmik durumun veya ilksel bir olayın zuhurunu ilân etmektedir. Demek ki her zaman bir yaradılış anlatısıdır, bir şeyin nasıl icra edildiği, nasıl var olmaya başladığı anlatılmaktadır" (Eliade, 1991: 75). Efsanenin ana işlevi ise: "Tüm ayinlerin ve tüm anlamlı insan faaliyetlerinin (beslenme, cinsellik, iş, eğitim) örnek alınacak modellerini saptamaktır" (Eliade, 1991: 78).

Buch ise: "Her şeyden önce dikkati çeken, rahatsız edici hadiselerin rapor edilmesi", "Tabiatıyla, normal olan, günlük olan değil, bilâkis daha çok özel, dikkat çekici şey" olarak tanımlar (Buch, 1992: 10-15).

Türktaş'ın Linda Dégh tarafından yapılan ve efsanenin birçok özelliğini ele alan tanıma göre ise "Efsane, sanatsal olarak formüle edilmiş, üçüncü bir şahsa anlatılan, geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmuş geleneksel bir hikâye ya da anlatıdır." Efsane küçük toplumlarda yüz yüze aktarılır. Anlatıcı konusunu anlatırken, aynı zamanda alışılmış karşıt fikirlerle de mücadele eder. Bu diğer halkbilimi türlerinden efsaneyi ayıran, onun temel tanımlayıcı özelliğidir. Efsane cevapları zorlar, ancak kesin olmasa da

yaşamın en gizemli, en eleştirel, en az cevap verilebilir sorularına çözüm getirir (Dégh, 2005: 343- 345'ten akt. Türktaş, 2012: 25).

Kaynağını geçmişteki olaylardan, doğadaki oluşumlardan, dinî ve tarihi kişilerden ve yerlerden alarak eski çağlardan beri süregelen halk anlatıları insana ve hayata dair tüm unsurları içermektedir. İnsanlığın geçmişten günümüze anlatmış olduğu ve halk anlatılarının bir türü olan efsaneler temelinde inanç unsuru, kutsallık, abartma ve olağanüstülük barındırır. İnsan hayatını düzenleme amacıyla çeşitli mesajlar verir. Vermiş olduğu mesajlarla, ortaya koyduğu uyarılarla dünya ve gerçek hayata yönelik yansıtmış olduğu düşüncelerle insanlığın hayatını düzenler ve şekillendirir. Herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde kişi farkı olmaksızın anlatılabilir. İnsanın doğa ile olan ilişkisi çevre, tabiat, hayvan gibi kavramlar da efsane türünün önemli konuları arasında sayılabilir. Efsaneler diğer türlerle kıyaslandığı zaman efsanelerin doğaya yönelik tutumu, doğanın kişileştirilmesi, doğanın kutsallığı gibi konuları daha belirgin ve ayrıntılı halde işlediği görülmektedir. Efsaneler doğaya dair çevreci tutumun ve geleneksel ekolojik bilginin sunumu olmakla birlikte kendi içerisinde sürekli olarak doğaya dair sorulara cevap aratır. Efsane anlatıları: "İnsanın doğa ile ilişkisi nasıldır? Doğaya neden zarar vermemeliyiz? Doğaya zarar verirsek ne olur? Doğanın sınırları ve yasakları nelerdir? Doğanın da kuralları var mıdır?" gibi birçok soruya cevap aratarak bizleri geçmiş tecrübelerimize götürür.

1.1.5.2. Efsanelerin İşlevi

Efsaneler, çok eski zamanlarda oluşan anlatılardır. Halk, varlığını ve oluş sebebini açıklayamadığı cisim ve olayları izah etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu izahlar, zamanla halkın muhayyilesinden onlara katılan yeni hayalî unsurlarla birlikte bütünleşerek efsaneye dönüşmüştür. Örneğin tarihte olmuş bir olay, zamanla halk muhayyilesinden katılan hayalî unsurlarla birleşerek kronolojik tarih olmaktan çıkıp efsaneye dönüşmüştür. Din büyüklerinin maceraları, dilden dile aktarılırken hayalî unsurlarla karışarak, yoğrularak efsaneye dönüşmüştür. Aynı şekilde tarihte yaşamış bir kahramanın maceraları da halk bünyesinde hayalî unsurlarla birlikte zamanla efsaneleşmiştir. Yalnız şunu unutmamak gerekir ki, bir olayın efsaneye dönüşebilmesi yahut bir kahramanın etrafında efsane oluşabilmesi için o olayın veya kahramanın halk için çok önemli olması, halkın tarihinin, kaderinin akışını değiştirmiş olması gerekmektedir (Ergun, 1997: 45-46).

Her anlatı, folklorun bir parçası olarak sosyal işlevlere sahiptir. Halkın kültürel birikiminden doğmuş olan efsaneler birçok öğretiyi içerisinde barındırmaktadır. Bir folklor ürünü birden fazla işleve sahip olabilmektedir.

William Bascom folklorun işlevlerini şu şekilde sıralamıştır:

1- Hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi

2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme

3. Eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi işlevi

4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması (Çobanoğlu, 2019: 263). Bir folklor ürünü olan efsaneler ilk madde dışındaki işlevleri kapsayarak inanma, kutsallık ve yaptırım gibi özellikleriyle farklı bir konumda yer almıştır.

Bilge Seyidoğlu "Erzurum Efsaneleri" adlı çalışmasında efsanenin işlevlerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Efsaneler, gelenek ve göreneklerin koruyucusudurlar. Efsanelerin teşekkül ettiği bazı yerlerde mesela camiler, türbeler vb yerlerde uyulması gereken bazı ritüel davranışlar, uyulması gereken kurallar vardır. Bu tip yerler ziyaret edilirken abdest alınır, dualar edilir. Temiz kıyafetlerle gidilmeye çalışılır. Ziyaret yerinin etrafında üç, yedi, bazen kırk defa dönülür. Bu ziyaretler bazı yerlerde belli günlerde yapılır veya tekrarlanır. Dilekte bulunulmuş ve dilek kabul olmuşsa adanılan şey mutlaka yerine getirilmelidir.

2. Efsaneler topluma yön verir, onlara iyi olmayı ve nelerin yapılıp nelerin yapılmayacağını telkin ederler. Hastaların, zayıfların, fakirlerin korunmaları gerektiğini telkin ederek insanları iyilik yapmaya teşvik ederler. Zayıfların, hastaların, fakirlerin manevi bakımdan çok üstün olabileceklerini telkin ederek her insana aynı gözle bakılması fikrini vermeye çalışır.

3. Efsaneler, etrafında teşekkül ettikleri yerlere mana kazandırırlar. Tarihi gerçeğin dışında halkın gerçek ve kutsal olarak belli bir yer etrafında efsane yaratması, o yerle birleşmesi anlamına gelir. Böylece insanlar o yerleri kendilerinden bir parça olarak görüp sahiplenirler.

4. Koruyucu ve tedavi edici rolü. Mekânla ilgili efsanelerin hem oluştukları yerleri hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları vardır. İçinde kutsal birisinin yattığına

inanılan bir mezarın yerinin değiştirilmesi mümkün değildir. Buralara ve çevresine el sürülemediği için hem yapılar hem de etrafındaki ağaçlar varlıklarını korumuşlardır. Efsanelerin bu rolleri yanında tedavi edici işlevleri de vardır. Halk, çeşitli rahatsızlıkları için türbeleri ve kutsal mekânları ziyaret eder ve buralarda şifa bulacağına inanır (Seyidoğlu, 2005: 271-273).

Bilge Seyidoğlu'nun yanı sıra "Efsanelerin İşlevlerinden Biri Olarak Tedbir" adlı makalesinde Aysun Dursun efsanelerin işlevlerinden bir diğerinin de tedbir olduğunu belirtmiştir. Efsanelerde bazı davranışların sürekliliğini sağlamak adına tedbir alındığından söz eden Dursun ve bu konuda şu düşüncelere yer vermiştir: Toplum, bireylere fark ettirmeden ama toplumun dinamiklerini göz önüne alarak kişilerin olayları/durumları yorumlamalarını ve yaşananların sonuçlarını değerlendirmelerini salık verir. Toplumsal bağların oluşması, sürekliliği ve gelişmesi için olayların veya durumların ortak bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekir. Efsaneler bir topluma ait sosyal ve kültürel dinamiklerin aktarılmasına yardımcı olur. Kişinin toplumun bir ferdi olabilmesi amacıyla yapmaması gereken davranışları için âdeta bir uyarı, toplum tarafından alınmış bir çeşit tedbir olarak anlatılmaya ve aktarılmaya devam eder. İstenmedik tavır ve davranışlar efsaneler aracılığıyla sözlü toplumsal uyarılara dönüşür. Toplum bu uyarıların bireyler tarafından dikkate alınmasını ister. Anlatının içinde uyarıları ciddiye alanlar ödüllendirilir, uymayanlar ise cezalandırılır. Sözü edilen süreç, halkın toplumsal teamüllerin sürekliliğini sağlamak amacıyla aldığı tedbirler olarak değerlendirilebilir (Dursun, 2020: 1280-1295).

Aysun Dursun incelemiş olduğu efsane örneklerinde alınan tedbirleri çeşitleri şekillerde başlıklandırmıştır. Bu başlıklar : fırsatçılığı engellemek için alınan tedbir, haksızlığın engellenmesi için alınan tedbir, iftira etmenin zararlarını engellemek için alınan tedbir, kendini beğenmeyi/böbürlenmeyi engellemek için alınan tedbir, merhametsizliğe karşı alınan tedbir, ön yargılı olmamak için alınan tedbir, tehlikelerden korunmak için alınan tedbir, verilen sözün tutulmamasını engellemek için alınan tedbir, yalan söylenmesini/hilekâr olunmasını engellemek için alınan tedbir, yanlış yapmamak/yanlış karar vermemek için alınan tedbir, zor durumdan kurtulmak için alınan tedbir şeklindedir (2020: 1295).

Saim Sakaoğlu ise efsanelerin üstlenmiş olduğu işlevlerle ilgili şu düşüncelere yer vermiştir: Efsanelerin hemen hepsinde ortak bir özellik olarak, insanların doğruluktan

ayrılmamaya davet edildiğini görürüz. Yalan söyleyenler, tartıda hile yapanlar, emanete ihanet edenler, doğru söze kulak asmayanlar, kendini beğenmişler ve daha başkaları efsanelerde ya cezalandırılır veya uygun bir şekilde ikâz edilirler. Gözlerini mal hırsı bürüyen pek çok insan, efsanelerin büyülü havasında iyilik yapmayı, doğru yola girmeyi kolaylıkla öğrenir (Sakaoğlu, 1980: 16).

1.1.5.3. Efsanelerin Tasnifi

Tasnif; herhangi bir bilim alanında sınıflamak yapmak türleri ve çeşitleri ayırt etmek gerekli görülmektedir. Çalışmamızın bu kısmında efsanelerin sınıflandırılmasından kısaca bahsedeceğiz.

Dünyada, folklor üzerindeki yapılan tanımlama sorunu efsane üzerinde de kendisini gösterdiği ve efsanenin tanımlaması net bir şekilde yapılamadığı için onu tasnif etmekle de ilk başlarda pek fazla kimse uğraşmamıştır. Çünkü efsaneler 1930'lu yıllara kadar masalın bir alt dalı olarak değerlendirilmiş ve masal içinde tasnif edilmiştir. Yirminci yüzyılda yapılan ayrıntılı bilimsel çalışmalarda efsane türü masallardan ayrılarak farklı bir tür haline getirilmiş ve kendi içerisinde değişik tasnifleri de yapılmıştır. Efsanenin tasnifi ile ilgili ilk araştırmalar 20 yüzyılın ikinci yarısında "İnternational Society for Folk-Narrative Research" (Uluslararası Halk Anlatmalarını Araştırma Derneği) tarafından düzenlenen kongrelerle başlamıştır. 1959-1969 yılları arasında sadece efsaneyi konu alan altı kongre düzenlenmiştir (Uyanıker, 2011: 50).

Kongreler içerisinde en dikkate değer olanı Budapeşte Kongresi olmuştur. Budapeşte Kongresi'nde efsaneler dört ana gruba ve bu gruplar da çeşitli alt gruplara yarılmıştır.

Bu gruplama şu şekilde yapılmıştır:

1. Dünyanın yaratılışı ve sonu (kıyamet) ile ilgili efsaneler.

2. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler.

3. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler/mitik efsaneler

4. Dinî efsaneler/ Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler (Sakaoğlu, 1980: 15-16).

Anadolu Türk efsanelerinin sınıflandırılması, tasnif edilmesi işiyle önce Pertev Nâili Boratav uğraşmıştır. Boratav, Budapeşte Kongresi'nde kabul edilen efsane tasnifini

temelde benimsemekle birlikte, bu tasnifin Türk efsanelerine tam olarak uymadığını söylemektedir. Boratav, mevcut tasnifin üzerinde değişiklikler yaparak Anadolu-Türk efsanelerini şu şekilde tasnif etmiştir.

1. Yaratılış Efsaneleri Oluşum ve dönüşüm efsaneleri-evrenin sonunu (mahşer ve kıyamet günlerini) anlatan efsaneler.

2. Tarihlik Efsaneler

3. Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler

4. Dinlik efsaneler (Boratav, 1969: 108-109).

Tek bir motif üzerine yapılan tasnif çalışmasına Saim Sakaoğlu'nun "Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu" adlı çalışması örnek olarak gösterilebilir. Sakaoğlu burada konu ile ilgili efsaneleri şöyle tasnif etmiştir:

1. Aşk

2. Zor durumdan kurtulma

3. Saygısızlıklar

4. Kötü huylar

5. Hızır ve İnsanlar

6. Değişik taş kesilmeler

7. Eksik anlatılanlar (Sakaoğlu, 1980: 65).

Bilge Seyidoğlu Erzurum Efsaneleri adlı eserinde efsane metinlerini üç ana grupta toplamıştır:

1. Dinî Binalarla İlgili Efsaneler

2. Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler

3. Tabiat ve Kırlarla İlgili Efsaneler

Mehmet Naci Önal ise Muğla efsanelerini sınıflandırırken Pertev Nâili Boratav'ın tasnifini esas almakla beraber üçüncü ve dördüncü kısımlarda daha ayrıntılı bir tasnife girişmiştir:

1. Yaratılış, Oluşum ve Dönüşüm Efsaneleri

2. Tarihî Efsaneler

3. Olağanüstü Varlıklar ve Olağanüstü Olaylarla İlgili Efsaneler

4. Mistik Efsaneler

Denizli Efsaneleri üzerinde çalışma yapan Mevlüt Metin Türktaş'ın tasnifi ise şöyledir:

1. Oluşum ve Dönüşümle İlgili Efsaneler

2. Olağanüstü Varlık ve Olaylarla İlgili Efsaneler

3. Açıklayıcı Efsaneler

4. Dinî Efsaneler

5. Tarihle İlgili Efsaneler

6. Hayvanlarla İlgili Efsaneler

1.1.5.4. Efsane ve Geleneksel Ekolojik Bilgi İlişkisi

İnsanoğlu günümüze yaklaştıkça kendisini doğanın merkezinde görerek doğaya olumsuz yönde hükmetmeye başlamış ve çevre sorunlarının artmasında giderek daha fazla rol oynamıştır. Günümüzde, artış gösteren sorunların farkına varılması hatta insanlara doğal çevrenin tahrip boyutu hakkında bilgilendirmeler yapılması gerekmektedir. Halk edebiyatı ürünleri sayesinde gerekli olan bilgilendirmeler, kültürel değişiklikler, uyarılar ve verilmek istenen mesajlar çeşitli anlatılarla gelecek kuşaklara aktarılmaktadır.

Halk anlatılarından olan mit, destan, halk hikayesi, masal ve efsaneler geleneksel ekolojik bilgiyi çeşitli yönleriyle aktarılmasına aracı olurlar. Bu çalışmanın konusu olan efsaneler diğer anlatı türlerinden farklı yapı ve işlevlere sahiptir. Bu çerçevede öncelikle efsanelerin diğer türlerle ilişkilerine bakmak gerekir. Efsane türü masallardan, mitlerden, tarihten, destanlardan menkıbelerden, halk hikayelerinden beslendiği için diğer türlerle sürekli olarak ilişki içerisinde bulunan ve bu türlerin hepsiyle harmanlanmış ama yine de kendine has bir yapıya sahip anlatıdır. Efsane ile mit ilişkisi incelendiğinde efsanelerden farklı olarak mitler bir şeylerin nasıl yaratıldığını, bir şeylerin hayata nasıl geçtiğini konu edinir. Mitler toplumun dini değerleri üzerine kurulmuştur ve çoğunlukla tanrıların

hikayelerini anlatmaktadır. Efsaneler mitlerin aksine gerçek, tarihi olay ve şahısların etrafında teşekkül eder. Efsanelerde yaşanılan dünya bugünün dünyası yani içinde bulunduğumuz dünyadır. Efsanelerde yer alan unsurlar da etrafımızda her zaman görebileceğimiz, dağlar, taşlar, göller, nehirler vb. kahramanlarda yakın zamanda yaşamış olan ve halkın hafızasında yaşamakta olan kişilerdir. Efsanenin masalla olan ilişkisi incelendiğinde ise masalların efsanelerden farklı olarak kalıplaşmış şekilleri mevcuttur. Masallar bir tekerleme ile başlar, kalıp ifadeler de masal içerisinde sürekli tekrar edilir. Masalların efsanelerden farklı olarak özel bir anlatıcısı ve anlatma zamanı bulunmaktadır. Efsanenin destanlarla arasında hem benzerlik hem farklılık bulunmaktadır. Efsanelerin benzerleri başka milletlerde bulunsa da destanlar milli anlatılardır. Fakat destanların içerisinde kutsallık ve dinî bir karakter yer almaz. Efsane ve halk hikayesi ilişkisine bakıldığında ise halk hikayesi daha çok milletin roman ihtiyacını karşılayan, nazım ve nesir karışık olarak oluşturulan anlatıdır. Bazı halk hikâyelerinin efsaneleştiğini ya da bazı efsanelerin halk hikâyelerinden esinlenerek oluştuğu görülebilir.

Efsaneler yukarıda açıklanan diğer türlerden belirli özelliklerle ayrılmaktadır. Gelenek ve göreneklerin koruyucusu kabul edilen efsaneler insanların inandığı bir tür olması nedeniyle diğer türlere oranla insanların düşüncelerini, tasarımlarını ve inançlarını içerisinde daha yoğun bir şekilde bulundurmaktadır. Efsanelerin ortaya çıktığı yerlerde (cami, türbe, mezarlık, doğal çevre vb.) uyulması gereken kurallar vardır. Bu kurallara uymayanlara efsanelerde yaptırım uygulandığı görülmektedir. Efsane anlatıcıları tarafından uyulması gereken kurallara vurgu yapılırken "şöyle şöyle yaparsan böyle olur" şeklinde bir tabir kullanılır. Bu da efsaneleri dinleyenlerde gerginlik faktörünün oluşmasına sebep olur. Bu çerçevede hem yaptırım yönüyle inanılan bir anlatı olması hem de dinleyenlerde gerginlik faktörü yaratması efsaneleri diğer anlatı türlerinden farklı kılmaktadır. Efsanelerin hem oluştukları yerlere hem de efsaneye inananlara yönelik koruyucu işlevleri bulunmaktadır. Koruyucu işlevinin bulunması sebebiyle efsaneler etrafında teşekkül ettikleri yerlere anlam kazandırırlar. Sonuç olarak "geleneksel ekolojik bilginin korunması" hususunda da efsanelerin türler içerisinde farklı işlevler üstlendiği görülmüştür. Efsanelerin konuları arasında doğa hassasiyeti ve insan yer almaktadır. Diğer halk bilgisi ürünlerinde de konu olarak doğa bulunur fakat efsanelerin yaptırım yönü bu tezin efsaneler bakımından sınırlandırılmasına öncülük etmiştir. Çünkü efsanelerde doğanın korunması gerektiği vurgulanarak, doğayı korumaya yönelik önlemler alınmaktadır. Bir destanda, masalda ve mitte doğanın kendisi konu olarak tek

başına yer almazken efsanelerin konuları arasında doğa temel konu olarak yer almaktadır. Bu çerçevede efsaneler doğaya ve hayata yönelik kavramların, uyarıların, doğru ve yanlış algıların ortaya konulduğu, toplumların geleneksel ekolojik bilgisinin açıklandığı, çevreci tutumun açıkça yansıtıldığı sözlü anlatmalardır.

Efsaneler, çok önceden olağanüstü nitelikler taşıyan unsurlar etrafında meydana gelmiş, daha sonra halkın inanışıyla şekillenerek varlığını devam ettirmiştir. Yukarıda izah edildiği üzere diğer anlatı türlerinden bazı yönleriyle ayrılan efsanelerin geleneksel ekolojik bilginin korunmasında üstlendiği roller diğer anlatı türlerinden farklılaşabilir. Çünkü diğer anlatı türlerinde doğa hassasiyeti farklı bir üslupla aktarılırken efsanelerdeki doğa hassasiyeti yaptırım içermektedir. Örneğin suyun korunmasına yönelik işlev üstlenen bir masalın anlatım ortamında yarattığı duygu durumu ile efsanenin anlatım ortamında yaratmış olduğu duygu durumu arasında yaptırım farkı vardır. Bu bağlamda efsanelerdeki yaptırım efsane türünün ekolojik bilgiyle daha farklı bir ilişki içerisinde tutulmasını sağlamıştır. Bu ilişki insan ve doğa arasındaki karşılıklı etkileşime dayanmaktadır. Doğa ve insan ilişkisi bir denge üzerine kuruludur. Bu denge insanın doğaya ve doğanın insana karşı bir uyumluluğu sonucunda meydana çıkar. Uyum ve uyumlama da insan ve çevre arasındaki işlevsel boyutu ortaya koyar. Dengenin ortaya çıkarmış olduğu insanın doğayla bütünleşmesi durumu da ritim unsurunu beraberinde getirir. Ritimde kendisini sanat formu içindeki efsane metninde göstermiş olur. Uyum-uyumlama, denge ve ritim gibi unsurların hepsi geleneksel ekolojik bilgiye dair ortak bir belleğin oluşmasına katkı sağlar. Böylece efsaneler üzerinden edinilen geleneksel ekolojik bilgiye dair deneyim ve tecrübeler efsaneyi icra edenler, anlatanlar, aktaranlar ve dinleyenler vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktarılmış olur.

Efsanelerde, insanların doğaya verdiği zararların azaltılması için doğaya ilişkin hakların tümü konu edinilir, doğaya ve doğadaki hak ihlallerine karşı yasaklar oluşturulur. Kurallara uymayanların cezalandırıldığı efsanelerde, doğaya karşı koruma odaklı hassasiyet gösterilerek ceza sistemi öncelenir. Örneğin bir doğa unsuru olan suyun korunması, suyun temiz tutulması ve israf edilmemesine yönelik koruma refleksi efsanelerde yer alırken buna uymayanlar yaptırımla karşılaşmışlardır. Böylece doğa hassasiyetinin pratiğe dönüştüğü tür efsaneler olmuştur.

Geçmişten geleceğe sözlü kültür yoluyla aktarılan efsaneler sadece anlatıyı aktarmakla kalmaz. Halkın maddi ve manevi tüm değerlerinin en küçük birimini dahi

geleceğe aktarmış olur. Aktarılırken değişir, dönüşür ve gelişir, farklı yorumlamalara ve görüşlere tabii tutulur. Efsane anlatıları inanç esaslı oldukça varlığını kalıcı olarak sürdürebilir. Çünkü inancın bitmesi durumunda anlatma işlemi durdurulacağı ve türün geçerliliğini yitireceği söz konusudur.

1.2. Kuramsal Çerçeve

Sözlü edebiyat ürünü olan efsaneler dilden dile aktarılarak halkın duygu ve düşüncelerini, örf, adet, töre ve geleneklerini yansıtması bakımından toplumun aynasıdır. Efsaneler halk edebiyatının sözlü ürünleridir. Toplumun kültürel unsurlarını içinde barındıran efsanelerin çeşitli işlevleri vardır. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme gibi işlevler bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmada Batı Anadolu Bölgesi'ndeki geleneksel ekolojik bilginin nasıl korunduğunun tespit edilmesi için bağlam merkezli halk bilimi kuramlarından "İşlevsel Halkbilimi Kuramı" kullanılmıştır.

İşlevsel kuram halk bilimi çalışmalarında yaygın olarak kullanılan kuramlardan biridir. İşlevsel kuram, T. Benfey'in "kültürel ödünçleme" kuramı doğrultusunda çalışmalar yapan bir kültürel antropolog olan Fransz Boas ve işlevsel kuramın oluşup gelişmesinde önemli rolleri olan öğrencileri vasıtasıyla girmiş daha sonra kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu kuramın kurucuları B.Malinowski (1884-1942) ve A.Reginald Radcliffe-Brown'dur. Kuramın önde gelen temsilcileri ise, R. Thurnwald ve Ruth Benedict'tir (Çobanoğlu, 2019: 251).

İşlevsel kuramın oluşmasını sağlayan en büyük unsur Malinowski ve onun "kültür" tanımıdır. Malinowski kültürü bu kuramın temel noktası kabul etmiş ve şöyle açıklamıştır: "Tüketim malları ve araçları, farklı sosyal grupların hukuki koşulları, insanın sahip olduğu beceri, tasarı, inanç ve geleneklerin hepsi bu noktada bir bütün teşkil etmektedir. İster çok yalın veya ilkel bir kültürü, ister son derece karmaşık ve gelişmiş bir kültürü ele alalım, insani ve ruhani şeyler içeren oldukça fazla olguyla karşılaşırız" (Malinowski, 2016: 41). Malinowski yapmış olduğu bu açıklama ile insanın sahip olduğu tüm değerlerin bir noktada birleştiğini ifade etmiş ve kültürle ilgili olarak şunları vurgulamıştır: "Kültürün sürekli bir biçimde yeniden üretilmesi, sürdürülmesi ve yönetilmesi gerekmektedir. Kısacası kültürel gelenek bir kuşaktan sonrakine aktarılma ve her kültürde eğitime yönelik yöntemler ve mekanizmalar bulunmalıdır. Her toplulukta töre, ahlak ve yasayı doğrulayan düzenlemeler olmalıdır. Kültürün maddi temeli yenilenmeli ve işler durumda tutulmalıdır" (Çobanoğlu, 2019: 252-253).

İşlevsel kuramı kültürle bağlantılı olarak gören Malinowski için bu kurama göre metnin kendi, tepki gösterecek bir izleyici kitlesine sunulmaz ya da icra edilmezse anlamsızdır. Bu nedenle Malinowski "Şüphesiz metin önemlidir fakat bağlamsız metin ölüdür" demektedir. İşlevsel kuram, icra edilen bir folklor unsurunun, onu anlatan ve dinleyende oluşturduklarının nitelik bakımından ortaya konulmasını amaçlamıştır (Çobanoğlu, 2019: 262). Bir folklor unsuru birden fazla işlevi içerisinde bulundurabilir hatta folklor unsurunun işlevi icra edildiği ortama bağlı olarak değişebilir.

William Bascom folklor ürünlerinin dört işlevi olduğunu belirtmiş ve işlevleri şu şekilde açıklamıştır:

1. Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi: Bu bağlamda bütün folklor icraları sadece bir eğlence olmaktan uzaktır. Eğlence veya eğlendirme her ne kadar folklorun önemli hem de son derece bir işleviyse de tek işlevi değildir.

2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme işlevi: Folklorun ikinci işlevi, içinde yer aldığı kültürdeki icraları yapanlara ve bu icraları seyredip dinleyenlere, söz konusu kültürdeki ritüellerin toplumsal kurumları ve değerleri, doğrulayıp onaylamasıdır. Böylece, toplumsal kurum ve değerlerin güncelleşmesini, güçlenip köklenmesini sağlar.

3. Eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi işlevi: Folklorun üçüncü işlevi ise, özellikle yazılı kültür geleneği olmayan veya sözlü kültür ortamının tek kültür ortamı olduğu toplumlarda, folklorun taşıdığı bilgiler tarihsel olarak gerçek ve öğretimleri son derece önemli kabul edilir. Bu bağlamda folklor, kültürün aynası ve insanlara yönelik pratik kurallar ve kılavuz olarak düşünülmektedir.

4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması: Folklorun yerine getirdiği bir başka işlev de önemli olmasına rağmen çoğunlukla gözden kaçırılan kabul edilmiş davranış kalıplarına uygun davranıyor olmak ve bu yolla da meydana gelen toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulabilmeyi sağlamaktır (Çobanoğlu, 2019: 263).

Halk anlatılarının bu işlevler dışında daha pek çok işleve daha sahip olduğu çeşitli araştırma ve çalışmalarla ortaya konulmuştur. Bu bağlamda hazırlanan tezde "İşlevsel Halkbilimi Kuramı" kullanılarak Batı Anadolu Efsanelerinin üstlenmiş olduğu işlevler

geleneksel ekolojik bilgi özelinde incelenecektir. Kuramsal olarak bu çalışmadan "İşlevsel Halkbilimi Kuramı"nın kullanılması uygundur.

İKİNCİ BÖLÜM

BATI ANADOLU EFSANELERİNDE GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ

Batı Anadolu Efsanelerinde geleneksel ekolojik bilginin korunmasına yönelik şu başlıklar tespit edilmiştir:

1. Yer (Toprak, Dağ, Taş, Mağara) Koruma Bilinci
2. Su Koruma Bilinci,
3. Ağaç Koruma Bilinci,
4. Hayvan Koruma Bilinci,
5. Gıda Koruma Bilinci

Bu başlıklar altında önce başlıkta yer alan kavram hakkında bilgi verilecek daha sonra başlığa göre sınıflandırılan efsanelerin geleneksel ekolojik bilginin korunmasına yönelik nasıl bir tutum sergilediği tespit edilerek açıklanacaktır.

2.1. Yer (Toprak, Dağ, Taş, Mağara) Koruma Bilinci

Türkler arasında yer ve yerin unsuru olan toprak, dağ, taş ve mağara son derece kıymetlidir. Bu unsurlar Türk kültürünün ve hayatının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Yer ve yerin unsurlarına verilen değerin sırrı Türklerin evren tasarımında gizlidir.

Gök Tanrı ve onun yarattığı evren, Türk mitolojisinin ana kaynağıdır. Evren tasarımına göre evren birbirini tamamlayan üç katmandan oluşur. İdeal yasa ve düzenin temel kaynağı olan gök, düzene uymayanların mekânı "yeraltı" ve diğer iki katmana ait özelliklerin yer aldığı ve mücadelelerin devam ettiği geçici dünya olarak adlandırılan yeryüzü bu üç katmanı oluşturur (Arslan 2005: 73). Bu katmanların varlığı yaratıcının denetimi ve Türklerin yaşam şekillerini oluşturan kültlere bağlıdır.

Kült kavramı Türkçe sözlükte "1. Din 2. Yerel özellikler taşıyan dinî törenler. 3. Belli bir dönemde aşırı ilgi gören film vb. şeklinde açıklanmıştır. (https://sozluk.gov.tr/) (Erişim Tarihi:04.04.2023) Kavram olarak, "Tanrı veya Tanrı olarak kabul edilen şeylere [tabiat üstü güçlere] saygı göstermek ve tapınmak, onlara bağlılığı ifade eden söz ve hareketlerde bulunmak" (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi 1991:

351) veya "yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara nesnelere karşı gösterilen saygı, onlara tapınış" (Örnek 1988: 102-103'ten akt. Özarslan 2003: 94) şeklinde tanımlanan kült, antropolojik mânâ itibariyle, Tanrı veya Tanrılarla ilişki içindeki belirli bir gruba ait inançları ve âyin (ritüel) gibi dinî eylemleri ifade eder (Özarslan, 2003: 94). Kısacası kült tüm inanç sistemlerinin içinde yer almaktadır.

Evrenin üç katmanlı olduğuna inanan Türkler, kendi varlıklarının yanında tabiat kültlerinin varlığına da inanmışlardır. Tabiat kültleri; Yer-Su ruhları ve gökyüzü unsurlarına ait ruhlarının birleşiminden oluşur. Dağ, orman, ağaç, su, ateş, ocak gibi unsurların ruhları Yer-Su ruhları; gök, güneş, ay, yıldız gibi ruhlar gökyüzü ruhları olarak kabul edilir (Divitçioğlu, 2000: 59).

Yer-Su kültlerini karşılayan unsurlardan ilki toprak kültüdür. Toprak kozmogoninin temelini oluşturur, tabiatın yaşam kaynağıdır. Kendisine verilen her şeyi içinde besleyip büyüterek canlılar için besin kaynakları yaratır. Suyun olmadığı yerlerde de toprak "temizleyici, arındırıcı ve şifacı" görevler üstlenir. Ekolojik döngünün içerisinde yer alarak kültürel hayatı yaşanabilir kılar.

Günümüzde toprağın dünyaya sağlamış olduğu yararlar giderek göz ardı edilmektedir. Yerleşim alanlarına bırakılan atıklar, tarımsal ilaçlar, kimyasal gübreler, kentleşme, sanayileşme, atık suların toprağa bırakılması, erozyon, tarım arazilerinin yanlış sürülmesi gibi daha birçok faktör kirliliğin başlıca sebepleri sayılmaktadır. Bilerek veya bilmeyerek toprağa verilen her zarar toprağın sahip olduğu özelliğini yitirmesine veriminin düşmesine sebep olmaktadır. Kirlenen topraklarla birlikte hem bitkilerin hem hayvanların hem de insanların yaşam alanı olumsuz yönde etkilenir.

Toprak kavramı Türkçe Sözlükte 1. "Yer kabuğunun, toz durumuna gelmiş türlü kütle kırıntılarıyla, çürümüş organik cisimlerden oluşan ve canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü" 2. Arazi, tarla 3. Memleketli 4. Kara 5. Ülke (https://sozluk.gov.tr/) (Erişim Tarihi:03.04.2023) olarak tanımlanır. Toprak sadece üzerine ayak basılan basit bir kara parçası olarak düşünülmemelidir. Bize kendi kimliğimizi öğreten, varlığımızı hissettiren toprak büyük bir nimettir, milli değerimizdir.

Türkler toprağın su ile anlam bulduğuna inanmışlar, kendileri için kıymetli olan toprak ve suyu birbirinden ayırmamışlar, toprağı susuz düşünmemişlerdir. Bu kültler onlar için çok kıymetli ve önemlidir. Çünkü er ve su Tanrı'nın insanoğluna sunduğu büyük bir hediyesidir. Ögel'in ifadesine göre toprak (Ögel, 1995: 322-323) yalnız başına

suyu olmadan hayat veremezdi. Toprak ancak su ile düşünüldüğü zaman mana kazanabiliyordu. Bu ifadeden hareketle Yer ve Su kültlerinin Türklerin hayatında birlikte önem kazandığı, birbirleriyle anlam bularak milletin koruyucu ruhları kabul edildiği anlaşılmaktadır. Toprak ile su onlara göre birbirinden hiç ayrılmamıştır.

Türklere göre hiçbir şey kendiliğinden meydana gelmemiştir yerin ve göğün bir yaratıcısı vardır. Her ne kadar yer ve su kutsal olsa da onları da yaratan bir yaratıcının varlığı inkâr edilemez niteliktedir. Ögel, yerleri ve gökleri yaratan yaratıcının varlığını şu ifadelerle açıklar: "Türklere göre yer, "göğün karşısında bulunan ikinci kutsi bir varlık" idi: Eski Türklerde, hiç şüphe yok ki en üstün kutsiyet Kök-Tengri idi. Ama bunun yanında, göğün altındaki yağız yerin de aşağılara doğru uzanan sonsuzlukları vardı. Gök ve yerin sonsuzlukları gelip kişioğlu yani insanoğlunda birleşiyordu" (Ögel,1991: 93). Kutadgu Bilig'deki "Yağız yer, yaşıl kök, kün ay birle tün. Törütti halayık, öd, ödlek bu kin" (Hacib, 2018: 9) yani; yağız yerle mavi göğü, ayla birlikte geceyi; canlılarda zamanı ve ölümlü bugünü o yarattı! (Ögel, 1991: 95) ifadesi de yine yerin ve göğün yaratıcısı olan Kök-Tengri'nin varlığını ve büyüklüğünü vurgulamaktadır.

Türklerde yer ve gök düzeninin bir anlamı vardır. Bu düzenin bozulmaması için uğraşan Türkler, yer ve gök düzeninin devlet düzeni ile orantılı olarak ilerlediğine inanmışlardır. Çünkü devlet düzeninin bozulması demek insanların kanunlardan, yasalardan, hukuktan uzaklaşması demektir. Bu konuyu Ögel şöyle açıklamıştır: "Eski Türk inanışına göre yer ve gök, tabiat ve devlet düzeni ile insan münasebetlerini düzenleyen iki büyük güç idi. "Yer ile gök, yerlerini tutamaz yani görevlerini yapamaz olurlarsa, tabiat devlet düzenleri ile insan münasebetleri de bu büyük düzensizliğe uyup bozulmaktaydı" (Ögel, 1991: 123).

Geçmişten bugüne toprağın önemi incelendiğinde onun hüviyetini ortaya koyan çeşitli anlatı ve eserler mevcuttur. Bu kaynaklardaki toprakla ilgili örnekler tek tek incelenmiştir.

Örneğin Orhun Yazıtlarında Kül Tigin yazıtının doğu yüzünde "(D20) Ecdadımızın tutmuş olduğu yer su sahipsiz olmasın" (Ergin, 2003: 16), "(D21) Kögmenin yeri suyu sahipsiz kalmasın (Ergin 2003: 16)"; Bilge Kağan Abidesi'nin doğu cephesinde "(D35) Dokuz Oğuz kavmi yerini suyunu terk edip Çin'e doğru gitti" (Ergin, 2003: 30), Kuzey Cephesinde "(K2) İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş" (Ergin 2003: 33) geçen ifadelerdeki yer sözcüğü toprak, yurt, ev vb. anlamlara gelmektedir.

Toprak kavramının Altay Türklerine ait Yaratılış Destanı'nda yer aldığı görülmüştür. Destanda verilen bilgiye göre dünyada hiçbir şey yokken sadece sular vardı. Sularla birlikte Tanrı Kuday ve onun yarattığı Kişi vardı. Tanrı, Kişi'ye: "Suya dal, oradan toprak çıkar!" dedi. Tanrı Kişi'nin çıkardığı toprağı etrafa saçarak "yer olsun" dedi. Tanrı Kişiyi toprak alması için yeniden suya gönderdi. Kişi suya dalınca kendisi içinde toprak aldı ve o toprağı ağzına attı. Kişinin ağzındaki toprak büyümeğe başlayınca kişi toprağı kusmak zorunda kaldı ve toprağı kusmasıyla küçük küçük tepeler meydana geldi (İnan, 1986: 14). Destandaki bu bilgiden hareketle evrenin yaratılışı Tanrı'nın ilk olarak Kişi'yi suların altına gönderip oradan toprak istemesi ile başlar. Kişi'nin getirmiş olduğu toprakları etrafa saçan Tanrı "yer olsun" diyerek yerleri yaratmıştır. Bu destan dünyada henüz hiçbir şey yokken sadece suyun bulunduğunu ve evrenin yaratılışında toprağın rol oynadığını destekler.

Kutadgu Bilig'de yer alan: "Koyuver bir avuç kara toprağı" (Hacib, 2019: 421) yani bu bir avuç kara topraktan vazgeç ifadesi dünya toprağının fani ve geçici olduğunu ifade etmiştir. Bazı dizelerde ise toprak olma, toprağa gitme anlamını içeren sözlere yer verilmiştir. Örneğin bir tutamlık yaşam tükenir biter ister iyi ister kötü olsun, bak adı kalır (Hacib, 2019: 410) sözüyle "ister iyi ister kötü ol, ölünce toprak olursun iyi ad bırak" öğüdü verilmiştir. 1394. beyitte: Ne ekilirse yere yine o biter; ne verilirse karşılığında o alınır" (Hacib, 2019: 109) ifadesi günümüzdeki "Ne ekersen onu biçersin" atasözü ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Bu söz hayatın her anında ne yaparsan nasıl davranış sergilersen karşılığında da aynı tutum ve davranışı alırsın öğüdünü vermektedir.

Türklerin toplumsal bilinçaltında toprak cömerttir ve toprak insanların ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli ürünler vermektedir. Ekilen biçilir, ekmeden biçemezsin. Türk inanış sisteminde de toprak 'ana' olarak sembolleştirilmiştir, bolluk ve bereket işlevinde halk inanışı içerisinde yer almıştır. "Türk mitolojisinde toprak; bolluk ve bereket kaynağı, insanları koruyan bir mekân olarak kabul gördüğü için 'toprak ana' kavramıyla nitelendirilmiştir"

Toprak ifadesinin geçtiği bu dizeler her şeyin gelip geçici olduğunu, insanın topraktan yaratıldığını ve öldüğünde yine toprağa gideceği düşüncesini aktarmaktadır. Toprak burada hem hayatın başlangıcını hem de sonunu simgeleyen sembolik bir unsurdur.

Divan-ı Lügatit Türk'te (Kaşgarlı, 1985: 516) yer alan "Eski mezarlıkta ev olmaz, gevşek topraklı yerde av olmaz." atasözünde toprak sözcüğünün geçtiği görülmüştür. Toprak bolluk ve bereketin kaynağıdır. Geçmişten günümüze Türkler arasında kutsal kabul edilmiştir. Canlıları içerisinde barındıran, şifacı özellikler taşıyan, çevreyi koruyan, halka sürekli besinler sunan, kendisine ne verirsen onu değiştirip dönüştüren, yeşerten ve yitiren unsur olarak diğer iyelerle sürekli olarak etkileşim halindedir.

Yer kültleri içerisinde toprak dışında dağ, taş, kaya ve mağara gibi kültlerde yer almaktadır. Bu kültler arasında önemli olan bir diğer kült dağ kültüdür. Dağların Türkler'in evren tasarımında rol oynadığını söylenmektedir. Dağ gökyüzü ile yeryüzü arasında bağlantı kurar; yükselmeyi, Tanrıya ulaşmayı ve yüceliği simgeler. Göğün en yakın noktası kabul edilir. Hayvanları, bitkileri, ağaçları, dere ve akarsuları içerisinde bulundurur.

Dağ kelimesi Türkçe Sözlükteki anlamına bakıldığında "Yer kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümü" şeklinde tanımlandığı görülmüştür. (https://sozluk.gov.tr/) (Erişim Tarihi:03.04.2023)

Dağlar Türk inanç ve kültüründe daima önemli bir yer tutmaktadır. Tanrı mekanları olan dağlara çıkıldığı zaman Tanrı'yla yakınlaşıldığına inanılır. Türklere göre dağların bir ruhu bulunmaktadır. Milletlerin, boyların ve soyların sahip olduğu kutsal dağları vardır. Bu mekanlar Gök Tanrı'ya kurban sunulan, üst düzey güçlerle iletişime geçilen, dini ayin ve törenlerin yapıldığı yerler olarak bilinir.

Bayat dağlarla ilgili şu düşünceleri öne sürmüştür: "Evrenin merkezi olarak bilinen dağların yapısal işlevleri vardı ve ayrıca dağların ruhunun olduğu da düşünülürdü. Dağlar, devletin merkeziydi ve bu sebeple dağ "vatan" demekti. Göktürk ve Uygur dönemlerinde devletin merkezi olma görevi Ötüken Dağı'dır. Dağın, yaşanılan dünya ve ahiretle arasındaki kapı olduğu düşünülmekteydi (Bayat, 2006: 48). Ötüken kelimesinin dua, talep, istek anlamına gelen "öt" kelimesinden türediği ve Ötüken'in "dua edilen" anlamına geldiği düşünülür. Ötüken hem Gök'ün temel direği hem dünyanın ekseni olduğu kabul edilir (Roux, 1998: 121'den akt. Çelepi, 2019: 385). Ötüken Dağı Türkler için önemli kabul edilmiş içinde bulunduğumuz dünya ile ölünce gidileceğine inanılan ahiret arasında köprü olarak düşünülmüştür. Dağları vatan olarak kabul eden Türkler için Ötüken Dağı hem evrenin merkezi hem de dua edilen kutsal mekandır.

Ötüken Dağı'nın önemi Orhun Abidelerinde de mevcuttur. Türk devlet adamlarının millete hesap vermek amacıyla yazdıkları Orhun Yazıtlarının Kül Tigin Abidesi'nin güney ve doğu yüzünde (Tekin, 2018: 3) Ötüken Dağı / Ormanı şöyle geçmektedir: "(G3) Türklerin hakanı Ötüken Dağlarında oturur ve oradan hükmeder ise ülkede hiçbir sıkıntı olmaz. Ötüken Dağları'ndan daha iyi bir yer asla yok imiş. Türk halkının yurt edineceği ve yönetileceği yer Ötüken Dağları imiş (Tekin, 1988: 3). Bu yazıtlarda halkın yurt edeceği ve yönetileceği yerin Ötüken Dağları olduğunu öne sürülmüş, ülkeye oradan hükmedilirse hiçbir sıkıntı olmayacağına inanılmıştır.

Ötüken Dağı'nın dışında Türkler kendilerine göre bazı dağları da önemli ve kutsal kabul etmişlerdi. Şamanist Türklerde dağ kültü Gök Tanrı kültiyle ilgili bir kült olmuştur. Hunların eski vatanı olan Yeni-si-şan yahut Şan-din-şan sıra dağlarındaki Han-yoandağı Hunların her yıl Gök-Tanrı'ya kurban kestikleri dağdı. Bundan başka Gan-tsuan-şan dağı da Hunların mukaddes dağlarından biri idi. Hun hakanları Çinle yaptıkları sözleşmeleri Hundağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek içtikleri antla teyit ederlerdi (İnan, 1986: 48-49).

Kutadgu Bilig'de ise dağlar ibadet yerleri olarak da kullanılmıştır. Dağa gitme, orada ibadet etme Odgurmuş ve Ögdilmiş gibi vezirler tarafından yapılmıştır. Odgurmuş için söylenen "Davranışı ok gibi doğru, adı Odgurmış'tır, bütün iyiliklere elini vurmuştur. Velakin bu dünyadan yüz çevirdi, kalkıp dağa çıktı, kendini ibadete verdi. Allah'a ibadet ediyor, günah hastalığını gideriyor (Hacib, 2019: 259). Bu dizeler onun dağlara çıkıp kendisini ibadete verdiğini göstermiştir. "Kul adı bu yüzden ad oldu kula, yalvarmalı gece gündüz çekilip dağa. Kabul etse de etmese de güçlü Allah, ibadet ve Allah adı dilden düşmemeli" (Hacib, 2019: 274) dizeleri de yine dağlara çıkıp Allaha yalvarmayı emretmektedir.

Altaylılara ait Yaratılış destanında Tanrı kendisine mekân olarak bir dağı seçer. Seçtiği bu dağ yüceliği ve yüksekliği ile betimlenen Altın Dağ'dır. Destanda şu dizeler bulunur:

Dünya yaratılınca, Tanrı rahatı seçti
Oturmak için yine, Altın-Dağı'na geçti.
Çok büyük bir dağ idi, Altın-Dağ dedikleri
Ayla Güneşe değer, gökteydi delikleri.

Bulunurdu Altın-Dağ, gökle yer arasında Ülgen de otururdu, bu dağın ta başında (Ögel, 1989: 434).

Dede Korkut hikayelerinde ise dağlara dua ve beddua edilmiş, onlardan esenlik ve şifa dilenmiş, dağlara selam verilmiş, dağlardan geçit istenmiştir. Çeşitli tanıtmalarla dağların tanıtıldığı bu eserde dağlar farklı şekillerde tasvir edilmiştir. Koca dağlar, ala dağlar, göğsü güzel dağlar, kara dağlar, yüce dağlar bu betimleme yapılan sıfatlara örnek olarak verilebilir. Kitapta dağ ile ilgili tasvir yapılan şu kısımlar yer alır: "Dirse Han senin oğlun yerinden-doğruldu, göğsü güzel koca dağa ava çıktı, sen var iken av avladı kuş kuşladı" (Ergin, 1971: 15). Eserde dağ çiçeği isimli bir bitkinin yaraya şifa olacağına dair şu bilgiler yer almaktadır: "…dağ çiçeği, ananın sütü sana merhemdir dedi. Böyle diyince kırk ince kız yayıldılar, dağ çiçeği topladılar. Dağ çiçeği ile sütü oğlanın yarasına sürdüler" (Ergin, 1971: 22). Dağ sözcüğü burada bitki ismi olarakta geçmektedir. Kitapta her hikâyenin sonunda "Dua edeyim hanım: Yerli kara dağların yıkılmasın. Gölgeli büyük ağacın kesilmesin. Taşkın akan güzel suyun kurumasın." (Ergin, 1971: 26) şeklinde sözler yer alır.

Mehmet Surur Çelepi "Aşık Ömer Divanı'nın Tahlili" adlı yüksek lisans tezinde coğrafik dağların yanı sıra mitolojik ve dini açıdan önemli dağların bulunduğunu belirtmiştir. Bu dağlar Arafat Dağı, Kaf Dağı, Kesiş Dağı, Merve Dağı, Serendib Dağı, Tûr Dağı'dır (Çelepi, 2005: 173-176).

Kültler içerisinde taş, kaya ve mağara gibi diğer unsurlarda yer almaktadır. Taşlar doğada bulunan dünyanın en eski belgelerinden biridir. Mitolojik unsurlar içerisinde yer alan ve kutsal sayılan taşlara tarihin her döneminde farklı anlamlar yüklenmiştir. Kutsal sayılan bu nesneler dayanıklılığı ile sonsuzluğu simgelemektedir. Özellikle taşlar çarptığı nesneyi kırıp ezdiği ve parçaladığı için taşların belirli bir güce sahip olduğu düşünülmüştür. Taş, kaya ve mağaralar kimi zaman sığınak kimi zaman dış güçlerden korunma unsuru kimi zamanda yaşam alanı oluşturmuştur. Çeşitli görevlere sahip oldukları için kendilerinin birer ruhları olduklarına inanılmıştır. Onların ruhlarını korumak adına bu unsurlara zarar vermekten kaçınılmıştır. Çünkü Kadim Türkler bu unsurlara zarar verdikleri sırada başlarına kötü işler gelebileceğine inanmışlardır.

Türkçe Sözlükte taş 1.Kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde, 2. Bazı yerlerde ve işlerde kullanılmak için bu maddeden özel olarak hazırlanmış malzeme, 3. Bazı

kütlelerden kopan veya koparılan parça; kaya sözcüğü ise 1. Büyük ve sert taş kütlesi; mağara sözcüğü de 1. Bir yamaca veya kaya içine doğru uzanan, barınak olarak kullanılabilen yer kovuğu, in şeklinde tanımlanmıştır. (https://sozluk.gov.tr/) (Erişim Tarihi:04.04.2023)

Kadim Türklerde bazı taş ve kayaların ülkenin refah ve huzuruna katkı sağladığı, verimliliği ve bereketi arttırdığı söylenmektedir. Uygur Türklerine ait olan Göç Destanı'nda anlatılan bir bilgiye göre Oğuzlarda gökten inen nur sütunu taşlaşarak yeşim taşından bir kaya meydana getirmiştir. Bu kayaya Kutlu Dağ adı verilmiştir. Kutsal kabul edilen bu Kutlu Dağa saygı gösterildiği sürece Oğuzların hakimiyette kalacağına inanılmıştır. Çinliler Türk kuvvetlerinin kaynağının Kutlu Dağ olduğunu bildikleri için onları bu kaynaktan mahrum bırakmak için uğraşmışlardır. Çinliler yaptıkları plan sonucunda Çin prensesinin Türk hakanının oğluna verilmesi karşılığında Kutlu Dağı istemeye karar verirler. Yulun Tigin teklifi kabul eder, Çinliler Kutlu Dağı parçalayarak kendi ülkelerine taşırlar. Bunun üzerine Türklerin birliği, bolluk ve bereketi bozulur, ülkeleri dağılacak duruma gelir (Işık, 1994: 177-179).

Taşa yüklenen anlamlar, Anadolu'daki bazı taşların şifalı olduğuna inanılması, kutlu kimselerin elinde taşların dile gelmesi, çok sabreden kişiye sabır taşı benzetmesi yapılması ve taş bebek efsaneleri bu kültün özel isimlerde varlığını sürdürmesine kadar uzanır: Beştaş, Bektaş, Aktaş, Beşiktaş… (Tanyu, 1968: 2-3). Türk dini tarihinde taşla ilgili inanç olarak akla Yada taşı taşı gelmektedir.

İnan, Yada Taşı ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, büyük Türk tanrısı Türkler'in ceddi âlâsına yada (yahut cada, yat) denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunmuş, şamanistlere göre, zamanımızda da büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunmaktadır (İnan, 1986: 160). Yada Taşı diye isimlendirilen bir cins taş eski Türk inanışlarında uzun asırlar olan üstü nitelikleri ile ün kazanmış ve kutsanmıştır. Yada Taşı ile ilgili olarak Kaşgarlı Mahmut taşlarla ilgili şu bilgileri vermektedir: Belli başlı işler Yada Taşı ile yapılır; rüzgâr estirilir. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Yağma ülkesinde bir yangın olmuştu mevsim yaz idi. Bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu tanrının izniyle yangın söndürüldü (Tanyu, 1968: 45-46).

Altay şamanistlerinde kamlardan başka "yadaçı" denilen adamlar vardır. Yadacının Yada denilen taşı ile yağmur, kar, dolu yağdırmağa, fırtına çıkarmağa gücü yettiğine inanırlar. Yada taşı daima rüzgâr esen dağlarda bulunur. Bu taşı elde etmek için yadacı bütün mal ve mülkünü feda eder. Yadacıların hepsi yoksul adamlardır (Verbitski, Altayskiye inorodtsı, 45'ten akt. İnan, 1986: 163).

Eliade'ye göre ise "Her şeyden önce, taş vardır. Taş her zaman olduğu gibi kalır ve varlığını sürdürür; daha da önemlisi taş çarpar. İnsanoğlu taşı vurup kırmak için bir araç olarak kullanmadan önce bile bir engelleyicilik bulmuştur ve taşın gücü, pürtüklü yüzeyi ve sertliği dikkatini çekmiştir. Kaya ise, insan için kendi kırılgan ve geçici yapısını aşan bir gücün temsili, varlığın mutlak şeklidir. Gözleri kamaştıran, korkutan, çeken ve tehdit eden bir varlığı vardır. lnsan, taşın büyüklüğünde, sağlamlığında, biçiminde ya da renginde, içinde bulunduğu kutsal olmayan dünyadan farklı bir dünyaya ait bir gerçeklik ve güç bulur (Eliade, 2003: 222).

Tabiatta mevcut şekiller arasında bulunan toprak, dağ, taş ve kayalar Türklerin muhtelif işlevler kazandırmak suretiyle inanç yumağına kattığı unsurlardır. Bu kültlerin geçmişten günümüze çeşitli anlatılarla gelecek kuşaklara aktarıldığı görülmektedir. Aktarma aşamasında doğaya önem kazandıran kültlerin geçmiş kaynağına vurgu yapılmış; korunması, doğaya fayda sağlayan unsurların bilinçsizce harap edilmemesi gerekliliği noktasına değinilmiştir. Bu aktarım sözlü anlatı türü olan efsanelerde de devam etmiştir.

Tezin çalışma alanını oluşturan Batı Anadolu Efsaneleri'nde de bazı taşların kutsal olduğuna dair anlatılar yer almaktadır. Efsaneler toprak, dağ ve taş gibi kültleri koruma görevi üstlenmiştir. Görevlere uymayanlar cezalandırılmıştır.

Türklerde yer ruhları son derece önemlidir. Kutsal varlıklar olduğu kabul edilen taşlara kötü davranılmamalı, kötü sözler söylenmemelidir. Eğer taşlara kötü davranışta bulunmak istenirse taşın ruhunun taşı koruduğuna inanılır. Bu kötülükleri yapan kişilerin efsane metinlerinde cezalandırıldığı görülmüştür. Örneğin Muğla'da bir çocuk dağa giderken ayağına bir taş takılmış ve düşmüş. Bu sebeple taşın üzerine işeyip taşa küfretmiş. Bunun üzerine havadan çocuğun üzerine taşlar gelmeye başlamış. Koşup evine gitmiş, taş yine gelmiş. Nereden geldiği belli olmamış. Samanlıkta, mutfakta, damda nerde olursa olsun sürekli taş gelmiştir (Önal, 2003: 252). Bu efsane metninde de kutsallık arz eden taşlara kötü söz söylenmesinin ardından çocuğun üzerine taşlar yağması, taşların

korunduğunun kanıtıdır. Çocuğun üzerine taşların yağması ile yapılan yanlış davranışın önüne geçilmek istenmiş, doğayı korumaya yönelik önlem alınmıştır.

Birer ruhları olduklarına inanılan taşlar bulundukları yerden keyfi olarak alınamaz. Eğer taşlar bulundukları yerlerden hareket ettirilirse taşın ruhu onu alan kişiye musallat olur, kendisini aldığı yere geri bırakmasını söyler. Burdur'da köylülerin "Arap" lakabını taktığı bir genç sevdiği kızın başkasına verildiğini öğrenince üzüntüsünden taşın içinde ölmüştür. Bir gün çobanın birisi bu taşı evine götürmüştür. Akşam taş rüyasında dile gelmiş beni yerime götür diye emretmiştir. Çoban aldığı taşa götürüp geri bırakmış (Acar, 2013: 192). Taşı evine götüren çoban bir süre sonra taşı yerine bırakmak zorunda kalmıştır. Çünkü taşın ruhu onu rahat bırakmamıştır. Bu efsanede taşın ruhu sayesinde taş korunmuş, taşa zarar gelmesi engellenmek istenmiştir.

Bazı efsane metinlerinde ise toprak, dağ, taş ve kaya gibi kültlerin din ululari, dini kişiler, dedeler vb. tarafından korunduğuna rastlanmıştır. Bu konuda çeşitli efsane örneklerine rastlanmıştır. Balıkesir'de Tekke Dedesi'nin yanından geçen bir kişi buraya taş çevirmişler, taş çevirilip ne olacak diyerek taşları ayağıyla yıkmış. Dede, gece gelip o kişiyi uykusunda basmış ve rahat bırakmamış (Şahin, 2004: 189). Başka bir efsanede ise köyün muhtarı yatırın bulunduğu yerden taş alıp evine götürünce yatırdaki zat rüyasına girmiş almış olduğu taşları geri bırakmasını emretmiştir (Şahin, 2004: 188). Urlu Dedesi'nin bulunduğu toprağı altın aramak amacıyla kazan adamın karşısına kazı esnasında bir el çıkmış ve mezarı kazan adamı yakalamıştır. Adam kaçmayı başarsa da bu sefer arkasına bir köpek takılmıştır. Evine vardığı esnada felç olmuş ve sakat kalmıştır (Şahin, 2004: 191). Baklacı Dedesi'nin mezarının bulunduğu toprağı altın aramak niyetiyle kazan kişiler, mezarı kazarlarken dedenin mezar taşını ortadan ikiye bölmüşler. Dede onlara uyarı göndermiş fakat dinlememişler. Bir süre sonra bu kişiler felç olmuşlar (Türkmen, 2017: 111). Ulu ve yüce kişiler topluma önderlik eden kendisinden dilekte ve istekte bulunulan kişilerdir. İnsanlar bu dini kişilere güvenir ve onlara etmiş oldukları duaların kabul edileceğine inanır. Bu efsane metinlerinde din ululari ile geleneksel ekolojik bilgi ilişkilendirilmiştir. Din ululariının bulunduğu yerlerdeki ağaç, taş, dal gibi doğa unsurlarına zarar vermeye meyilli kişiler önce din ululari tarafından uyarılmış, uyarılara uymayanlar da yine din ululari tarafından rahatsız edilmiştir. Böylece kişilerin doğaya yönelik verdiği zararın önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Denizli bölgesine ait bir efsane metninde ise alınması yasak olan kutsal taşın bulunduğu yere uçarak geri geldiği bilinmektedir. Bu konudaki efsane şu şekildedir: Yapılı Dede pınarının arkasında iki tane ardıç ağacı varmış. Bu ardıç ağaçlarının dibinde silindirik şeklinde, işlenmiş süslü bir taş duruyormuş. Köy halkı bu taşa Borazan Taşı adını vermiş. Buradaki evliyaların bu taşla dervişlerini çağırdıkları da bilinirmiş. Bu yüzden bu taşı her kim buradan alıp götürürse taş, geceleri uçarak geri gelirmiş. En son birisi, tarihi eser diye taşı Avrupa'ya götürdüğünde de taş kısa sürede uçarak geri gelmiş (Türktaş, 2012:251). Kutsal taşlar bulundukları mekanlardan hareket ettirilse de efsane metinlerinde taşların kendi kendine geriye geldiği görülmüştür. Çünkü taşın ruhu doğanın ayrılmaz bir parçası olan taşı korumuştur.

2.2. Su Koruma Bilinci

Su doğanın temel unsurudur. Suyun varlığı doğadaki diğer bileşenlerinde varlığını mümkün kılar. Su doğanın özünü ve dünyanın temelini oluşturmuş, tarih boyunca insanlığın vazgeçilmez bir parçası kabul edilmiş, yaşamın devamlılığı için en gerekli unsur olarak görülmüştür. Yaratılışın hikayesi onunla başlamış ve hayatın kendisini temsil etmiştir.

Ekolojik dengenin devamlılığının sağlanması için su en gerekli maddelerden birisidir. Su günümüzde bilinçsizce israf edilmekte, insanoğlu tarafından varlığı sonsuza dek sürecekmiş gibi hareket edilmektedir. Suyun varlığı, temiz tutulması ve bilinçli kullanılmasıyla mümkün olacaktır. Günümüzde insanlar bilinçli ya da bilinçsiz şekilde suya zarar vermektedir. Atıkların su kaynaklarına bırakılması, deniz, akarsu ve göl içerisine atılan çöpler, lavabolara dökülen kimyasallar, atık gazlar, tarımsal akıntılar vb. su kirliliğin başlıca nedenleridir. Aslında çevreye verilen her zarar suya verilmiş kabul edilir. Örneğin su döngüsünde su; okyanus ve denizlerden buharlaşarak atmosfere, atmosferin üst katlarında yoğunlaşıp yağış olarak yeryüzüne ve yeniden okyanuslara taşınır. Böylece su kaynaklarının devamlılığı sağlanır. Bu döngüyle birlikte suda taşınan oksijen miktarında artış veya dengelenme olur. Döngüde görev alan unsurların temizliği canlı ve cansız tüm varlıkların devamlılığı için önem arz eder.

Su kavramı Türkçe Sözlükte "Hidrojenle oksijenden oluşan, sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde, ab." (https://sozluk.gov.tr/) (Erişim Tarihi:05.04.2023) olarak tanımlanmaktadır. Su, ilk dillerde "A" sesi ile söylenmiştir. Farsçada su, canlılık anlamına gelen "ab" kelimesi ile ifade edilmiştir. Arapçada ise

ölümsüzlük veren anlamında "abıhayat" kelimesiyle ifade edilmiştir (Hançerlioğlu, 1975: 9).

Kadim Türkler için su kaynakları eski çağlardan beri önemli kabul edilmiştir. Türkler akarsu, göl, nehir, ırmak, deniz vb. su kaynaklarının bir ruhu olduğuna ve bu kaynakların özel güçlere sahip olduklarına inanmışlardır. Animizm düşüncesi de bu kanıları desteklemiş, ruhları iyi ruhlar ve kötü ruhlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. İyi ruhların insanlara iyilik getirdiğine inanılmış ve bu ruhlar koruyucu ruh olarak nitelendirilmiş; kötü ruhların ise hastalık, bela ve felaket getirdiği düşünülmüştür. Bu ruhlar zaman içerisinde çeşitli "kültlerin" oluşmasını sağlamıştır.

Su kültler içinde ayrı bir yer teşkil eder. Yer-Su kültlerinin en önemli parçası sudur. Yerin ve suyun koruyucusu da yer-su ruhlarıdır. Hayatın şekillenmesinde başlıca görevler üstlenen su; canlılık, kutsallık ve bereket gibi çeşitli özellikler göstererek yaşamın merkezinde yer almıştır. Su geçmişten günümüze her zaman kutsal kabul edilmiş, kâinatın ilk maddesi olarak tasavvur edilmiştir. Dünyada hiçbir şey yokken sadece suyun var olduğuna inanılmıştır.

Ögel eserinde su ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir: "Su, Türk geleneklerinin köklerini tutan, en büyük temeldir. Her şey ona dayanır. Belki tarla, bir süre sulanmazsa, olabilir. Fakat hayvanların, her gün su içmesi gereklidir. Bunun için Göktürkler, Yer-su yani yer ve sular anlayışına ve inanışına, büyük bir değer vermişlerdir. Yer-su inanışı tam bir "vatan" anlayışıdır" (Ögel, 1995: 315). Ögel'in aktarmış olduğu düşünceler Türkler arasında suyun ayrı bir yeri ve önemi olduğunu göstermektedir. Verilmiş olan bilgilere göre yerdeki sular Türklerin devlet anlayışı ve inanışında da rol oynamaktadır. Kadim Türkler kimi zamanlarda yaşam şekillerini, sosyal ve siyası hayatlarını suya göre şekillendirmiştir. Yaratılış sürecinde etkin rol oynayan su çeşitli metin ve anlatılarda karşımıza çıkmıştır.

Kozmosun hikayesinin onunla başladığına dair Altay Türklerine ait Verbitskiy'in Yaratılış Destanında şöyle bir ifadeye rastlanır:

"Dünya bir deniz idi ne gök vardı ne bir yer
Uçsuz bucaksız, sonsuz, sular içindeydi her yer!
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak
Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak…" (Ögel, 2010: 432).

Radloff'un derlediği yaratılış destanında geçen ifadeler ise şu şekildedir:

"Yerin yer olduğunda, sularla kaplıydı her yer
Ne gök vardı, ne de ay, ne güneş, ne de bir yer.
Tanrı uçar dururdu, insanoğluysa tekti
O da uçar, dururdu, sanki Tanrıyla eşti.
Uçar, hep uçarlardı, yer yoktu konmazlardı" (Ögel, 2010: 451).

Destanın her iki versiyonunda su Türk mitolojisinde her şeyin başlangıcı sayılmaktadır. Dünyada henüz hiçbir şey yaratılmamışken evreni kaplayan tek maddenin su olduğu anlaşılmaktadır.

Su bereket ve güç kaynağı, saflığın simgesidir. İlk yazılı belge niteliği taşıyan ve Göktürklerin kıymetli eseri olan "Orhun Abideleri" Türkler için suyun önemine kaynaklık eden başlıca eserlerdendir. Orhun abideleri insan ve doğa ilişkilerinin sınırlarını belirleyerek Türklerin hem suya hem de doğaya yönelik tüm ekolojik algılarını öğrenmemizi sağlar. Yazıtlarda su kelimesinin geçtiği ve suyun çeşitli görevler üstlendiği görülür. Kitabelerde Gök Türklerin "mukaddes yer- su" ile ifade ettikleri kavram hem koruyucu ruhlar hem vatan olarak anlaşılmış, "atalarımızın idare ettiği yer-su" ruhları da hayatın merkezi olarak görülmüştür.

Kitabeler içerisinde Kül Tigin Yazıtı'nın doğu yüzünün 10 ve 11. satırlarında şu ifadelere rastlanır: (D10) Çin halkı bunca hizmet ettiğini düşünmeden "Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim" der imiş. Türk halkı yok olmak üzere imiş. Yukarıdaki Türk Tanrısı ve Türk kutsal /D11) yer ve su ruhları şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı ve annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup daha yükseğe kaldırmış (Tekin, 1988: 11). Bu satırlardan edinilen bilgiye göre Türk Tanrısı ve Yer Su Ruhları birleşerek karşılıklı ilişki içinde Türk halkını korumuştur. Burada su koruyucu özellik üstlenerek halkın ve hayatın devamlılığını sağlamaya çalışmıştır.

Tonyukuk Abidesinde (Ergin, 2003: 40-41) yer alan ben Bilge Tonyukuk: "Altun ormanını aşarak geldik, İrtiş nehrini geçerek geldik. (Buralara kadar gelenler) Geleni cesur dedi, duymadılar. Tanrı, Umay ilahe, mukaddes Yer ve Su ruhları üzerine çöküverdi." şeklindeki ifadeler ise Yer ve Su Ruhlarının bir kez daha Tanrı ile hareket ettiğini kanıtlamaktadır. Burada ırmağı geçmenin zorluğu yer-su ruhları sayesinde aşılmıştır, su ruhları yol gösterici, yardımcı niteliğindedir.

Türklerde suya yönelik inanışlar Dede Korkut hikayelerinde de mevcuttur. Destandan halk hikayeciliğine geçişin önemli eseri olan Dede Korkut hikayelerinin baş kahramanı Korkut Ata (Dede Korkut)'dır. Dede Korkut Oğuz Türklerinin atası, toplumda saygın, töreyi iyi bilen bilge kişidir. Hikayelerde su kavramının pek çok yerde ve çeşitli anlam alanı içerisinde geçtiği görülmüştür.

Dede Korkut hikayelerinde içilen su mukaddes ve kutsaldır. "Karşı yatan kara dağlar sana yaylak olsun, soğuk soğuk sularım sana içme olsun" (Ergin, 1971: 91) sözleri" suyun bağış ve kurban edildiğini göstermektedir. Bu sular yurdun ve halkın içiti sayılmıştır. Hikayelerde su ile iletişime geçilmeye çalışıldığı görülmüştür. "Kazan'ın önüne bir su geldi. Kazan der: Su Hak yüzünü görmüştür, ben bu su ile haberleşeyim dedi." (Ergin, 1971: 36) şeklindeki ifadeler suların haberci, haber getirecek, haber verecek unsur niteliğinde olduğunu gösterir. Suyun arılığı, arı su deyişi ise bu metinde daha çok abdest alınan sular için söylenmiştir. Bu deyiş (Ergin, 1971: 50): "Arı sudan abdest aldılar, ak alınlarını yere koydular. İki rekât namaz kıldılar." şeklindedir. Arı su saf ve temiz olan suları ifade etmektedir. Bu arı suların temiz tutulmasına ve korunmasına özen gösterilmiştir.

İlk İslami eserlerden biri olan Kutadgu Bilig'de de suya yönelik bilgi alanına rastlanmıştır. Kutadgu Bilig'in (Hacib, 2019: 104) 972. beyitinde "Bilgilinin sözü yere su gibidir; akıtınca suyu yer nimet verir." 973. beyitinde ise "Bilgili kişinin sözü kesilmez; akan duru pınarın suyu kesilmez." şeklindeki ifadelerle toprak için suyun önemi neyse insan için de bilgilinin sözü o derece önemli kabul edilerek suyun yüceliğine dikkat çekilmiştir.

Çelepi "Aşık Ömer Divanı'nın Tahlili" adlı yüksek lisans tezinde Divan'dan tahlil ettiği bilgilere göre şu ifadelere yer vermiştir: Su Allah'ın nurunun en güzel tecellilerinden birisidir. Su Allah'ın yüzünü görebilmek maksadıyla yaratılmıştır ve bunun için akmaktadır. Kutsiyet içeren su mucizevi olaylarda da rol oynamıştır. Örneğin Hazreti Musa'nın Firavun'dan kaçarken denizi asasıyla bölerek yol açmasına ve Hazreti Nuh'un yeryüzünü kaplayan sudan gemisiyle kurtulduğuna ve bu suyun o zamanlar gazab olarak Allah tarafından gönderildiğine değinilmiştir (Çelepi, 2005: 356-357).

Çeşitli halk inanışlarında da suya dair belirli inançların yer aldığı görülür. Örneğin Anadolu'da hava karardıktan sonra evin dışına su dökülmez, birçok yörede yolculuğa

çıkan kişinin ardından yolu açık olsun ve sağ salim dönsün diye su serpilir, sabah ve akşam su kaynağının başına giderken selam verilir.

Yaşayan tüm canlıların hayatlarını devam ettirebilmek için suya ihtiyaçları vardır. Su hayat ve yaşama gücüdür. Bulunduğu yere bereket vermesi açısından pek çok kültürde bulunur. Toplumlar çeşitli amaçlar için sudan faydalanmaktadır. Örneğin hastalıkların tedavisi için kutsal su gözlerine, pınarlarına, ulu ağaçların ya da kayaların dibindeki su kaynaklarına giderek şifa umarlar. Bazen de suya kurban sunarak Tanrıya ulaşacaklarına inanırlar.

Kadim Türkler için su kutsal bir varlıktır. Türkler su kaynaklarını kirletmemeye, suya tükürmemeye, suya tuvaletlerini yapmamaya temiz sularda el yıkamamaya dikkat ederler. Suya zarar verecek olan bu davranışları yaparlarsa çarpılacaklarına ve cezalandırılacaklarına inanırlar. Bu kötü davranışları yasak haline getiren Türkler, eğer su da kirlenirse temiz olmayan şeyleri nasıl temizleyeceğiz düşüncesi ile hareket ederek suya son derece saygı duymuşlardır.

Tüm bu inanışların, diğer anlatı türlerinin, örnek gösterilen eserlerin yanında efsanelerde de suyu koruma hassasiyeti devam ettirilmiştir. Efsane metinleri, diğer anlatı türlerinden farklı olarak bir yaptırım içerip gerginlik faktörü yaratarak yasaklar ortaya koymaktadır. Böylece yasak olan davranışları yapan kişilere kötü davranışlarının bedelini bir şekilde ödetilmektedir.

Bu bölümde incelenen efsane metinlerinde su farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bazı metinlerde suyun kutsal olduğuna inanılmış bu sebeple boş yere akan her su kontrol altına alınmıştır. Bazı metinlerde ise suyun kutsallığı göz ardı edilerek suya karşı kötü davranışlar sergilenmiştir. Sergilenen kötü davranışlar içerisinde suyun israf edilmesi, bilinçli olarak kirletilmesi, suya kötü söz söylenmesi, tükürülmesi vb. yer almaktadır.

Bir yaşam kaynağı olan su israf edilmemesi gereken ana unsurlardan birisidir. Su yaratıcı tarafından insanlara emanet edilmiş ve suyun daima korunması gerektiği emredilmiştir. Bazı efsane metinlerinde de su kutsal kabul edilir israf edilmez, boş yere akıtılmaz ve çeşitli şekillerde idareli kullanılmaya çalışılır. Örneğin Afyonkarahisar bölgesinde halk su ihtiyaçlarını çaylardan karşılıyormuş. Kadınana bu duruma çok üzülmüş ve duruma el atmaya karar vermiş. Ermeni'nin sahip olduğu dağlardan su getirmek için pazarlığa oturmuş. Bir ölçek altına karşılık bir ölçek su almak için

anlaşmışlar. Fakat Kadınana'nın verdiği ölçeğin altı delikmiş üstten gelen su alttan kente doğru akıp gitmiş. Yöre halkı da bu suyun şifalı olduğuna inanmış ve çeşmenin çevresini temiz tutmuş (Atakan, 2002: 10). Su kültler içerisinde ayrı bir yer teşkil etmektedir. Doğanın vazgeçilmez bir unsuru olan su, insan hayatının devamlılığı için en gerekli maddedir. Su boş yere akıtılmamalı ve idareli kullanılmaya özen gösterilmelidir. Verilen efsane örneğinde Kadınana'nın halkın su ihtiyacını çaylardan karşılamasını istemediği, bunun yerine kendisinin halka dağlardan su getirmek için uğraştığı görülmüştür. Kadınana'nın bu davranışı ile efsane metninde bir doğa unsuru olan çaylardan keyfi olarak su alınmaması, çayların kirletilmemesi mesaj olarak okuyuculara aktarılmıştır. Yöre halkının kendisine sunulan bu suyun çevresini temiz tutması da suyu korumaya yönelik almış olduğu önlemi göstermektedir.

Suyu koruma özelliğinin gösterildiği Burdur'da anlatılan bir efsanede ise: Yaylanın birisini çekirge sürüsü basmış, yayladaki su kaynaklarını ve mahsulleri talan etmiş. Su kaynaklarından birisi de harman yerindeymiş. Burada bulunan su kaynağını korumak amacıyla kaynağın üzerine ve etrafına tahtadan bir kapak yapmışlar. Böylece çekirgeler kaynağa ulaşamamış (Acar, 2013: 183). İzmir efsanelerinde de boşa akan bir su akıntısının önlendiğine dair şu anlatıya rastlanmıştır: Halk, Fazıl Ahmet Paşa'nın İzmir'e armağan ettiği suyu haram para ile yaptığını düşünerek önceden içmezmiş. Paşa suyun boşa akmasını önlemek adına şehre su değirmenleri kurmuş. Ardından böyle bir şey olmadığını senetlerle ispatlamış. Halk ispattan sonra suyu helal bilerek kullanmaya başlamış (Ürük, 2018: 271). Efsaneler doğaya yönelik nasıl davranılması gerektiğini açıkça belirten anlatılardır. Her iki efsane metninde de su kaynağı farklı açılardan koruma altına alınmış, kaynağa zarar gelmesi, suyun boş yere akması önlenmeye çalışılmıştır. Kültler içerisinde de ayrı bir yeri olan suyun devamlılığın sağlanması için korunması ve israf edilmemesi hususu efsanelerde salık verilmektedir.

Bazı yörelerde suya adak adama ve kurban sunma geleneği bulunur. İnsanlar yapmış oldukları bu ritüeller sayesinde bölgedeki susuzluğun giderileceğine inanırlar. Bu davranışları çeşitli törenlerle gelenek haline getirerek usulüne uygun şekilde ve belirli zaman aralıklarında uygulamaya özen gösterirler. Bu konuda Denizli'de anlatılan bir efsaneye göre bir su arığı temizlemesinden sonra normalde dana kesen köylüler Çanakkale Savaşı'ndan sonra azalan nüfus sebebiyle keçi kestikleri için suyun azaldığını görmüşler, yaptıkları hatayı anlayınca tekrar dana kesmeye devam etmişler, böylece suyun yeniden arttığı görülmüştür (Türktaş, 2012: 257). Su nasıl ki kadim Türkler için

önemli bir unsursa, suya yönelik uygulanan törenler de Türkler için aynı derece de önem arz etmektedir. Çeşitli şekillerde günümüze kadar gelen törenler Türk kültürünün, inançlarının, hayat tarzının bir parçasıdır. Törenlerin değiştirilmesi kültürün giderek yok olması demektir. Efsane metinleri kişilere yaptıkları yanlışları göstererek aynı hataları bir daha yapmamaları için onları uyarmaktadır. Bu metinde de yapılan ritüellerin değiştirilmemesi gerekliliği ve törenlerin usulüne uygun yapılmasının önemi bir su arığı temizlemesiyle anlatılmaktadır. Su arığının temizlenmesi olayı su kaynağına olan saygının önemi vurgulamaktadır. Suyun, kaynağı sayesinde varlığını sürdürdüğü unutulmamalıdır. Bu sebeple kaynak kirletilirse akan suyun temiz olması söz konusu olamaz.

Efsane metinlerini diğer anlatı türlerinden ayıran fark bu metinlerin yasaklarla ve tabularla yüklü olması ve yaptırım içermesidir. Eğer efsanelerde söylenenler yapılmazsa, söylenenleri yapmayan kişiler mutlaka bir cezaya tabii tutulmaktadır. Bu konu da anlatılan ve suya kurban sunulması gerektiğine vurgu yapan benzer bir efsaneye göre, ağacın dibinde uyuyakalan bir kervancı rüyasında hiç durmadan akan bir pınar görmüş. Rüyasında ak sakallı bir dede kara deveyi keser kanını suya akıtırsan bu su hayat boyu hiç kesilmeyecek" demiş. Deve kesmeden yoluna devam eden kervancının devesi testi gibi çatlamış (Önal, 2003: 188). Verilen anlatıda ak sakallı dedenin emrine uymayan kervancı devesinin çatlaması ile cezalandırılmıştır. Bu efsane metninde hem bir doğa unsuru olan suya kurban sunmanın önemine dikkat çekilmiş, hem de verilen uyarılara uymayan kişilere mutlaka bir bedel ödetileceği ve kişilerin kendisine verilen buyrukları yerine getirmedikleri zaman cezalandırılacakları okuyuculara açıkça gösterilmiştir.

Uyarılara uyan, yapılması uygun görülmeyen davranışları gerçekleştirmeyen kişilerin ise efsane metinlerinde mükafatlandırıldığı görülmektedir. Isparta'da anlatılan bir efsanede: Su Gözü adlı pınarın suyunun kesildiğini gören köylüler bu duruma çare aramaya başlamışlar. Köydeki yaşlı kadının rüyasına giren bir dede suya kurban kesmeleri gerektiğini söylemiş. Halk bunu yerine getirerek kurban kesmiş ve pınardaki su eski haline geri dönmüştür (Göde, 2002: 419). Halk su kaynağı kesildiği an çare aramaya başlamıştır. Çünkü su hayat bahşeden bir nitelikte olduğu için, su olmadan hayata devam etmek mümkün değildir. Çare arayan köylülere içinde bulundukları durumun kurban kesmekle düzeleceği rüya aracılığıyla müjdelenmiştir. Kurban geleneğinin önemine dikkat çekilen bu efsanede kişiler din ulusunun uyarısına uyduğu için cezalandırılmamıştır. Buyruğu yerine getirdikleri için ödül olarak kuruyan su yeniden

akmaya başlamıştır. Çevreye zarar vermemek, doğal kaynakların yok olmasını engellemek, kaynakların temiz tutulmasını sağlamak gibi erdemlerin aktarıldığı efsanelerde ödüller de önemli bir yer tutmaktadır.

Su belirli iyelere sahiptir. Sahip olduğu bu iyeler ona karşı nasıl davranılması gerektiğini belirler. Suyun bir ruhu olduğuna inanıldığı için suya tükürülmez, hakaret edilmez ve su asla kirletilmez. Saf ve temiz olduğu için arındırıcı niteliğe sahiptir. Eğer su kirletilirse temiz olmayan şeyler nasıl arınacaktır? Denizli'de bu konuyu örneklendiren bir efsane şu şekildedir: Afradisias kralının kızı ile evlenmek isteyen gençlere kral tarafından şart koşulmuş. Birincisi kentin surlarla çevrilmesi, ikincisi şehrin ihtiyacını karşılayacak bollukta suyu şehre getirmektir. Yıllarca süren çalışma sonunda suyu şehre akıtmayı başaran bir genç, kralın karşısına çıkarak: "İşte suyu köpek gibi arkama taktım getirdim, kızın benimdir" deyince gürül gürül akan su "köpek gibi" ifadesinden sonra birden kesilmiş ve akmaz olmuş (Gökçe, 1996: 210'dan akt. Türktaş, 2012: 242). Bir şeyi başarmış olmanın verdiği gurur kişileri bazen zor durumlara sokabilir. Bu anlatıda suyun bir ruhu olduğunu göz ardı ederek suya kötü söz söyleyen kişi ceza olarak sudan mahrum bırakılmıştır. Efsanelerde toplumda nelerin yapılıp nelerin yapılmayacağını telkin edilir. Bu efsane metninde de hayat ve yaşama gücü olan suya kötü söz söylenmemesi gerektiği öğütlenmiştir.

Su hayat kaynağı kabul edilir. Doğanın ve insanın devamlılığının sağlanması için en gerekli temel maddelerden birisi sudur. Doğa ve insan bir denge üzerine kuruludur. Bu kaynağın yok olması dengenin bozulmasına yol açacağı için, efsanelerde sürekli olarak dengenin korunmasına yönelik önlemler alındığı görülmüştür. Biyoetik kapsamında da su kaynağına zarar verenlerin ya su kaynağından mahrum kaldığı ya da efsane metinlerinde cezalara tabii tutulduğu aşikardır. Babadağ Dağı'nda yaşayan Evran adlı canavar önüne çıkan her canlıyı yermiş. Bir gün padişaha sönmemiş kireç taşıyan kırk katırı da midesine indirmiş. Kirecin verdiği hararetle Bağarası deresindeki suların hepsini içmiş ve derenin aşağısı kurumuş. Midesindeki kireçler suyla birleşince yanarak canından olmuş (Türktaş, 2012: 225). Doğa da hayvanlar arasında da bir denge söz konusudur. Evran adlı canavarın önüne çıkan her canlıyı yemesi, bunun üzerine su kaynağını da yok etmesi günün birisinde kendi canının da yok olmasına sebep olmuştur. Doğaya yönelik dengeyi bozmaya kimsenin hakkı söz konusu değildir. İyilerin ödüllendirildiği kötülerin cezalandırıldığı efsanelerin görevlerinden bir tanesi de ekolojik dengenin devamlılığının sağlanmasıdır.

Bazı metinlerde ise su kaynağı dini unsurlara bağlı olarak şekillenmiştir. Örneğin, Kütahya'da bulunan Dönenler Cami'nin ibadete kapatılmasıyla beraber cami içerisinde bulunan su kuyusu kurumuş, caminin daha sonra ibadete açılmasıyla kuruyan su tekrar kaynamaya başlamıştır. Caminin tam ortasında yer alan kuyudan çıkan su şifa kaynağı olarak kabul edilmiş içilmeden önce neye niyet edilirse o isteğin yerine geleceğine inanılmıştır (Yakın 2017: 156). Camiler ibadet edilen mekanlardır. İnsanların dua ettiği, dini görevlerini yerine getirdiği caminin kapatılmasıyla su kaynağı arasında ilişki kurulan bu efsane metni toplumda nelerin yapılıp nelerin yapılmayacağını açıklamaktadır. Çünkü efsaneler gelenek ve göreneklerin, inançların devamlılığını sağlar. Bu efsane metninde de caminin ibadete kapatılmasıyla toplumun ibadet etmesi engellendiği ve insanlar bu davranışını yerine getiremediği için ceza olarak su kaynağı kurumuştur. İbadete açılan cami ile ödül olarak su tekrar kaynamaya başlamıştır.

Su güzel özellikler içerir. Şifacı özelliği ile hastalıklara, yaralara, ağrı ve sızılara iyi gelerek geçmişten bugüne tedavi edici niteliğe sahip olmuştur. Şifacı özellik taşıyan su kaynağının da efsanelerde koruma altına alındığı görülür. İzmir'de anlatılan bir efsaneye göre Kral Agamemnon'un kızının ayağında yaralar çıkmış ve kimse çare bulamamıştır. Kız tesadüfen ayaklarını soktuğu göl suyunun ayaklarına iyi geldiğini düşünmüş, emin olmak için defalarca kez suya girmiş ve ayakları su sayesinde iyileşmiştir. Günümüzdeki Balçova Kaplıcaları'nın bulunduğu bu yer konaklanabilir hale getirilmiştir (Ürük, 2018: 21).

Su; canlılık, kutsallık, bereket, tedavi edici, şifacı gibi roller üstlenmiştir. Toplumlar da suyun bu özelliklerini bildiklerinden dolayı çeşitli amaçlar için sudan faydalanmışlardır. Suyun şifacı özelliği de toplumların yararlandığı özellikler arasındadır. Bursa'da anlatılan bir efsaneye göre Oylat köyü yakınlarında bir köyde Ayşe adında beş yaşında bir kız çocuğu yaşarmış. Bu kızın elleri ve yüzü yara bere içindeymiş. Annesi ve komşular bu yaraların geçmesi için çok çabalamışlarsa da kızın yüzündeki yaraları bir türlü geçirememişler. Bir gün babasıyla odun kesmek için Oylat köyüne giden Ayşe oracıkta akan sudan elini yüzünü yıkamış ellerindeki ve yüzündeki bütün yaralar geçmiş. Bundan sonra küçük kızın elini yüzünü yıkadığı su şifalı bir su haline gelmiş ve o zamandan beri milyonlarca insanı sağlığına kavuşturmuş (Olgun 1989: 150). Bu efsane metninde şifacı özellik üstlenen sudan insanlarında faydalanması hedeflenmiş, bunun için suyun bulunduğu yer topluma açık hale getirilmiştir.

Bu bölümdeki efsanelerde insanın ve doğanın yaşam kaynağı olan ve ekolojik ortama hayat veren suyun inançlarla kutsallaştırıldığı görülmektedir. Doğanın su gibi kutsal varlığa ezelden beri ihtiyacı olmuş, su olmadan yaşamanın mümkün olmadığı efsane metinlerinde açıkça görülmüştür. Efsaneler suyun değerinin, suyu korumanın öneminin, suyu israf etmemenin gerekliliğinin insanlara aktarılmasında aracı görev üstlenmiştir.

Su doğadaki dengede önemli bir görev almaktadır. Dengenin bozulmaması adına suya gereken önem verilmeli ve su korunma altına alınmalıdır. Efsaneler ekolojik dengenin sağlanmasına ve suyun korumasına yönelik çeşitli işlevler üstlenir. Efsanelerde suyun bir iyesi olduğu okuyuculara gösterilerek çeşitli şekillerde mesajlar aktarılmış, anlatılanların sözlü kültür yoluyla gelecek nesillere iletilmesi hedeflenmiştir. Yerin ve suyun koruyucuları yer-su ruhlarıdır. Su da bulunan ruh; pınar, dere, göl, akarsu, çeşme vb. unsurların koruyucusu kabul edilir. Bu tarz su kaynaklarının insanların yaşadığı yerlerde bulunması ödül olurken, bu kaynaklara gereken önemin verilmemesi durumunda kaynakların kuruması ve yok olması da efsanelerde cezalandırma işlevi olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden metinlerde biyoetik olarak bu unsurlara zarar verenlere yaptırım uygulanırken, koruyanlar mükafatlandırılmaktadır. Suya kurban kesme, suyun şifacı özelliklerinin olduğuna inanılması, suyun zor durumlarda derde derman olması suya saygıyı da zorunlu hale getirir. Ekofolklor düşünce yapısı altında suyun önemini halka öğretmek suya saygı duyulmasını ve gereken önemin verilmesini sağlamak adına sözlü geleneğin kıymetli ürünü olan efsaneler estetik kaygı ile nesiller boyu anlatılmaktadır.

2.3. Hayvan Koruma Bilinci

Dünyadaki toplulukların yaşam koşulları; yeryüzü şekilleri, iklim ve çevre faktörlerine göre sürekli değişiklik göstermiştir. Yeryüzünde insanlarla bir arada bulunan önemli varlıklar hayvanlardır. Göçebe dönemden yerleşik hayata, yerleşik hayatın ardından günümüze gelene kadar insanlar hayvanlarla temas ve etkileşim halinde bulunmuş onların belirli özelliklerinden yararlanmış ve hala daha yararlanmaya devam etmektedir. Örneğin bazı hayvanlardan besin kaynağı olarak yararlanmışlar etinden ve sütünden faydalanmışlar, bazı hayvanları savaş ve göç esnasında ulaşım ihtiyacını karşılama amacıyla, bazılarını bahçe ve tarım işlerinde yardımcı olarak, bazılarını ise yük taşıma konusunda tercih etmişlerdir. Bunların yanında hayvanlar ekonomiye de katkı sağlamıştır.

Tarih boyunca hayvanlarla yakın ilişkiler kurulması, tabiat ortamında hayvanlarla birlikte yaşanması tecrübeye dayalı çok yönlü bilgilerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İnsanoğlu yaşamla mücadele ederken temel ihtiyaçlarını giderme konusunda beslenme, barınma, korunma, sağlık gibi alanlarda hayvanlardan yardım almıştır. İnsanlar kimi zaman hayvanları evcilleştirme yoluna gitmiş, coğrafi koşullara uyumla birlikte üretim ve tüketim alanında da hayvanları etkin kılmışlardır. Yaşantı ve gözlem sayesinde hayatın merkezinde aktif rol oynayan ve deneyimle edinilen bu bilgi "geleneksel hayvancılık bilgisini" oluşturmuştur. Geleneksel hayvancılık bilgisi; biyolojik çeşitliliğin, ekolojik bilginin ve insan sağlığının korunmasında, çevre kirliliğinin engellenmesinde, göç sorunlarının çözümlenmesinde önemli roller üstlenmiştir.

Doğada hayvanlar arasında bir dengenin olduğu aşikardır. Örneğin günümüzde bir hayvan başka bir hayvanı yiyerek hayatının devamlılığını sağlamaktadır. Bu denge ekolojik sistemde hayvanlar arasında bulunan "besin zinciri"ni oluşturur. Besin zinciri kendi içerisinde bir düzen içermektedir. Besin zincirindeki herhangi bir hayvanın yok yere öldürülmesi, hayvanlara keyfi olarak zarar verilmesi, zincirdeki diğer hayvanların gereğinden fazla artmasına veya azalmasına sebep olabilir. Bu da hayvanlar ve çevre arasındaki ekolojik dengenin bozulmasının başlıca nedenidir. Kendisine asılardır kutsal bir hüviyet atfedilen hayvanlar, insan hayatında temel bir yer edinmiştir. Onların varlığı önemsiz kabul edilip yok sayılamaz.

Kadim Türklerde hayvanların da birer koruyucu ruhlarının olduğuna inanılır. Bu iyeler, hayvanları koruyarak onların varlığına sahip çıkar. Hayvanlara zarar verilmesine, eziyet edilmesine, hayvanların bilinçsiz olarak katledilmesine karşı koyan bu ruhlar geçmişten günümüze kurulmuş olan ekolojik dengeye büyük bir fayda sağlamıştır. Çelepi bu konuda şu düşüncelere yer vermiştir: Bütün canlı ve cansız varlıkların kendilerine ait bir ruhu olduğuna dair kuvvetli inanış, Türklerin doğa algısı hakkında ayrıcalıklı bilgiler sunar. Bu inanış, aynı zamanda göçebeliğe ve hayvancılığa dayalı hayat tarzını şekillendirir ve evren tasarımları hakkında ip uçları barındırır. Yeryüzünde yaşayan her şeyin bir ruhu olduğu görüşü, zamanla bu ruhların insanların faydasına olduğu inancını güçlendirir ve Yer-Su adı verilen ruhların varlığını belirginleştirir (Çelepi, 2018: 261). Türklerle özdeşleşen atın, sosyal ve ekonomik kalkınmışlığa destek olan koyunların, ineklerin, sığırların, keçilerin, develerin, geyiklerin birer koruyucu iyesi olduğuna inanılır. Söz konusu iyeler, bu hayvanların hareketini tesis ederken insanlarla aralarındaki ilişkiyi düzenler (Çelepi, 2018: 265).

Türk kültüründe önemli ve kutsal kabul edilen birden fazla hayvan yer almaktadır. İlk olarak M.Ö. 209 yılına kadar gidildiğinde içerisinde sıçan, ud, bars, tavışgan, lu, yılan, yunt, koy, biçin, tabuk, it, tonguz gibi hayvanların yer aldığı Türklerin hazırlamış oldukları On İki Hayvanlı Türk Takvimine rastlanır. Türkler bu takvimle hayatlarını şekillendirmişler, yapılacak işleri buradaki zaman kavramına göre ayarlamışlardır. Hayvanların her biri farklı özellikleri ile bu takvimde yer almıştır. Her hayvan belli bir yıla tekâmül ettiği için o yıla mevcut hayvanın ismi verilmiştir. Takvimle ilgili Kaşgarlı Mahmud'un anlattığı eski bir Türk efsanesine (Ögel, 1995: 545) göre: 'Bir Türk Hakanı, yıllarını şaşırmış ve bir takvim yaptırmak istemiş. Bir gün sürek avında, askerleri, hayvanları sürmüşler ve bir ırmağa getirmişler. Çevrilen hayvanlardan on iki tanesi, yüzerek ırmağı geçmişler. Irmağı ilk geçen hayvan, sıçgan (yani/fare) olmuş. Bunun için de Türk takviminin ilk yılına, "sıçgan yılı" denmiş"

Türklerin hayatında büyük önem arz eden hayvanlardan birisi de kurttur. Çeşitli betimlemelerle tasvir edilen kurt: "Bozkurt, Gök Börü, Ak Kurt, Kızıl Kurt"; Türk bayrak ve efsanelerinde ise "Börü, Börte, Börcü, Asena, Sina, Cina, Cine, Cino, Yaşka" olarak adlandırılmıştır (Uraz, 1994: 143). Türk destanlarında Kurt, Bozkurt adıyla geçmekte olup Göktürkler dişi kurda "ulu ana", Uygular da erkek kurda "ulu ata" demişlerdir. Oğuzlar ise kurdu kendilerine yol gösteren kılavuz olarak görmüşlerdir. Bozkurt, Ergenekon ve Uygur Türeyiş destanlarında Türklerin kurt soyundan türediği anlatılır. Bu destanlarda görülen gök yeleli bir kurt, Oğuz Kağan'a yol göstermiştir. Göktürklerin Bozkurt Destanı'nda ise düşmanlar tarafından yok edilen Türk soyundan bir çocuğu dişi bir kurdun besleyip büyüttüğü ve Türklerin dişi kurdun soyundan geldiği ve neslinin bu şekilde türediği söylenmektedir. Uygurların Türeyiş Destanı'nda da kurt motifi yer almaktadır. Ayrıca Ergenekon Destanı'nda da yol gösterici bozkurdun çobana görünüp çıkış yolu bulması da kurdun ulviyet kazanmasına sebep olmuştur (Gülşen, 2013: 18-28).

Kutadgu Bilig'de "böri" ya da "Kök Böri" ile anılsa da cesaret ve asaletin bir sembolü olarak görülmüştür. "Domuz gibi inatçı, kurt gibi güçlü, ayı gibi azılı, yaban öküzü gibi kinci (Hacib, 2019: 200) ifadeleri bu açıklamayı örnekler niteliktedir.

Güçlü kuşlar arasında yer alan kartal da Türkler için özellikle "Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar ya da beylerin timsali, koruyucu ruhun ve adaletin simgesiydi. Güneşi ve aynı zamanda güç ve kudreti ifade ediyordu (Çoruhlu, 2000: 134).

Bazı kaynaklarda da hayvanlarla ilgili bilgi alanı mevcuttur. Örneğin Dede Korkut metninde hayvanlar hikâyelerin hepsinde yer almıştır. Özellikle giriş kısmında hayvanlarla ilgili şu bölüm bulunmaktadır: "Gittikte yerin otlaklarını geyik bilir. Yeşermiş yerlerin çimenlerini yaban eşeği bilir. Ayrı ayrı yolların izini deve bilir. Yedi dere kokularını tilki bilir. Geceleyin kervan göçtüğünü çayır kuşu bilir" (Ergin, 1971: 3). Dede Korkut hikayelerinde kurban olarak sürekli "attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç" kestirilir (Ergin, 1971: 12). Eserde yer alan ve atasözü niteliği taşıyan "Deve kadar büyümüşsün yavrusu kadar aklın yok, tepe kadar büyümüşsün darı kadar beynin yok" (Ergin, 1971: 98) sözüyle insanın bedenen büyümüş ama aklının henüz gelişmemiş olduğu anlatılmak istenmiştir. Bu sözün anlam alanını karşılayan hayvan da deve olmuştur.

Türk destanlarında da kahramanların belirli yönlerden hayvanlara benzetildiği ve onların bu benzerlik yönüyle yüceltildiği görülmüştür. Örneğin Oğuz Kağan destanında "Oğuz Kağan'ın Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; (Kaplan, 2002:513) göğsü ayı göğsü gibiydi" (Ögel, 1995:534) şeklinde bir benzetme yapılmıştır.

Orhun Kitabelerinde at türünün pek çok çeşidi yer almıştır. Bunlar: doru at, boz at, yağız at ve Alp Şakı, ak at vb.dir. Kitabelerde yas töreni anlatılırken atın yer aldığı görülmüştür: "Bunca millet saçını kulağını kesti. İyi binek atını kara samurunu mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı (Ergin, 2003: 31). Bilge Kağan ise babasının ölüm yılından şu şekilde bahseder: "Bu kadar kazanıp babam Kağan köpek yılı onuncu ay yirmi altı da uçup gitti" (Ergin, 2003: 31).

Hayvanların yıllar içinde canlılar dünyasında farklı görevler üstlendiği çeşitli kaynaklar ve metinler üzerinden incelenerek değerlendirilmiştir. Tezin çalışma alanı olan Batı Anadolu efsane metinlerinde hayvan kültünü işaret eden bilgiler tespit edilmiştir. Bu efsane metinleri tarihi süreç ve coğrafi alanda ekolojik bilgiyi koruma hususunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Şimdi bu kısımda metinler tek tek incelenecektir.

Kadim Türkler ilk zamanlardan bu yana hayvanlarla birlikte yaşamışlar onların etinden sütünden faydalanmışlardır. Avlanma kültürü de Türkler için büyük önem arz etmiştir. Efsane metinlerinin kimilerinde de av kültü ile ilgili bilgi alanına rastlanmıştır. Bu metinlerde bazı hayvanların avlanmaması gerektiğine dair kesin kurallar yer alır. Bu

hayvanlardan birisi de eşiyle birlikte uçan angut kuşudur. Burdur'da (Acar, 2013: 163) anlatılana göre bir avcı eşinin başında bekleyen başka bir angut kuşunu öldürmeye çalıştığında tüfeği kendisini yaralamıştır. Av kültü ile bağlantılı başka bir efsaneye göre Işıklı Göl'ün yakınlarında yaşayan kıza âşık olan komutan, kıza altın başlı beyaz bir kuğu hediye etmiş. Kız kuğuyu gölde yüzdürürken bir avcı okuyla vurarak onu öldürmüş. Kız da bunun üzerine beddua etmiş. O zamandan beri bu gölde avlanmak uğursuz sayılırmış. Ne zaman gölde bir avcının başına bir şey gelse kızın bedduasına bağlarlarmış (Türktaş, 2012: 256). Bu efsane metinlerinde düşüncesizce yapılan ava dikkat çekilmiştir. Yaşam döngüsü içerisinde yer alan hayvanların keyfi olarak öldürülmesinin kabul edilemeyeceği ve cezasız bırakılmayacağı efsaneler aracılığıyla uyarı niteliğinde okuyuculara gösterilmiştir.

Kuşlar arasında kutsal sayılan, eti asla yenmeyen ve ona taş atılmayan kumru kuşu bulunmaktadır. Bu kuş, evin içine kadar girse de kimse onu ürkütmek istemez. Denizli bölgesinde kumru kuşunun kutsallığı ile ilgili şu efsane anlatılmaktadır: İki kardeş evde oyun oynadıkları sırada zeytinyağı kabını devirip annelerinin kendilerini cezalandıracağından çok korkmuşlardır. "Allahım bizi kuş yap da annemizden kurtulalım" diye dua etmişlerdir. Bunun üzerine duaları kabul olmuş ve ikisi birden kumru kuşu olup uçmuşlardır (Türktaş, 2012: 215). Efsaneler onu dinleyenler ve anlatanlar arasında kutsal kabul edilir. Bu efsanede kumru kuşu ile ilgili anlatılanlar yöre halkı tarafından benimsenmiştir. Yöre halkı bu anlatılardan yola çıkarak gündelik hayatta kumru kuşu gördüğü zaman efsanelerde anlatılanları merkeze koyup inanç odaklı hareket ederek kumru kuşuna zarar vermekten kaçınmıştır. Halkın bu kuşu öldürmemesi gerektiği efsaneler aracılığıyla insanlara aktarılmıştır.

Efsaneler sosyal ve kültürel unsurları, toplumsal kuralları, halkın yaşayış ve inanışını içeren anlatılardır. Hayvanların gereksiz yere öldürülmemesi, yanlış avlanmanın önüne geçilmesi, hayvanlara zarar verilmenin engellenmek istenmesi bu bölümde yer alan efsaneler üzerinden halka aktarılmaktadır. Yasaklı av hayvanlarından olan kırlangıç ile ilgili de şunlar anlatılmaktadır: Göç zamanında Hacca giden ve ayaklarında üç tane taşla gelen İslam kırlangıcı hangi eve yuva yaparsa o evde bolluk ve bereket olur, taşlardan birisi bulunup suyun içine atılır ve o su içilirse her derde deva olurmuş. Bu yüzden kırlangıç kuşu avlanmaz, eti de yenmezmiş (Türktaş, 2012:318). Başka bir efsanede kırlangıç şu şekilde geçmektedir: Bir gün yılan peygamberimizi sokacakken peygamberimizin önüne kırlangıç geçmiş. Yılan kırlangıcın kuyruğunu ısırmış. Bu

yüzden kırlangıçların kuyruğu çatallıdır. Kırlangıcın peygamber efendimizi kurtarmasından dolayı kırlangıç yuvası yıkılırsa yıkanın ya da yakınının da yuvası yıkılır (Olgunsoy, 2007:142). Efsaneler bireylere fark ettirmeden toplumun yaşamış olduğu olayları ve durumları yorumlamalarını salık verir. Efsanede anlatılan dini yönlerle bağdaştırılan kırlangıç ile ilgili toplumda bir algı oluşması ve kırlangıcı öldürmenin önüne geçilmesi istenmiştir. Kırlangıcın getirmiş olduğu taşların suyun içine atılmasıyla da suyun şifacı özelliğine vurgu yapılmıştır. Hayvanların merkeze alındığı, onlar üzerinden mesajların verildiği bu anlatılarda sözü edilen süreç ve uyarılarla birlikte halkın toplumsal davranışlarının sürekliliğini sağlamak amaçlanmıştır.

Av konusunda yasaklı hayvanlardan bir diğeri de keçidir. Keçiler Eski Türklerde yer tanrısının hayvanı olarak kabul edilmiş, evcilleştirilen ilk hayvanlar arasında yer almıştır. Kültigin Yazıtı'nın doğu yüzünde de dağ keçisi şeklinde bir arma olduğu, bazı anlatılarda keçinin kahramanları emzirip büyüttüğü görülür. Bu hayvanın sütünün anne sütüne en yakın süt olduğu da halk arasında bilinenler arasındadır (Heybetli, 2019:285). Denizli bölgesinde avcılar arasında dağ keçisinin dualı olduğuna inanılır ve dağ keçisi avlamak pek iyiye yorumlanmaz. Dağ keçileri neresinden vurulursa vurulsun ölmeden önce kıbleye doğru döner son nefesini verirmiş. Dağ keçisi avlayan bir avcının başına bir şey gelirse onu bu ava bağlarlarmış (Türktaş, 2012:280).

Türkler eski dönemlerden beri bazı hayvanları avlayarak onların etinden faydalanmışlardır. Fakat kimi durumlarda hayvanların avlanması uygun karşılanmamış, bu konuda belirli yasaklar konulmuştur. Balıkesir'de (Şahin, 2004:183) anlatılan bir efsanede ise tavşan Hz. Ali'yi simgelemektedir. Bu nedenle Alevi inancına göre tavşan yenilmez ve vurulmaz. Yine Balıkesir'de (Şahin, 2004:187) bir avcı arkadaşının uyarılarına rağmen tüfeğiyle güvercini vurmaya çalışmış, iki gün sonra da hastalanıp ölmüştür. Balıklarla ilgili anlatılan bir efsaneye göre Balıkesir-Balıklı pınarındaki balıklar bir ara kaybolurmuş. Döndüğünde ise hepsi yaralı gelirmiş. Üstlerinde kan izleri ve bıçak kesikleri olurmuş. Çünkü o balıklar evliya balıklardanmış. Oradaki balıkları tutup yemek isteyenler çarpılırmış (Erol, 2014: 71). Bu örneklerde de görüldüğü gibi Türklerde bazı hayvanların avlanmaması gerektiğine yönelik çeşitli bir bilgi alanı oluşmuştur. Bazı hayvanların dualı olduğuna inanılmış, bazı hayvanları avlamanın da çeşitli sebeplerden dolayı yasak olduğu anlatılar aracılığıyla topluma aktarılmıştır. Ceza ve uyarılara rağmen avlanan kişiler efsane metinlerinde cezalandırılmıştır.

Peygamberimiz tarafından ödüllendirilen ve korunması emredilen hayvan ise kedidir. Isparta (Göde, 2002:358), Balıkesir (Olgunsoy, 2007: 153) ve Muğla'da (Önal, 2003: 145) geçen din ulularının yer aldığı efsanelerde şunlar anlatılmaktadır: Peygamberimiz namaz kılarken yılan zarar vermek isteyince kedi yılanın üzerine atlayarak onu öldürmüştür. Peygamberimiz kediyi kucağına almış ve sırtını sıvazlamış. "Yargının yere gelmesin" diye dua etmiştir. O zamana kadar, yılanın ayakları var kedinin yokmuş. Allah, yılanın ayaklarını kediye vermiş ve yılanı da ayaksız bir şekilde süründürerek cezalandırmıştır. Kim kediyi yüksek bir yerden atarsa, kedi dualı olduğu için, hep dört ayağı üzerine düşer." Hayvanlar efsane metinlerinde çeşitli şekillerde koruma altına alınmıştır. Birden fazla varyantı bulunan bu efsanede Hz. Muhammed'in yılan tarafından zarar görmesini engelleyen kediye ödül olarak yılanın ayaklarının verildiği, yani efsane metinlerinde kötülüklerin cezalandırıldığı, iyiliklerin mükafatlandırıldığı bir kez daha açıkça görülmüştür. Bu metinler vasıtasıyla kediler korunmuştur.

Gelenek haline getirilmiş belirli ritüelleri ve törenleri usulüne uygun olarak yapmak gerekmektedir. Konuya örnek olabilecek Denizli bölgesine ait bir efsanede şöyle anlatılmaktadır: Çobanlar, sürüsü hastalanınca sürüyü Çakmak Tepe'ye otlatmaya getirirler ve buradaki kayanın üstüne çıkan hayvanı keserek insanlara dağıtırlarmış, böylece sürüdeki hayvanlar iyileşirlermiş. Bir gün sürüsünü getiren çoban kayanın üstüne çıkan tekeyi kesmek yerine başka bir hayvan kesip dağıtınca çadıra varmadan o teke de kendiliğinden ölmüş (Türktaş, 2012: 251). Geleneğin unsurlarını değiştirmeye çalışmak, ritüelde bulunan kuralları keyfi olarak yıkıp değiştirmek cezalara sebep olur. Efsaneler sayesinde böyle yanlışlara düşebilecek kişiler uyarılmış olmaktadır. Bu anlatı da hem geleneğin unsurları üzerinden diğer hayvanlar koruma altına alınmış, hem de haksız yere başka hayvanı kesen çoban cezaya tabii tutularak tekesinden mahrum bırakılmıştır.

Kurban; yaratıcıya sunmak üzere, bir dileğin yerine gerçekleşmesi niyetiyle, felaketlerden, belalardan korunmak amacıyla kesilir. Fakat hayvanların kurban edilmesi için belirli yaşa gelmesi gerekir. Onları vaktinden önce kesmek inanç çerçevesinde doğru değildir. Denizli'de (Türktaş, 2012: 215) babasının koç katımı için sakladığı koçları vaktinden önce keyfi olarak kesip arkadaşlarıyla eğlenerek yiyen Ali isimli genç ceza olarak kurda dönüşmüştür. Kurban sunma geleneğinde geleneğin bozulmaması, kurbanın zamanında sunulması ve doğru şekilde kurban sunma hayvan koruma geleneği açısından belirli bir önem arz etmektedir. Hayvanları vaktinden önce kesmek ona zarar vermek

demektir. Efsanelerde bu kurallara uymayanlar hayvanlara zarar vermenin bedelini ödemişler, doğada var olan düzene uymayarak kuralsızlık yapmanın cezasını yaptırımla çekmişlerdir.

2.4. Ağaç Koruma Bilinci

Ağaç hava, su ve toprak kadar değerlidir. Ağaç evrende belirli bir yer teşkil eder. Yeraltına kadar inen kökleri, gövdesi, gökyüzüne uzanan dalları, zaman zaman açılan ve dökülen yaprakları, çiçekleri ve meyvesiyle hayatı, bereketi ve ebediliği simgeler. Dünyamızı ayakta tutar, doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin niteliktedir. Küresel ısınmayla mücadeleye destek olur. Meyveleri ile insanlara besin ve gıda sağlar, yaprakları ve dalları ile şifacı özellikler gösterir. Tüm bu özellikleri sayesinde evren tasarımı içerisinde yer almış, kutsal kabul edilmiş, dönemlere göre inanç sisteminde farklı anlamlar içermiştir. Tabiat kültünün bir parçası olan ağaçlar yaratıcı ile haberleşmenin bir yolu olarak görülmüştür. Ağacın geçmişten bugüne farklı işlevleri olmuş, çeşitli anlamları da içerisinde taşımıştır.

Pervin Ergun ağacın işlevleri hakkında şunları yazmıştır: Varlığın başlangıcı ve devamında hava, su ve toprak kadar önemli bir yere sahip olan ağaç, kişioğlunun inanış ve düşünüş dünyasında "türeyiş", "beslenme", "Tanrı ile irtibat kurma", "cennete ulaşma", "şifa", "dilek" vs. aracı rolünü üstlenmiş ve ağacı "tanrısal" bir varlık olarak kabul eden insanlık; onu, neredeyse bütün inanma ve pratiklerinde ana eksene oturtmuştur. Ağaç, dünya kültürlerinde "yağmur yağdırma", "güneşi açtırma", "sürüleri ve sığırları çoğaltma" ve "kadınları kolayca doğurtma" gücüne sahip "canlı bir varlık" olarak düşünülmüştür (Ergun, 2004: 17). Görüldüğü gibi ağaç zengin bir anlam alanına sahiptir. Onun varlığı sıradan ve basit varlık değildir.

Ağaçlar Türk kültürü içerisinde kutsal ve önemli kabul edilmiştir. Türklerin sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan ağaç hayatı ve sonsuzluğu simgelemiştir. Türkler ağaçlara çeşitli mana ve anlamlar yükleyerek ağaçları hayatlarının her anında yüce tutmuşlardır. Arslan ağaçla ilgili şu ifadelere yer vermiştir: Türkler ağaçların ölümsüzlüğü simgelediğini düşündükleri gibi, kendilerini koruyacağına, bütünlük sağlayacağına, isteklerinin yerine gelmesi için aracı olacağına, ölülerini koruyacağına, bu ve bunun gibi pek çok inanca sahip olarak yaşamış ve gelecek nesillere de bu şekilde aktarmışlardır. Seçtikleri ağaçları ya şekillerine göre ya da adlarına göre manalar yükleyerek hayatlarına sokmuşlardır (Arslan, 2014: 63).

Ağaca anlam olarak yüklenen önemli bir kavram "Hayat Ağacı"dır. Bu kült, bütün dünya kültürlerinde olduğu gibi Türk kültüründe de en yaygın inançlardan biridir. Ağaç kültüyle ilgili bütün inançların kökeninde "Hayat Ağacı"nın olduğu düşünülmektedir. Bu ağaca mitolojik olarak çeşitli anlamlar yüklenmiştir, ayrıca ağacın hayat bahşettiği, üç alemi birbirine bağladığı düşünülmektedir. Ağaca, dünyanın düzeni üzerinde, insanların yaşayışlarını tertiplemede ve toplumla bir bağ kurma konusunda misyonlar yüklenmiştir. "Hayat Ağacı" tektir, yalnız ağaçtır ve kâinatın bel kemiğidir. İnsanın kemikleri de "Hayat Ağacı"yla kişiselleştirilir. Soy ağacı, soy kütüğü vs. insan ile "Hayat Ağacı" arasındaki bağı gösterir (Arslan, 2014: 64). Yaşam ağacı olarak bilinen bu ağaç adından da anlaşıldığı gibi hayatı temsil etmektedir. Bu ağaç yaratılışın kaynağıdır, yaşamı canlılığı ve yeniden doğuşu temsil eder.

Kutsal kitapların pek çoğunda, dinlerin büyük bir kısmında, destanlarda ve mitlerde ağaç önemli bir yere sahip olmuştur. Araştırmacılar ağaçlara dair atıflarda bulunmuşlardır. Örneğin yaratılış anlamında ağaç ile insan arasında bir ilişki bulunduğuna inanılmıştır. Bu inancı destekleyen düşünce Altay Türklerinin Yaratılış Destanında bulunmaktadır. Bu destanda Tanrı, dalsız budaksız bir ağaç görünce ağaca bakmaktan hoşlanmaz, ağaçta dokuz dal bitirir, bu dokuzdan daldan ise dokuz insanın meydana geldiği görülür. Bahsi geçen efsane metninde (İnan 1986: 15) durum şöyle anlatılmıştır: Dalsız, budaksız bir ağaç bitmişti. Bu Ağacı Tanrı gördü ve "dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin!" dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: "dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun!" Efsane metninde de görüldüğü gibi ilk insanın yaratılışı ağaçla başlamıştır, ağaç insanlığın oluşmasında rol oynamıştır.

Destanlar arasındaki "Oğuz Kağan" destanında da ağaç kültü bulunmaktadır. Oğuz, eşlerinden birini bir ağaç kovuğunda bulmuş, bulduğu bu kızla evlenmiş ve bu kızdan üç çocuğu olmuştur. Bu bilgiye şu dizeler kaynaklık etmektedir:

"Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,
Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,
Ağacın koğuğunda, bir kız oturuyordu
Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı…" (Ögel, 1995: 21). Görüldüğü gibi Oğuz'un evlendiği kız ağacın kovuğunda karşısına çıkmıştır.

Dede Korkut Hikayelerinde de ağaç kavramı sıklıkla geçmektedir. Kitapta "Dua edeyim hanım, yerli kara dağların yıkılmasın. Gölgeli kaba ağacın kesilmesin" (Ergin, 1971: 134) şeklinde dua edilmiştir. Gölgeli kaba ağaç şeklinde tasvir edilen ağaç derin ve manalı bir ifadedir. Ögel gölgeli kaba ağacın manası hakkında şu ifadelere yer vermiştir: "Gölgelice kaba ağaç", Dede Korkut kitabının sözleri ve özleyişidir. Kaba ağacın gölgesi yemek yeme, eğlenme yeridir (Ögel, 1995:469). Bu eğlence yerini anlatan ifade Dede Korkut kitabında şöyle geçmektedir: Çoban, Kazan'a şöyle diyordu: "Evet ağam Kazan, geceden bir kuzu pişirmişimdir, gel bu ağaç dibinde inelim, yiyelim, dedi" (Ergin, 1971: 40).

Dede Korkut kitabında yer alan Uruz'un ağaç ile söyleşmesi de ağacın güzelliğini, özelliğini ve yüceliğini ön plana çıkarmıştır:

"Ağaç ağaç der isem sana, erilenme ağaç!
"Mekke ile Medine'nin kapısı, ağaç!
"Musa Kelimin, asası ağaç!
"Büyük büyük suların, köprüsü ağaç!
"Kara kara denizlerin, gemisi ağaç!…
"Eğer erdir, eğer avrattır, korkusu ağaç!
"Başına ala bakar olsam, başsız ağaç! (Ergin, 1971: 44).

Yusuf Has Hacib bahara, çiçeklere, ağaca kısacası tabiata hayrandır. Tanrı'nın yaratmış olduğu her şeyi sevmektedir. Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde "Kurumuş ağaçlar donandı yeşille bezendi doğa al, sarı, yeşil, kızılla" (Hacib, 2019: 38) ifadeleri doğanın güzelliğini ortaya koymaktadır. Kitapta 1807 ve 1808. beyitlerde geçen "Kişi gönlü bahçedir, onu yeşerten su bu beylerin sözü ve iyi öğütleri/ Eğer bahçe eksiksiz sulanırsa orada bin renkli, kokulu çiçek açılır" (Hacib, 2019: 165) sözleriyle insanın gönlü bahçeye beylerin sözü ise suya benzetilmiştir. Bahçenin sulandığı zaman çiçekler açması gibi insan kalbi de beylerin sözleri ve nasihatleri ile güzelleşmektedir. Kitapta yer alan 2455. beyitte "Akılsız kişi yemişsiz bir ağaç, yemişsiz ağacı ne yapsın aç" (Hacib, 2019: 210) akıllı insan, meyveli ağaca benzetilmiştir. "İnsanın akıllısı, ağacın meyvelisidir" şeklinde öğüt verilmiştir.

Kutsal özellikleri bünyesinde barındıran ağacın korunmasına özen gösteren Türkler, hayatlarının her dönemlerinde ağaca zarar vermekten kaçınmışlardır. Fakat günümüzde geçmişe oranla ağaçlara daha az önem verilmekte insanlığa nefes olan ağacın

değeri göz ardı edilmektedir. İnsanlar binalar yapmak, yakacak ihtiyaçlarını karşılamak için ağaçları kesmekte yeşil alanları çıkarları uğruna kullanmaktadır. Bunları yaparlarken kaybettiklerinin farkına varamamışlardır. Çünkü ağaçların yok edilmesi doğal dengenin bozulması demektir. Birçok canlı türünün yaşamasına katkı sağlayan ağaçların varlığı ortadan kalktığında canlı türlerinde de azalmalar görülür. Türler arasında dengesizlik olur. Ağaçlar fotosentezin de yüksek oranda oluşmasına katkı sağladığı için ağaçlara zarar verilmesi durumunda bitkiler fotosentez yapamaz hale gelir. Ağaçsız kalan yerlerde hava kirliliği artar, toprak güçsüzleşir, sel felaketleri yaşanır. Ağaçlar olmazsa gölgesinde oturacağımız, ferahlayacağımız, rahat nefes alabileceğimiz bir ortam olmayacaktır.

Ağacı koruma bilinci başlığı altında incelenen efsane metinlerinde ağacın kutsal bir mekâna dönüşümü anlatılmakta, ona verilen her zarar doğaya verilmiş sayılmaktadır. Bu bölümdeki efsanelerde yer alan ağaç kavramı ekolojik çevre ile bağlantılı olarak incelenecek ve ağacın korunmasına dair unsurlar metinler üzerinden açıklanacaktır.

Bazı yörelerde halk; dua etmek amacıyla, dileklerinin kabul olması niyetiyle türbe ve yatır gibi kutsal mekânlara gitmektedir. Hem bu mekanların hem de çevrede yer alan doğaya ait unsurların orada yatmakta olan kişiler tarafından korunduğuna inanılır. Bu sebeple kutsal mekanlardaki ağaçlardan dal kesmek, oradan herhangi bir dal parçasını alarak eve götürmek, dalları çeşitli şekillerde yakmak doğru bir davranış sayılmaz, bu davranışları yapmak yasak kabul edilir. Örneğin Afyonkarahisar bölgesinde anlatılan bir efsaneye göre çobanın biri, Baltalı Dede'nin türbesi etrafındaki koruluktan değnek kesmiş ve evine gitmiştir. Uykusunda beyaz sarıklı bir Arap "Dalları nasıl kesersin?" diye çobanı yerden yere çarpmış, ellerini kollarını baltasıyla doğramıştır (Atakan, 2002: 3). Afyonkarahisar bölgesinde anlatılan benzer bir efsaneye göre yine Şamca Dede mezarının çevresinden bir kişi dalı kesip evine getirmiş, gece yattığı zaman uyuyamamış, uyuduğu sırada çok korkulu ve sıkıntılı anlar yaşamıştır. Olayların Şamca'dan kestiği dal yüzünden olduğunu düşünerek kestiği dalı götürüp Şamca'ya bırakmış (Alakuş, 2014: 111). Çanakkale'de Değirmen üstü adlı mevkide bir adam dedenin bulunduğu mezarı yıkıp oradaki ağaçları keserken ağaçtan düşüp ölmüştür (Atlı, 2012: 84). Ağaç; hava, su ve toprak kadar kıymetlidir. Yaprakları ve dallarıyla şifacı özelliklere sahip ağaçlar evren tasarımında büyük rol oynamaktadır. Efsane metinlerinde yasaklara uymayıp ağaçlara zarar veren kişiler buradaki evliya, dede, derviş ve zat tarafından rahat bırakılmamıştır. Tabiat kültünün bir parçası olan ağaçlara zarar vermek efsane metinlerinde affedilmemiştir.

Balıkesir bölgesinde de bu konuyla ilgili şu efsane örnekleri yer almaktadır: Akarsu köyünün çıkışında "Koca Mezar" denilen yerden kimse ne bir ağaç kesebilir ne de bir dal koparabilir. Çünkü kestiğin zaman gece rahatsız ederlermiş. Kestiğin şeyi geri bırakmak zorundasın. Sadece hayır için kesebilirsin (Olgunsoy, 2007: 256). Yörede anlatılan başka bir efsane metnine göre Turp Dede'ye hayır için gittiğinde sana bir zarar vermezken, dedenin bulunduğu yerden kendine odun kestiğinde ise dedenin odun kesen kişiyi kovaladığına inanılır (Erol, 2014: 74). Benzer özellikler gösteren bir efsane ise şöyledir: Adamın biri eski mezardaki odunları alıp atına yüklemiş ve köyün yolunu tutmuş. Köye gelirken arkasından sık sık taş atılmaya başlamış. Gece yarısı olunca cinler adamı rahatsız etmeye başlamış. Adam cinlerin rahatsız etmesini anlayınca mezardan aldığı odunları geri mezara bırakmış. Daha sonra cinler adama ilişmemişler (Bıldır, 2008: 104). Balıkesir yöresinden alınan bu efsane örneklerinde insanların türbe, yatır ve mezarların bulunduğu yerdeki ağaçları kestiklerinde kendilerine orada bulunan ulu ve yüce kişilerin musallat olduğu görülmüştür. Bu efsane metinlerinde ağaçlar oradaki dede ve ermiş kişiler tarafından korunmuş, toplum içerisinde bu davranışları gerçekleştirmek isteyen kişiler için efsanelerde tedbir alınmıştır.

Ağaçlar varlığın başlangıcıdır. Türk kültüründe kutsal ve önemli kabul edilen ağaçlar Türklerin sosyal hayatında önemli bir yer teşkil etmiştir. Yaratılış sürecinde insanla ağaç arasında ilişki kurulmuştur. Isparta bölgesinde anlatılan bir efsaneye göre, Dedecik yatırının üzerinde bulunan dut ağacının dallarını ev sahibi kesmiştir. Dedecik, ağacı kesen komşusuna görünerek: "Siz benim dallarımı kestiniz, ben de sizin çocuklarınızı alacağım" der. Bu olaydan sonra, evde ateşle oynayan çocuklar, bir yangına sebep olup, yanan ev içinde ölürler (Göde, 2010: 169). Eskişehir bölgesindeki Yalıncak Baba türbesinin etrafındaki ağaçların asker olduğuna inanılmaktadır. Bu yüzden köy halkı tarafından bu ağaçlara kutsallık atfedilmiştir. Bu tepeden ağaç ya da bir dal kesenin başına mutlaka kötüm ve olumsuz bir olay gelmektedir (Altın, 2014: 190). Denizli'de ise Ali Dede yatırının yakınlarından ağaç kesmek odun ya da kozalak toplamak ve onları yakacak olarak kullanmak iyi sayılmamaktadır. Çünkü bu ağaçları Ali Dede'nin koruduğu inancı vardır. Rivayete göre bir gün çobanın birisi buradan odun alıp götürünce bu zat uykusunda çobanı rahat bırakmamıştır (Türktaş, 2012: 294). Muğla'da çalı ağacının odunlarını evine götüren her köylü bir gün sonra geri getirmek zorunda kalmıştır. Çünkü ağacın ereni, dalları kim götürürse onu sabaha kadar uyutmaz, korkuturmuş (Önal, 2003: 426'dan akt. Acar, 2013: 79). Dallar bulundukları yerden başka bir yere götürüldüğü

zaman ağacın ruhunun ağacı koruduğu görülür. Bu ağaçların altında dede, yatır veya evliya bulunduğu için ağaçların bir ruhu olduğuna ve olağanüstü özellikler taşıdığına inanılır. Kâinatın bel kemiği olan ağaçlara ait dalların keyfi olarak alınması kabul edilemez.

Türkler ağaçların gökyüzüne ulaşan dalları ile ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu simgelediğini düşünmektedir. Kimi zaman ağaçların kendilerini koruduklarına inanan Türkler ağaçları Tanrısal bir varlık kabul etmişlerdir. Efsane metinlerinde kutsal kişilerin bulunduğu yerlerden odun veya çalı parçası alanlar oradaki dini şahsiyet tarafından çeşitli şekillerde uyarılmaktadır. Örneğin Manisa'nın Alaşehir yöresinde adamın birisi dağın arka tarafında bulunan dedenin başucundaki çalı ağacının kırık olan dallarından birkaç tanesini ipiyle bağlamış ve eşeğinin üzerine koymuş. Adam evine varmış. Uykusunda dede oduncu adama ağaçtan aldığın odunları yerine koy yoksa kötü olur, diye uyarmış. Adam dedenin oraya gidip odunları bırakmış (Türkmen, 2017: 120). Efsanelerde uyarıları yerine getiren kişiler cezalandırılmaz. Bu anlatılar ağaç dallarını alıp götürmenin önüne geçilmesi için uyarı ve tedbir niteliği taşımaktadır.

Manisa bölgesinde anlatılan bir diğer efsaneye göre Eren Dede'nin bulunduğu yerden ısınma amacıyla odun toplayan kadınların evlerine dönecekleri sırada önüne üç tane kanlı taş düşmüş. Bunun üzerine kadınlar hemen odunları ve ellerinde ne varsa oracığa bırakıp kaçmışlar (Türkmen, 2017: 125). Yine Manisa'daki İsa Dede'nin mekânında bulunan ağaçların dallarını uyarılara rağmen kesen adam bir süre sonra akli dengesini kaybetmiştir (Türkmen, 2017: 118). Uyarıları dikkate almayarak uyarılara rağmen ağacı kesen kişiler üzerinden zaman geçse bile doğaya vermiş olduğu zararın bedelini ödemiştir. Burdur yöresinde de bir efsaneye göre Divan Baba'nın mezarının bulunduğu bahçedeki ağaçları uyarılara karşı gelerek kesen adam aynı bahçede bir başkası tarafından bıçakla öldürülmüştür (Acar, 2013: 109). Yeşilin ve yaşamın tek kaynağı olan ağaçlar doğanın olmazsa olmaz unsurudur. Bu efsane metinlerinde ağaç kesileceği sırada orada bulunan ulu kişi onu kesen kişiye önce bir uyarı gönderir, uyarıya uymayıp dalları bulunduğu yerden hareket ettiren kişileri de bulunduğu yerlerde yakalayarak dalları geri getirmelerini emreder. Kendisine kutsiyet bahşedilen, yaşam kaynağı sayılan bu ağaçlara zarar vermek hatta ağaçlardan en küçük bir çalı dahi kesmek efsane metinlerinde yasaklanmıştır.

Dini şahsiyetlerin türbesi ya da yatırı bazı yerlerde şekilsel olarak bulunmayabilir. Fakat bu kişilerin yine de orada yaşadığı ve o bölgedeki ağaçları koruduğuna inanılmıştır. Bölgedeki yöre halkı da bu inanç çerçevesinde ağaçlara zarar vermekten kaçınmıştır. Örneğin Isparta'da Dedeçam kasabasındaki koruda yattıklarına inanılan üç kardeşin her perşembe akşamı sela verilirken ağaçların namaz kılar gibi secde ederek ibadet ettiklerine inanılır. Bu zatların korudan ağaç kesmek isteyenlere zarar verdiklerine, balta vurdukları ağaçlardan kıpkızıl suların fışkırıp bunu yapanların başlarına felaketlerin geleceğine inanılır (Göde, 2002: 428). Yine Isparta'da anlatılan bir efsaneye göre kasabadan köyüne giden bir köylü yol kıyısındaki altında bir şehidin yattığına inanılan çınar ağacının dallarından kesip eşeğine yüklemek ister. Eşek, yükü sırtına almak istemez ve kaçar gider. Köylü, sırtına aldığı dalları evine götürür. Sabah olduğunda evdeki herkes ölü bulunur (Göde, 2010: 171). Isparta'da anlatılan bir diğer efsane ye göre köyün yerlilerinden birisi eşeğiyle köye dönerken, çınarın altına gelmiş, buradaki kuru dallardan toplamış, topladığı odunları sırtına alıp köyün yolunu tutmuş. Odunları sobada yakmış. Sabah olduğunda, o evdeki herkes ölü bulunmuş. Bu çınarın altında bir şehidin yattığına inanılmaktadır. Bu ağaçtan dal kesmek, odun götürmek iyi sayılmaz ve insanın başına her türlü felaketin geleceğine inanılır (Göde, 2002: 427). Efsaneler halk arasındaki yapılan yanlışlığı giderir, davranışları düzenler, davranış eksikliklerini tamamlar. Yaşanılan olayların halk arasında sürekli olarak anlatılması da efsaneye dair inanç unsurunu güçlendirmiş olur. Toplumlar efsanelerden dinlediklerini kendi aralarında "böyle yaparsan şöyle olur" şeklinde birbirlerine iletmektedirler. Ağaç unsurunun merkeze alındığı bu anlatılar ağaca karşı yapılabilecek yanlış davranışların önüne geçilmesinde aracı işlev üstlenmiştir.

Denizli'de Dede Ağacı olarak bilinen çalı ağacının altında mezar yoktur ama halk bu ağacı kutsal kabul eder. Bir çoban, koyunlarını bu ağacın altında otlatırken, köylülerden birisinin rüyasına ak sakallı bir zât girerek "O çobana söyle koyunlarını oradan alsın, benim etrafımı kirletiyorlar" demiş. Çoban onu dikkate almamış bir süre sonra sürüye bir hastalık girmiş çoğu ölmüş (Türktaş, 2012: 261). Bu örnekte de görüldüğü gibi koruda herhangi bir türbe, dede veya yatır yer almasa da orada yattığına inanılan kişilerin bu ağaçları koruduğu düşünülmektedir.

Hayatta iyi veya kötü ne olursa olsun hiçbir şey karşılıksız kalmaz. İnsanoğlu bu dünyada yaptıklarının karşılığını dolaylı yollardan mutlaka alır. Ağaçlara zarar vermekten kaçınmayan, çekinmeyen veya ağaçlara zarar verdikten sonra kendilerine de zarar geleceğine inanmayan kişilerde bulunmaktadır. Aydın'da anlatılan bir efsaneye göre

Döğüş Tepe'de meşe ağacının üstüne dal kırmaya çıkan kişi yanındakilerin "Bu ağacın dalları kırılmaz, burada Dede var, in aşağıya, kırma!" şeklindeki uyarılarını dikkate almayıp "Burada Dede olsa ne olacak ne yapacak bana Dede!" diye karşı gelmiş, bunu duyan dede ağacı sallayarak adamı attırmış ve adam ağır şekilde hastalanmıştır. Bu olaydan dede için kurban kesip özür dileyerek kurtulmuştur (Keser, 2017: 138). Efsanede yer alan kişi olayın ciddiyetini sadece yaşadığı zaman anlamış, yaptığı yanlış davranışın farkına varmış, aynı davranışı bir daha yapmamak için kurban keserek tövbe etmiştir. Bu anlatı dinleyicilere olayın gerçek olup olmadığı kanıtlamış, bireyleri efsanelere inanmaya yönlendirmiş, ağaçlara zarar vermeme konusundaki uyarılara uyulması gerektiğine dair de vurgu yapmıştır.

Ormanlık ve ağaçlık alanlar dünyamız için oksijen kaynağıdır. Ağaçlar sadece bulundukları bölgenin değil tüm dünyanın havasını temizler. Ağaçların kökleri toprağı tutarak erozyonu ve sel baskınını önler. Efsanelerde de ormanlık alanlardaki çalıları veya yol kıyısındaki ağaçları da keyfi olarak kesmek, hatta uyarılara karşı gelerek ağaçlara zarar vermek yasaklı davranışlar arasında yer almıştır. Burdur'da Kırık çalı mevkisinden geçen bir adam bu küçük ormanlık yerde yere düşen kuru çalıları toplayıp evine getirir. Gece uyuduktan sonra rüyasına giren yaşlı biri, adamı korkutup topladığı çalıları geri getirmesini söyler. Adam korkuyla uyanıp topladığı tüm çalıları geri götürür (Acar, 2013: 78). İki arkadaş birlikte yol alırken birisi ağacın birinden dal koparmış. Konakladıkları yerde dalı koparan genç adam bir rüya görmüş ve kopardığı dalı geri götürmeleri gerektiğini söylemiş. Dalı geri götürüp bırakmışlar ve çevreden aldıkları uyarılarla o ağacın dalının kesilmeyeceğini anlamışlar (Acar, 2013: 80). Denizli'de çamları keserek yakan kişilerin etrafını simsiyah dumanlar kaplamış ve bu dumanlar her şeyi kapkara yapmıştır (Türktaş, 2012: 238). Osmaniye mahallesine yol açma işlemleri sırasında çalışanların karşılarına koca bir ağaç çıkmış. Kepçe tam bıçağını kaldırıp ağaca doğru gidecekken bıçaklar kırılıyormuş. Kepçenin bıçağını değiştirmişler yeni taktıkları bıçaklar da kırılmış. Son olarak Kaymakam kepçeyi sürmek isterken kepçe olduğu yerde bozulmuş ve kendiliğinden yine durup kalmış (Türkmen, 2017: 121). Efsane metinlerinde de görüldüğü gibi ormanlık, çalılık, bahçelik alan gibi yerlerde bulunan herhangi bir ağacı sebepsiz yere kesmenin affı yoktur. Doğaya, çevreye, ekolojiye, yeşil alanlara keyfi olarak zarar vermek tüm insanlığa zarar vermek demektir. Efsaneler üzerinden aktarılan çevresel değer bireyleri aksini yapmama konusunda tedbir almaya sevk etmiştir.

Bazı ağaçların çevresinde belirli törenler düzenlenir, törenlerle birlikte dualar edilir ve bu duaların kabul olduğuna şahitlik edilen ağaçlar asla kesilmez. Büyük bir kuraklığın yaşandığı yıl Burdur'da köyün üst tarafında bulunan Dede Ağacı'nın başında yağmur duası edilir, yemek verilir. Dönüş yolunda muazzam bir yağmur yağar ve kuraklık sona erer. Böylece duaların kabul edildiğine şahitlik eden köylü ağacın kutsiyetinden dolayı hiçbir dalına dokunmaz (Acar, 2013: 81). Kuraklığın giderilmesi, suların artması için Dede Ağacı'nın başında dua edilmesi, ağacın zor zamanları iyileştirecek güce sahip olmasını ve bu güce de halk tarafından inanıldığını gösterir. Dualara karşılık veren ağaçlar orada yatmakta olan ulu kişiler tarafından korunmaktadır.

Ağaç Türk kültüründe canlı bir varlık olarak düşünülmüştür. Tanrısal bir varlık olarak kabul edilen ağaçlar insanların inanış dünyasında "dilek" rolünü de üstlenmektedir. Batı Anadolu bölgesinin efsane metinlerinde insanlar çeşitli dileklerinin yerine gelmesi için ağaçlara bez parçaları asarlar, dileklerinin kabul olduğuna inandıkları bu ağaçlara zarar vermemeye onları kesmemeye özen gösterirler. Örneğin Antalya'da bulunan Çitanik ağacını çeşitli yörelerden insanlar şifa bulmak ve çocuk sahibi olmak maksadıyla ziyaret ederler, ağacın gövdesindeki delikten geçerler bazen de kâğıt bağlayıp para koyarlardı. Bahçe sahibi bir gün bu ağacı kesip yakacakken çevreden gelen kesme seslerini dinlemedi. "Ben kesiyorum gücü yeterse oda beni kessin" şeklinde büyüklük taslamış ve ağaç kesildikten sonra beladan kurtulamamıştır (Tekin, 2003: 45). Burdur'da yer alan bir efsane metnine göre de uzun yıllar çocuk bulamayan bir aileye, adamın biri Kahveler 'deki ağacın etrafından dönerlerse çocuklarının olacağını söylemiş. Aile bu tavsiyeye uyarak ağacın etrafında dönmüş. Kısa süre sonra ailenin çocukları olmuş. Bu ağaç kutsal kabul edilmiş ve kesilmemiştir (Acar, 2013: 77). Toplumlar ağaçlara çeşitli şekillerde dualar ederek ağaçlardan ihtiyaçlarını, isteklerini, dilek ve taleplerini yerine getirmelerini beklemiştir. Ağaçların bu özelliğinden hareketle toplumların ağaçlara zarar vermesi engellenmek istenmiştir. Topluma yön verici telkin etme özelliğine sahip efsanelerde gerekli emirlere uymayanların cezalandırılmış, kurallara uyanlar ise ödüllendirilmişti.

Gündelik yaşamın akışı içerisinde sağlıklı günlerin yanında hastalıklar da görülür. İnsanlar bu dertlerinden kurtulmak için çeşitli çareler ararlar. Kimi zamanlarda da doğaya başvururlar. Doğanın vazgeçilmez bir unsuru olan bazı ağaçların ve yapraklarının da hastalar için şifacı özellikleri olduğuna inanılır ve bu yüzden ağaçlar efsane metinlerinde koruma altına alınır. Denizli şehrinde, savaşta yaralanan bir zât pınar başındaki bir

kadından su istemiş. Kadın zâtın yaralı olduğunu görünce bir tas su vermiş ve suyun içerisine bir miktar çam yaprağı koymuş. Yaralı adam çam yaprağının verdiği ferahlıkla iyice rahatlamış. Bunun üzerine zat dua etmiştir, oradaki çamlar kesilseler de hiçbir şekilde kurumazlar (Türktaş, 2012: 240). Ağaçlar sayesinde insanlar sahip oldukları hastalıklardan kurtulmuşlar, sağlıklarına yeniden kavuşmuşlardır. İnsanlara çok büyük fayda sağlayan bu ağaçların kesilseler dahi kurumadığı görülmüştür. Tüm insanlığı iyileştiren bir ağacın varlığına son verilmesi engellenmiştir.

Doğa ve insan arasında bir denge mevcuttur. Doğal dengenin bozulması, doğanın tahrip edilmesi, ağaçların sebepsiz yere kesilmesi, hayvanların öldürülmesi gibi olumsuz durumların meydana getirdiği sonuçlar yine insanlığa yansımaktadır. Doğanın zarar görmesinin önüne geçilmesi, ağaçların yaşatılması, büyütülmesi ve yeşertilmesi gerekliliği efsaneler aracılığıyla dinleyenlere mesaj olarak aktarılır. Antalya bölgesinde anlatılan efsane de bu konuda şunlar yaşanmıştır: Çataltepe'de yakılan ağaçların bazılarını Sultan alıp yere yeniden dikmiştir. Ağaçlar yanık halleriyle toprakta büyümüşlerdir (Tekin, 2003: 46). Bu efsanede ağaçların yaşatılması adına her türlü çabanın sarf edildiği görülmüştür. Ağacı koruma hassasiyetinin gösterildiği efsanelerin yanında bazı ağaçlar bilerek yıkılmak istenmiştir. Antalya'da mezarlığın dibinde ve NATO yolunun geçtiği yerde bulunan Uluçınar sökülmek istenmiştir. Dozer, çınarı sökmek üzereyken dozerin paleti ve bıçağı kırılmış, Uluçınar dozerciyi yere atmıştır (Tekin, 2003: 46). Bu iki efsane belirli nitelikler taşımaktadır. İlk efsane de yakılan ağaçların dikilerek yeşertilmeye çalışılması ve ağaçların yanık halleriyle toprakta büyümesi ağaçlara karşı verilen önemi ortaya koymuş, ağacın ruhu sayesinde ağaç yeniden yeşermiştir. Diğer efsane örneğinde ise yaşayan ağacı sebepsiz yere yok etmeye çalışan kişi efsane metninde cezalandırılmıştır. Doğaya yönelik bu davranışı gerçekleştirmeye çalışanlar için bu metin ciddi bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Efsane metinleri arasında ardıç ağacı ile ilgili bilgi alanına rastlanmıştır. Ardıç ağacı, Anadolu'da çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde de kullanılır. Örneğin, kaşıntı ve uyuz tedavisi için ardıç katranı yapılıp içilmektedir. Siğil tedavisinde de yine ardıç ağacı kullanılmaktadır." Ardıçlı mezarlar, her türlü dilek için ziyaret edilen kutsal mekânlardır. Ardıç, temizlik ve kutsallığın en önemli sembolüdür. Şeytana ve her türlü kötü ruha karşı ardıç kullanılır. Ardıç tütsüsüyle yalnız insanlar değil; insanların evi, ocağı, beşiği, ağılı her yeri tütsülenir böylece kötülük ve hastalıklar kovulmuş olur (Ergun, 2012: 281-286'dan akt Aydoğan, 2019: 261). Burdur'da köylüler ardıç ağaçlarının kutsal olduğuna

inanmakta ve bu ağaçları kesinlikle kesmemektedir. Ardıç ağacıyla ilgili anlatılan bir efsane de Ardıçlı Tepe'de ağaç kesen İbrahim Amca ağaçtan kan akmaya başladığını görünce yaptığı hatayı anlayıp, bir daha buranın ağaçlarına dokunmamıştır (Acar, 2013: 85). Beşkardeş tepesinde bir savaş olmuş ve beş asker bu tepede şehit düşmüştür. Şehitler, arkadaşları tarafından oraya gömülmüştür. Her mezardan birer ardıç ağacı yükselmiştir. Bu ağaçlar kutsal sayılır, ağaçlardan bir parça dahi kesmenin uğursuzluk getireceğini, kesenin, evini yanacağına, başına kötülüklerin geleceğine inanılır. O günden bu yana kimse ağaçlara zarar vermez. Ağaçlar günümüze kadar doğal olarak korunarak gelir (Göde, 2002: 373). Muğla Günlürek köyünde bir ardıç ağacı vardır. Bu ağacı kimse kesemez. Bütün orman kesilip düzlenmiş; ama ardıç ağacı kesilememiş. Etrafında mezar ya da türbe belirtisi olmamasına rağmen köyün hocası kesmeye yeltenip ağaç kesme motoru ile yaklaşmış ama motor ağacın yanında çalışmazmış (Önal, 2003: 427).

Türk kültüründe ağaç doğanın bütüncül bir unsuru olarak görülmüştür. Ağaç; su, hayvan, toprak ve bitkilerle doğrudan ilişkilidir. İncelemiş olduğumuz efsane metinlerinde doğaya güzellik veren yaşam kaynağı kabul edilen ağaçlar ele alınmış, ağacın korunması ve yaşatılması ön plana çıkarılmıştır. Bilindiği gibi ağaçlar havadaki karbondioksiti emerek ve oksijen verir. Havayı, kokuyu, kirli ve zehirli gazları hapseder. Doğaya, çevreye yeşillik verip güzellik katar bazen de şifacı rol üstlenir. Efsane anlatıları biyoetik açısından önemli mesajlar verir. Bu anlatılarda da asıl vurgulanan insanın ağaca karşı olan tutumudur. Doğanın düzenini bozacak, ağaçları keserek saymış olduğumuz özelliklerden hem kendini hem çevresini mağdur eden insanların her davranışı olumsuzlukla sonuçlanmıştır.

2.5. Gıdayı Koruma Bilinci

Gıda bir diğer ifadeyle besin insan hayatının devamlılığının sağlanması için en temel ihtiyaçlarından birisidir. Çünkü insan vücudu yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmek için enerjiye, çeşitli vitamin ve minarellere ihtiyaç duyar, bu unsurları da gıdalar sayesinde alır. Gıdanın önemi her geçen gün artmaktadır. Bu artış iki yönlü olarak ilerlemektedir. Bir yandan gıda tüketimi artıyorken bir yandan da gıdalar israf edilmektedir.

XX ve XXI. yüzyılda insanlığı tehdit eden birçok olay, sosyolojik değişim ve ekolojik yıpranma yaşanmıştır. Bütün bunların temelinde yer alan ana unsurlardan biri küreselleşmedir. Küreselleşmenin, ulusal kimlik, iktisadi yapı, kültürel ve ekolojik

boyutlarının yarattığı girdap, insanlığı birçok açıdan tehdit etmektedir. Küreselleşmenin dayandırıldığı temellerin başında tüketim gelir (Çelepi, 2021: 2). Tüketimin; ihtiyaç, savurganlık, harcamak, israf etmek, bitirmek, tahrip etmek, yok etmek, tatmin etmek gibi kavramları karşılayan anlamları vardır. Bu özellikleriyle tüketim bir söylem, kurumsallaşmış bir savunma stratejisi, iletişim biçimi ve grubun bütünleşmesini sağlayan bir davranış biçimidir (Türkiye İsraf Raporu, 2018, s. 16'dan akt. Çelepi :3).

Tüketim olgusu günümüzde israfa yönelik bir olgu haline gelmiştir. Sadece ihtiyaçlara değil, gittikçe artan isteklere dayalı bir olguya dönüşmüştür. Böylece tüketim hem ekonomik hem toplumsal hem de kültürel bir sorun haline gelmiştir (Çelepi 2021: 2). "Tüketiyorum, o hâlde varım" mottosunun başta ekoloji olmak üzere birçok alanı ve değeri tehdit ettiğini vurgulamıştır. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi insanlar kendi varlıklarını her şeyin üstünde görmüşler, tüketimin bir sınırı olmadığını düşünmüşlerdir. Bu süreç içerisinde tüketirken zaman zaman çevreye ve insanlığa karşı duyarlılıklarını yitirdiklerini fark edememişlerdir. Sürekli tüketen ama hiçbir şekilde doyum alamayan, tatmin olmayan bireyler meydana gelmiştir.

İnsan hayatının devamlılığı tüketime bağlıdır. Fakat bu tüketime yön veren değerlerin tüketimin asıl amacı olan ihtiyaca uygunluk, yeterlilik, israfa kaçmama gibi değerlerden oluşması gerekir. Bu noktada hayat tarzı, toplumsal ve sosyal normlar, tüketim eyleminin hayatın içinde kapladığı yer ve ifade ettiği anlam bakımından tüketim ile değerler arasında bir uyum olmalıdır. Bu uyumun olmaması durumunda "homo sapiens" (akıllı adam ve bilen adam)'in "homo consomaterus" (tüketen adam)'a dönüşümü kaçınılmazdır (Türkiye İsraf Raporu, 2018, s. 16'dan akt. Çelepi, 2021: 4).

Bilinçsizce artan tüketim, zamanla fayda dışında kalan madde ve değerlerin tüketilmesine sebep olmaktadır. Bugün tüm çevremizde nesnelerin, hizmetlerin, maddi malların çoğaltılmasıyla oluşturulmuş ve insan türünün ekolojisinde bir tür temel dönüşüm oluşturan akıl almaz bir tüketim ve bolluk gerçekliği vardır. Bolluk içindeki insanlar artık, tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok nesneler tarafından kuşatılmış durumdadır (Baudrillard, 2019, s. 15'ten akt. Çelepi, 2021: 4). Nesneler tarafından kuşatılan insanlar zamanla ihtiyaç fazlası tüketime veya bilinçsiz tüketime sebep olmaktadır. Bunun sonucunda da israf olgusu meydana gelmiştir.

Tüketim veya israf olgusunu sadece bir alana uyarlamak doğru olmayabilir. Çünkü hayatın her alanında gereğinden fazla tüketim yapılmakta, maddeler israf

edilmektedir. Çelepi israf ve tüketim alanlarına ilişkin şu düşüncelere yer vermiştir: Maddenin israfı olarak esas alındığında, verimsizlik olarak karşılık bulan israf "ekonomik işleyiş ile ilgili olarak mal ve para tüketiminin gereksiz veya lüzumsuz yapıldığını ifade etmek ve ortaya koymak için kullanılan bir kavram ise de kıt kaynak kullanımı, yetersiz üretim, birim sahadan alınan ürünün az veya düşük olması, yetersiz istihdam, doğal kaynaklardan yararlanma konusunda tabiatı tahrip ederek kaynakların azalmasına sebep olmak, rasyonel olmayan davranışlar, dışsallıklar, piyasa yapılarındaki aksaklıklar, piyasa başarısızlıkları, rasyonel olmayan kamu müdahaleleri gibi çeşitli olumsuzlukları" da içerir (Uzgören, 2006, s. 56'dan akt. Çelepi, 2021: 5). Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi israf ve tüketim çeşitli alanlarda kendini göstermektedir.

Çok geniş bir bilgi alanına sahip olan israf ve tüketim olgusu içerisinde tezin konusunu oluşturan gıda israfına değinmek, gıdaların ve besinlerin insan yaşamı için önemini açıklamak gerekmektedir. Gıda kavramı Türkçe Sözlükte "besin" olarak geçmektedir. Besin kavramı ise 1) Yenilebilir, beslenmeye elverişli her tür madde, azık, gıda. 2) Yaşamak varlığını sürdürmek için gerekli olan şey (https://sozluk.gov.tr/) (Erişim Tarihi:20.04.2023) olarak tanımlanmaktadır. Tanımlardan da anlaşılacağı gibi gıda bir diğer ifadeyle besinler canlıların varlığını sürdürmek için gerekli olan unsurdur.

İnsanlar için üretilen gıdalar sofraya gelinceye kadar çeşitli aşamalardan geçmektedir. Gıdaların insanlara ulaşmasını sağlayan aşamalarda onları yetiştiren üreticinin ve tarladan toplanmış besinleri sofralara yemek olarak hazırlayan kişilerin emeği büyüktür. Üretici gıdaları üretmek için belirli bir emek verir örneğin ilk olarak tarlasına ürünleri eker, daha sonra onları belirli aralıklarla sulayarak bakımını yapmaya çalışır. Gıdayı satın alıp onu hazırlayan sofralara sunan kişilerde hazırlık ve pişirme aşamasında bir takım malzeme ile gıdalarını hazırlar. Bu sebeple gıdanın israf edilmesi demek sofralara ulaşıncaya kadar verilen emeklerin yok sayılması demektir. Her iki türlü de gıda israfı uygun görülmez ve hoş karşılanmaz.

Gıdalar ister bilinçli ister bilinçsiz olarak israf edilsin gıdalara ulaşamayan dünya da açlıkla mücadele veren milyonlarca canlı vardır. Gıdalar korunmazsa, yok yere israf edilirse hem gıda üretiminde emeği geçen üreticinin hem de açlıkla mücadele veren insanlığın hakkı yenmiş olur. Günümüzde gıda israfının önüne geçmek için çalışmalar yapılmalıdır. İsraf edilen gıdalar çöplere hatta doğaya bırakılmamalıdır. Doğaya bırakılan yemek artıkları, israf edilen gıdalar çevre kirliliğinin nedenleri arasında yer almaktadır.

Gıda tüketimi konusunda hem israfı önlemek hem de çevre kirliliğini engellemek adına duyarlı olmak gerekmektedir.

İlkel dönemlerden beri insanlar karınlarını doyurmak, beslenmek için farklı farklı yollar aramışlardır. Avlanarak hayvanların etleriyle beslenmişler, doğadan topladıkları otları yiyerek besin ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu sebeple gıda tüketimi ve beslenme kadim Türkler için en eski zamanlardan beri önemli kabul edilmiştir. Yemeğin ve gıda tüketiminin önemi çeşitli anlatılarda karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin Kutadgu Bilig'de yemek konusu birden fazla beyitte yer almaktadır. Kitapta yer alan 2855. beyitte (Hacib, 2019: 238) "Temiz olmazsa yemek boğazda kalır" ifadesi ile yemeğin temiz olmasına önem verildiğini, 2917. beyitte (Hacib, 2019: 242) "Şıracı; sakalsız, temiz olmalı, şıra kıl, tüy ve çöpten korunmalı" ifadesiyle şıracıdan bahsedilse de genel olarak yemek yapan veya dağıtan kimselerin temiz olması gerektiği vurgulanmıştır. 3573. beyitte (Hacib, 2019: 290) ise "Dünyanın tadı şu üç şeydedir: Üçünün de tadı birbirine denktir. Yemek, içmektir, bunlardan biri" sözüyle dünyanın üç tadının olduğunu bunlardan bir tanesinin de yemek olduğu dile getirilmiştir. 3665. beyitte (Hacib, 2019: 296) "Sırtına giysi gerek, boğazına yemek. Ey kardeş, bunlardan vazgeçilmez." sözü ile yemeğin vazgeçilmezliğini vurgulanmıştır. 4597. beyitte (Hacib, 2019: 363) "Sağ elini uzat Allah adıyla yemek bereketli, sen de zengin olursun" sözüyle yemeğe Allah adıyla ve sağ elle başlanıldığında yemeğin bereketli kişinin de zengin olacağı ifade edilmiştir. Kutadgu Bilig gıdanın önemine her yönüyle değinmiş, bu konuda içerisinde zengin bilgiler yer almıştır.

Türk edebiyatının önemli kaynağı olan Dede Korkut hikayelerinde de yemeğe dair ifadelerin geçtiği görülmüştür. Hikâyede Beyrek kız kardeşlerine seslenerek onlardan şu şekilde yemek istemiştir:

"Sabah sabah yerinden kalkan kızlar
Ak otağı bırakıp kara otağa giren kızlar
Ak çıkarıp kara giyen kızlar
Bağır gibi katılaşan yoğurttan ne var
Kara saç altında kül ekmeğinden ne var
Deri yaygıda ekmekten ne var
Üç gündür yoldan geldim doyurun beni
Üç güne varmasın Allah sevindirsin sizi" (Ergin, 1971: 81).

Uşun Koca Oğlu Segrek'in Destanı adlı hikâyede de düğün, dernek ve toy gibi eğlence zamanlarında mutlaka yemek verildiği anlaşılmaktadır. Bu hikâyede geçen kısımlar şöyledir: "Her kemikli gelişir, kaburgalı büyür. Meğer hanım, Uşun Kocanın küçük oğlu Segrek iyi, cesur, alp, deli yiğit oldu. Bir gün yolu bir düğün derneğe uğradı. Kondular, yemek içmek ettiler" (Ergin, 1971: 203). "O gün alaca büyük otağlar dikildi. Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kesildi. Eğlence, yemek içmek oldu" (Ergin, 1971: 214). Türk kültürünün izlerini taşıyan bu hikayeler eğlencelerin mutlaka yemek içmekle bağdaştırıldığını göstermektedir.

Orhun kitabelerinde de (Ergin, 2003: 39) "Anı suyuna vardık. O sudan aşağı indik. Yemek yemek için attan indirdik." ifadeleri savaş esnasında yemek yemek için bir süre mola verildiğini anlatmaktadır.

Kadim Türkler tüm gıdalara saygı duymuşlar kendi içlerinde gıdalara karşı koruma hassasiyeti göstermişlerdir. Koruma hassasiyetinin gösterildiği hatta bugün de sofralarımızdan eksik etmediğimiz temel gıda ilk olarak ekmek olmuştur. Türkler karınlarını doyurdukları ekmeğe saygı göstermişler, ekmeği yerlere atmamışlar karınlarını doyurmak dışında ekmek, hamur, yufka gibi nimetleri başka bir amaçla kullanmamışlardır. Anadolu'da ekmekle ilgili pek çok söz söylenmiş ve ekmekle ilgili her konuda dikkatli davranılmıştır. Ekmek kırıntılarına basmamaya, kırıntıların yerlere atılmamasına özen göstermişlerdir. Çünkü ekmek hayatın sürekliliği için temel gıda kabul edilmiştir. Ekmek insanın emeğidir. Ona saygısızlık eden insan emeğine saygısızlık etmiştir.

Bu başlık altında efsane metinlerinin gıdaya karşı nasıl koruma işlevi üstlendiği incelenecektir.

Ekmek tüm insanların tükettiği temel besin maddelerinin başında gelmektedir. Toplumumuzda ekmek farklı bir yer teşkil eder. Kutsal bir nimet kabul edilen ekmek yere koyulmaz, ters bırakılmaz, herhangi bir yere keyfi olarak atılmaz. İnsanlar ekmeğin kutsal bir nimet olma özelliğini göz ardı ederek gündelik hayatın işleyişinde ekmeği farklı ihtiyaçlar için kullanmışlardır. Örneğin insanlar ekmek ve yufka gibi nimetlerle çocuğunun altını ve kendi mahremiyet bölgesini temizlemişler bunun sonucunda taşa dönüşerek cezalandırılmışlardır. Isparta'da bu konuyla ilgili şu efsaneler bulunmaktadır: Bir gün kadın ekmek yapmak için hamur yoğurur. Çocuk: Anne ben çişimi yaptım, beni temizle dediğinde anne de meşgul olduğu için "Al şu ekmeği onunla temizlen." der.

Çocuk annesinin dediğini yapınca anne ve çocuk bir anda taş olurlar (Göde, 2002: 337). Isparta' anlatılan bir diğer efsaneye göre yufka yapan kadınlardan birinin çocuğu; "Anne çişim geldi." diyerek annesine seslenmiş. Yufka telaşında olan kadın yanındaki yufkadan bir parça koparıp çocuğun altını temizlemiş. Bu olay sonucu kadın, kucağında çocuğuyla birlikte Allah tarafından taş kesilmiş (Göde, 2002: 335). Aynı yörede anlatılan bir efsanede ise kadın ekmek telaşı içindeyken çocuğu tuvaletini yapmış etrafta temizleyecek bir şey yokmuş. Telaş ve sinir içinde, yaptığı ekmeklerden bir parça kopartıp çocuğun altını temizlemiş. O anda Allah tarafından, teknesi, senidi ve oklavasıyla birlikte taş kesilmişler (Göde, 2002: 336). Efsanelerde çeşitli şekillerde taş kesilme gerçekleşebilir. Taş kesilme iyiler için bir kurtuluş olarak kabul edilirken kötüler için cezalandırmadır. Aynı tema içerisinde farklı olay örgüleriyle anlatılan bu efsanelerde ekmek koruma altına alınmıştır. Ekmek koruma altına alınırken ekmeğe zarar verenler ise efsane metinlerinde cezalandırılmışlardır. Bu cezalandırma taşa dönüşme şeklinde olmuştur.

Gereğinden fazla ve ihtiyaç dışı tüketim olgusu başta ekoloji olmak üzere birçok alanı tehdit etmektedir. İnsanlar kendi varlıklarını her şeyin üstünde görerek tüketimin bir sınır olmadığını düşünmüşlerdir. Bu süreç içerisinde hem çevreye hem de insanlığa karşı duyarlılıklarını yitirmişlerdir. Çocuğun altını ekmekle temizleyerek, nimete yapılan saygısızlık sonucu taşa dönüşme örnekleri Denizli'de de mevcuttur. Örneğin Günbatımı saatlerine doğru kadının birisinin çocuğu altını pisletmiş. Kadın bezi alıp çocuğun altını temizleyeyim derken, yanlışlıkla yufka ekmeğini alıp çocuğun altını onunla temizlemiş, o sırada da Allah çocuğuyla birlikte kadını taşa dönüştürmüş (Türktaş, 2012: 208). Babadağ'da biri büyük biri küçük iki tane kız kardeş varmış. Koyun güderlerken büyük kızın çişi gelmiş. Daha sonra altını yufka ekmekle temizlemiş. Ekmeğe yapmış olduğu bu saygısızlıktan dolayı Allah onu orada taşa dönüştürmüş (Türktaş, 2012: 207).

Efsaneler bireylerin, toplumun bilinçli bir ferdi olabilmesi için onlara yardımcı olan anlatılardır. Bireylerin nimete yapmış olduğu saygısızlığı konu edinen bu efsaneler toplumlar arasında anlatılarak toplumdaki herhangi bir bireyin aynı davranışı yapmasını engellemiş olur. İnsan sosyal bir varlıktır, kendi benliği, sergilemiş olduğu davranış ve tutumları sayesinde toplumda bir konum elde eder. Geldiği konumla birlikte doğruyu ve yanlışı ayırt eder. Burdur bölgesinde anlatılan efsanelerde de nimete yapılan saygısızlık sonucunda cezalandırma işlevi olarak taşa dönüşmeye rastlanmıştır. Örneğin düğün konvoyu sırasında atın üstünde annesinin kucağındaki çocuğun tuvaleti gelmiş. Annesi de çocuğunu attan indiremeyeceği için at üstünde tuvaletini yaptırıp, pisliğini de

torbasındaki ekmekle temizlemiş. Allah'ın yarattığı nimetle çocuğun pisliğini temizlediği için bütün düğün alayı hayvanlar da dâhil kapkara taş olmuşlar (Acar 2013: 152). Yine Burdur'da köye bir başka yerden gelin gelmiş bir kız, ekmek pişiriyormuş. Gelin ekmek pişirirken bebek bu sırada altını pisletmiş. Gelin su getirmeye üşenmiş. Çocuğun bezini aldıktan sonra pisliği ekmekle silmiş. Bu olay üzerine orada bulunan ne varsa gelin kızla birlikte taş olmuş (Acar, 2013: 153). Dünyadaki dengeyi oluşturan unsurlardan birisi de gıdadır. Gıdalar insanlığın besin ihtiyacını giderir. Dengenin bozulmaması için tüketimin de israf odaklı olmaması gerekir. Bu metinlerde insanların, gıdaların besin ihtiyacı karşılama görevini göz ardı ederek gıdaya saygısızlık ettikleri görülmüştür. Bu metinlerde gıdayı besin ihtiyacı dışında kullananlar cezasız bırakılmamıştır.

Efsanelerde nerede nasıl davranılması gerektiği öğretilerek bir sonraki nesillere öğüt verilmiş olur. Halk arasında kutsal bir nimet kabul edilen ekmeğe yüklenen anlam doğanın dengesini korumaya yardımcı olmaktadır. İnsanların beslenmesi, nimetlerden faydalanması hayatlarını devam ettirebilmeleri için son derece önemlidir. Kişinin hayatını devam ettirebilmesi doğal denge üzerinde büyük rol oynar. Kütahya bölgesinde farklı şekillerde varyantları olan ama nimete karşı saygısızlığın sonucu olarak taş kesilme motifinin bulunduğu anlatılarda bu konuya kaynaklık etmektedir. Örneğin İki gencin düğünü olacakken erkek evinde düğüne gelen misafirlere ikram için gözleme yapılıyormuş. Gelin alayının erkek evine geldiği esnada gözleme yapan kadınlardan biri çocuğunun altını gözleme ile temizlediği için herkes taşa dönüşmüş (Yakın, 2017:128). Bizans döneminde Arizona antik kentinde yaşayan bir kadın, altını pisleten çocuğunun temizliğini heybesinde bulunan yufka ile yapar. Nimetin bu işte kullanılmasından olsa gerek, kadın bir anda taş olur (2017: 129). İki kadın iki çocuğuyla beraber çamaşır yıkamaya gitmiş. Bir kadın çamaşır yıkarken diğeri yufka yapıyormuş. Çocuklar o sırada tuvalete gitmiş. Anneleri çocuklara nasıl temizlik yapacaklarını öğütlemiş. Çocuklar annelerinin öğütlerini dinlemeyip yufka ile altlarını temizleyince ikisi birden taş olur (Yakın, 2017: 133). Efsanelerde nimete saygısızlık yapanların taş kesilmesi; doğayı korumak, doğanın sahip olduğu dengeyi bozmamak, israfı önlemek, ekmeğin farklı amaçlarla kullanılmasını engellemek adına alınmış sembolik bir tedbir olarak düşünülebilir.

Efsaneleri dinleyenler ve onu aktaranlar efsanede yapılan davranışta bulunmaktan kaçınır, benzer davranışı gerçekleştirecek olan kişiler ise çok yönlü düşünerek davranış analizi yapar. Efsanelerin insanlığa en büyük katkısı kişinin içinde bulunduğu durumu

sorgulamasını sağlamasıdır. Bu tür efsanelerin benzer varyantında ise nimete saygısızlık yapanlar taş kesilmek yerine "yanarak kül olup ölmüştür. Yine bir kadın ekmek yaparken yanında oynayan çocuğu altını pisletir. Kadın hiç düşünmeden, yaptığı ekmeklerden bir parça kopartıp, çocuğun altını silip atar. Yufkayı atar atmaz bir alev topu haline gelen köy, yanıp kül olur (Göde, 2002: 339). Cezalandırmalar efsanelerde çeşitli şekillerde görülebilir. Taş kesilme, yanarak kül olma, kuş olup uçma, herhangi bir hayvana dönüşme vb. cezalandırmalar yasaklı davranışı gerçekleştiren kişilere uygulanan birer yaptırımdır.

Yine Afyonkarahisar bölgesinde bir efsanede şöyle anlatılmaktadır: Misafirlere şibit yapan bir kadın çocukların altlarını kirlettiklerini görünce çocukların altını şibitlerle temizlemiş. O şibitleri de kayadan aşağı atarken nimete yaptığı saygısızlıktan dolayı kaya ikiye ayrılmış ve kadın da Allah tarafından taş kesilmiş (Alakuş, 2013: 105). Muğla bölgesinde anlatılan bir efsanede ise yağ yüklü deve kervanıyla Kale ve Tavas'a giden kervan büyük abdest ihtiyacı duymuş ve ilk konakladığı yerde ihtiyacını gidermiş. Fakat taharet yaparken ekmek ile temizlemiş. Allah da nimet ile taharet yaptığı için, kervancı başını ve develerini o anda taş haline getirmiş (Önal, 2003: 165). Balıkesirde gelin alayı esnasında bir kadın bezdirme ile çocuğunun altını temizleyince hepsi orada taş olmuşlardır (Şahin, 2004:179). Yapılan yanlış bir davranış sadece kişiyi etkilemekle kalmaz. Davranışın zararlarından etrafındaki kişilerde etkilenir. Yaşam döngüsü içerisinde gıdaların da ekolojik dengede büyük payı vardır. Bu dengenin göz ardı edilmemesi gerekliliği ekmek aracılığıyla sembolik olarak okuyuculara aktarılmıştır.

Denizli bölgesinde ekmeğe karşı saygısızlık eden bir kadın ceza olarak kaplumbağaya dönüşmüştür. Bu konuda anlatılan efsaneye göre kadın ekmek yaparken çocuğunun çişi gelince, çocuğun altını ekmek yapmakta olduğu beze ile silmiş. Bunun üzerine Allah kadını kaplumbağaya dönüştürmüş, beze de gelerek kaplumbağanın üzerine konmuş. Kaplumbağa o günden beri yerde sürünerek ve evini sırtında taşıyarak nimete yaptığı saygısızlığın cezasını çekmiş (Türktaş, 2012: 217). Muğla bölgesinde anlatılan bir efsanede de nimete yapılan kötü davranış sonrasında kaplumbağaya dönüşme görülür. Birgün kadın ekmek pişirirken çocuğu altına yapmış. Kadın bez bulamamış ve pişirdiği ekmekten birini alarak çocuğun altını silmiş. Bu arada ikisinin de üzerine ekmek sacı düşmüş. Düşünce hemen iki kaplumbağa olmuşlar (Önal, 2003: 144). İnsanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için besinlere ihtiyaçları vardır. Besinlerin yaşam için önemi her geçen gün artmaktadır. İnsanlar bu önemi göz ardı ederek israfa yönelik bir tutum sergilemektedir. Gıdaya saygısızlık yapılmasını konu edinen bu anlatılar sayesinde

insanlara nimetin hem kutsal yönü gösterilmiş hem de yapılan yanlışın tekrar edilmemesi için tedbir alınmıştır.

Efsaneler aracılığıyla halkın yapılması istenmeyen davranışları bir öğretiye dönüşür. Böylece anlatılarda benzer hataya düşebilecek kişiler uyarılmış olur. Efsanelerde Allah'ın nimetine saygısızlık edenler, ceza olarak onun vermiş olduğu diğer nimetlerden de mahrum bırakılmıştır. Bu konuda anlatılan efsane şu şekildedir: Eskiden buğdayların köküne kadar kelleleri varmış. Kadın çocuğunun pisliğini bu buğday kelleleriyle silmesi üzerine, Allah da; "Sen benim nimetimle nasıl pislik temizlersin." diye çok kızmış ve bir sıvamasıyla buğday saplarında hiç kelle kalmamış (Göde, 2002: 362). Aynı konuda Balıkesir yöresinde anlatılan diğer efsaneler şunlardır: Yörük karısı yufka pişiriyorken çocuğu altına yapmış. O da çocuğun altını bez yerine yufkayla silmiş. Sonra bir bakmış ki buğday başakları dibinden tepesine doğru sıyrılıyormuş (Bıldır, 2008: 102). Yeni gelin çocuğu ağlayınca çocuğun altını değiştirmek için yanındaki azık olarak getirdiği gözlemeleri kullanmış. Bunun üzerine o yaz kıtlık başlamış, ekilen mahsuller hiç olmamış. Yağmur yağmamış. Gelinin nimete karşı yaptığı hürmetsizlikten dolayı Allah, gelin ile çocuğu taş suretine getirmiş (Bıldır, 2008: 101). İnsanlar sahip oldukları değerlerin, olguların, varlıkların kıymetini onları kaybedince anlarlar. Bu efsane anlatılarında insanlara sahip olduğu nimetlerin önemini göstermek adına diğer nimetler ellerinden alınmıştır.

İçinde bulundukları zor durumlardan kurtulmaları adına insanlara bazı zamanlarda fırsatlar verilir. Bu fırsatlar doğru davranmayı, doğru karar vermeyi kolaylaştırır. Fakat nefsine hâkim olamayan kişiler ellerine geçen bu fırsatları kenara iterek yanlış davranışa yönelmeye devam ederler. Bir efsane metninde ise çocuğunun altını temizleyecek bir şey bulamayan kadına Tanrı tarafından bir bez gönderilmiş fakat kadın bu bezi kullanmayarak çocuğunun altını yufka veya ekmek ile temizlemeyi tercih etmiştir. Anlatılan efsaneye göre bir anne ve kızı tarlada çalışırken çocuk altına pislemiş. Kadın çocuğunun altını temizleyecek bir şey bulamamış. O sırada Allah tarafından temiz bir bez gönderilmiş. Kadın bezi kullanmaya kıyamamış, kızın altını ise yanına aldığı yufka ekmeğiyle silmiş. Allah, o anda nimete yaptığı saygısızlıktan dolayı anne ve bebeğini taş etmiş (Göde, 2002: 338). Efsanenin benzer varyantına Muğla'da rastlanmıştır. Bir gelin atla yolculuk ederken çocuk altını ıslatır. Tanrı temizlik için bir ipek mendil gönderir. Gelin mendil yerine ekmeği kullanır. Tanrı ikisinin de oracıkta canını alır. Aynı efsane Dalaman'ın Sabunlu köyünde, Datça'da, Datça'ya bağlı Kara köy

ve Palamutbükü köyünde anlatılır (Önal, 2003: 121). Tanrı'nın kadına göndermiş olduğu bez o günahı işlememesi adına ona yapılan bir iyilik ve güzelliktir. Fakat Kadın Tanrı'nın kendisine verdiği bezi kullanmamış, çocuğun altını yufka ekmeği ile temizleyerek nimetin kutsallığını göz ardı etmiştir. Bunun ardından kişiler cezalandırılmış taş kesilmiş veya ölmüştür. İnsanların kendisine sunulan imkân ve fırsatların doğru ve mantıklı değerlendirilmesi bir gıda unsuru olan ekmek üzerinden efsaneler aracılığıyla salık verilmiştir.

Türk kültüründe ekmeğin kutsal kabul edilmesi ona karşı davranışların şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Bu sebeple ekmeğe herhangi bir kötü söz söylemek, ekmeği yere atmak, ekmeğe farklı yakıştırmalar yapmak doğru bir davranış sayılmaz. Isparta'da anlatılan bir efsaneye göre köyde cimri ve bencil bir kadın ekmek yaparken yanına dilenci gelmiş. Karnını doyuracak kadar bir ekmek istemiş. Kadın, dilenciye "Biz burada eşek gibi çalışıyoruz, git çalış, sen de kazan. "diyerek onu kovalamış. O kadın eşek şeklinde bir taşa dönüşmüş (Göde, 2002: 343). Efsane de görüldüğü üzere ekmek yapma eylemine "eşek gibi" şeklinde yakıştırma yapan kadın eşek şeklinde taşa dönüşmüştür. Bu anlatı ekmeğe kötü söz ve hareket edilmesinin önüne geçilmesi için alınan tedbirdir.

Toplumuzda belirli kurallar, örf ve adetler vardır. Bu kurallar toplum içerisinde kalıcı yer edinmiştir. Kuralları değiştirenler, toplum içerisinde uygun görülmeyen tutum ve davranışları yerine getirenler toplum tarafından hoş karşılanmaz ve dışlanmaya sebep olur. Bazı efsanelerde insanlar karınlarını doyurdukları, kutsal kabul ettikleri ekmeğin üzerine tuvaletini yapmışlar bunun sonucunda taşa dönüşmüşlerdir. Yeşilyuva Kasabası'nda yaşamakta olan bir adam varmış. Bu adam ekmeğin üzerine çiş yapmış ve Allah yapmış olduğu bu saygısızlıktan dolayı adamı taşa dönüştürmüş (Türktaş, 2012: 212). Gelenek ve göreneklerin koruyucusu olan efsaneler, topluma bazı öğretiler kazandırır. Efsane metninde ekmeğe karşı bilinçli bir şekilde ağır bir saygısızlık yapılmış ve bu eylem cezasız bırakılmıştır. Bu örnek üzerinden insanlara nimete saygılı olması gerektiği aktarılmış, yediğimiz ekmeğe karşı böyle bir davranışın yanlış olduğu ceza yoluyla gösterilmiştir.

Toplumuzda hem kültür haline hem de gelenek haline gelen önemli bir unsurda ellerimizde nimet varken veya yemek yiyorken tuvalete girilmemesi hususudur. Çal ilçesinde bir kadın komşularıyla beraber ekmek yapıyormuş. Ekmek yaparken

çocuklarının çişi gelmiş. Kadın ellerinin ununu temizlemeden çocukları alıp çiş yapmaya götürmüş. Allah kadının elleri unlu olduğu için önce kadını, sonra da çocuklarını taşa çevirmiş (Osan, 2006: 6'dan akt. Türktaş, 2012: 208). Türk kültüründe çocuklukta öğretilen bir olgu ise yemekten kalkıp tuvalete gidildiğinde "tuvalete girmeden önce ellerin mutlaka yıkanması" gerektiğidir. Burada ilk önce nimetin kutsallığı ardından temizliğin önemi un üzerinden gösterilmiştir. Eğer böyle bir durumlarda tuvalete girilmesi gereken durumlar olursa efsaneler ellerin yıkanması gerektiğini emretmiştir.

Nimete karşı saygısız davranışların sergilendiği efsane örneğine İzmir bölgesinde de rastlanmıştır. Kadın teknede ekmeklik hamur yoğurmakta ve küçük çocuğu da yanında oynamaktadır. Bir ara çocuk lazımlıktaki kendi pisliği ile de oynamaya başlar ve ardından pislik bulaşmış ellerini hamur teknesine batırır. Ekmek gibi kutsal nimeti koruyamayan anne, baba ve çocuk da o anda taş kesilir (Ürük, 2018:8). Türk kültüründe el yıkama, nimeti koruma, pis ve temiz ayrımı konusunda farkındalık yaratılan bu efsane anne ve babalara çocuklarının davranışlarına karşı temkinli davranmaları konusunda uyarı yapmaktadır. Çocukların bu tür pis unsurları oyun haline getirmeleri kabul edilemez.

Bazı efsanelerde kişinin elinde nimet kırıntısı, parçası veya kalıntısı varken su bile içmesi doğru sayılmamıştır. Bu konuda Balıkesir'de bir kadın elleri hamurluyken su içmiş. Tekke dedesi onu uyarmış ama geç kalmış. Elleri hamurluyken su içenin kabrinin ortasında ağaç bitermiş." Tekke dedesi'nin kabrinin ortasında çetlemik ağacı varmış (Olgunsoy, 2007: 258). Efsanelerde nimete karşı hassaslığı ortaya koyan bu anlatı en küçük bir nimet parçasının yere düşmesini engellemeye çalışmıştır. Bu efsane toplum içerisinde yer edinen tutum ve davranışlardan insanların vazgeçmeleri için alınan tedbirdir.

Türk kültüründe ekmek ve yemek yenilen yerde kırıntı bırakılmamaya o bölgenin temiz tutulmasına özen gösterilir. Yemek yenilen yerdeki kırıntılar süpürülür, toplanır ve temizlenir. Kırıntı bulunan yerde oturulmaz, eğer yerde kırıntı varsa orada bulunan kişilere "kırıntılara basma" şeklinde uyarı yapılır. Afyonkarahisar bölgesinde anlatılan bir efsaneye göre çobanın biri dağda karnını doyurmuş, ardından ekmek kırıntılarını döktüğü yere küçük abdestini bozmuş. Cenab-ı Allah da nimete nankörlük ettiği için, çobanı o anda arslan şeklinde taş yapıvermiş (Atakan, 2002: 15). Benzer bir diğer efsaneye göre Uzun Pınar'da çobanın biri hayvanlar dinlenirken kendisi de karnını doyurmuş. O sırada ekmek yediği yere pislemiş. Allah da onu köpeği ve sürüsüyle taş

edivermiş (Atakan, 2002: 15). Efsane metninde ekmek kırıntılarını temizlemeden o bölgeye uygunsuz davranış gerçekleştiren kişiler cezasız bırakılmamıştır. Bu efsane aracılığıyla kişilere yemek yedikten sonra döktükleri kırıntıları temizlemeleri emredilmiştir.

Nimet yerlere atılmaz, ayak altında bulunmaz, hızlıca ittirilip savrulmaz hatta yere düşen nimetler nerde olursa olsun yerden alınıp kaldırılır. Uşak Bölgesinde anlatılan bir efsaneye göre bir adam harman yerinde mahsullerini çuvallamaktayken "Hey allahım çuvallıyorum çuvallıyorum bitmiyor demiş." O sırada elinin tersiyle nimetleri ittirmiş. Bir daha nimetleri hiç çoğalmamış (Çelik, 2008: 406). Türk kültüründe bolluk ve bereketin olgusu nimete saygı duyulmasıyla ilişkilidir. Bet bereket olarak tabir edilen bu olgunun nimete saygı duyulmasıyla verilen nimetlerle yetinmeyle, Allah'a verdiği nimetlerden dolayı dua etmeyle artacağı umulurken nimete saygısızlık yapılmasıyla verilen nimetlerden hoşnut olunmamasıyla azalacağı düşünülmektedir. İnsanlar bu sebeple hayat ve yaşayış biçimlerini bu olgulara göre şekillendirmiş, bu anlatılar sayesinde de halk arasındaki düşünceler desteklenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİYE YÖNELİK EFSANELERİN İŞLEVLERİ

İşlevsel halk bilimi kuramının kullanıldığı metin merkezli çalışmalarda işlev iki yönlü olarak incelenmektedir. Bu metinlerde metnin olay örgüsü içindeki işlevler yani metnin olay örgüsüne yönelik üstlendiği roller metin içi işlev olarak tanımlanırken, metnin bağlı olduğu geleneğe ilişkin olgular ise metin dışı işlev olarak tanımlanır.

3.3.1. Metin İçi İşlevler

Batı Anadolu Efsanelerinde bulunan metinler incelendiğinde geleneksel ekolojik bilginin korunmasına yönelik metin içi işlevlere rastlanmıştır. Batı Anadolu Efsanelerinde Geleneksel Ekolojik Bilgi adlı çalışma metin merkezli bir çalışma olduğu için bu bölgede yer alan efsane metinlerinde öncelikle geleneksel ekolojik bilgiyi korumaya yönelik metin içi işlevler incelenecektir.

Bu bölümdeki efsaneler geleneksel ekolojik bilgiyi koruma bilincine bağlı olarak doğayla ilgili kural ve davranışları öğretme, ekolojik çevreye karşı belirlenen kurallara uyma, doğru avlanma, yasaklı hayvanları öldürmeme, ağaçları ve ağaç dallarını kesmeme, suyu israf etmeme, doğa unsurlarına kötü sözler söylememe, taşları bulundukları yerlerden başka bir yere götürmeme, nimete saygısızlık etmeme, çevreye karşı toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklama, çevre koruyucu ve doğa sayesinde kazanılan tedavi edici roller, çevre kuralları konusunda uyarı ve tedbir gibi işlevler üstlenmiştir.

Efsaneler hayvanların doğru avlanması ve yasaklı hayvanların öldürülmemesi gibi işlevler üstlenmektedir. Örneğin Burdur'da (Acar, 2013: 163) anlatılana göre bir avcı eşinin başında bekleyen başka bir angut kuşunu öldürmeye çalıştığında tüfeği kendisini yaralamıştır. Bir diğer efsane örneğine göre ise göç zamanında Hacca giden ve ayaklarında üç tane taşla gelen İslam kırlangıcı hangi eve yuva yaparsa o evde bolluk ve bereket olacağına inanılmış, bu sebeple o taşlardan birisi bulunup suyun içine atılır ve o su içilirse her derde deva olacağı halk arasında söylenegelmiştir. Bu yüzden Denizli bölgesinde İslam kırlangıcı avlanmaz, eti de yenmezmiş (Türktaş, 2012: 318). Denizli bölgesinde anlatılan başka bir efsane örneğine göre ise avcılar arasında dağ keçisinin

dualı olduğuna inanılır ve dağ keçisi avlamak pek iyiye yorumlanmazmış. Dağ keçisi avlayan bir avcının başına bir şey gelirse onu bu ava bağlarlarmış (Türktaş, 2012: 280). Türkler eski zamanlardan beri av konusuna oldukça önem vermişler, avladıkları hayvanların etinden faydalanmışlar kimi zamanlar da avladıkları hayvanların ardından törenler düzenlemişlerdir. Efsane metinlerinde de av konusu ile ilgili geniş bilgiler yer almaktadır. Bu metinlerde düşüncesiz ve bilinçsiz yapılan ava dikkat çekilerek efsaneler aracılığıyla halka doğru avlanmanın kuralları öğretilmiştir. Hayvanlar ekolojik dengenin önemli unsurlarıdır. Onların bilinçsiz yere öldürüldüğü zaman hayvanlar arası denge de bozularak ekolojik sistem olumsuz yönde etkilenir. Hayvanların keyfi olarak öldürülmesi efsanelerde kabul edilmemiş ve cezasız bırakılmamıştır. Bu anlatılarla yanlış avlanmanın önüne geçilerek hayvanların gereksiz yere öldürülmesi engellenmiştir.

Efsaneler ağaçlara zarar vermemeyi, ağaç dallarını kesmemeyi, ağaç dallarını bulundukları yerlerden alıp başka bir yere götürmemeyi öğreten işlevler içerir. Bu konuda Afyonkarahisar bölgesinde anlatılan bir efsaneye göre Şamca Dede mezarının çevresinden bir kişi dalı kesip evine getirmiş, gece yattığı zaman uyuyamamıştır. Olayların Şamca'dan kestiği dal yüzünden olduğunu düşünerek kestiği dalı götürüp Şamca'ya bırakmış (Alakuş, 2014: 111). Çanakkale'de ise Değirmen üstü adlı mevkide bir adam dedenin bulunduğu mezarı yıkıp oradaki ağaçları keserken ağaçtan düşüp ölmüştür (Atlı, 2012: 84). Isparta'da anlatılan bir diğer efsane ye göre köyün yerlilerinden birisi köye dönerken, çınarın altındaki kuru dallardan toplamış, topladığı odunları sırtına alıp köyün yolunu tutmuş. Odunları sobada yakmış. Sabah olduğunda, o evdeki herkes ölü bulunmuş (Göde, 2002: 427). Burdur bölgesinde anlatılan efsaneye göre iki arkadaş birlikte yol alırken birisi ağacın birinden dal koparmış. Konakladıkları yerde dalı koparan genç adam bir rüya görmüş ve kopardığı dalı geri götürmeleri gerektiğini söylemiş. Dalı geri götürüp bırakmışlar ve çevreden aldıkları uyarılarla o ağacın dalının kesilmeyeceğini anlamışlar (Acar, 2013: 80). Denizli'de çamları keserek yakan kişilerin etrafını simsiyah dumanlar kaplamış ve bu dumanlar her şeyi kapkara yapmıştır (Türktaş, 2012: 238). Ağaçlar kutsal kabul edilen sonsuzluğu simgeleyen varlıklardır. Dünyamız için oksijen kaynağı olan ağaçlar, ekolojinin olmazsa olmaz unsuru yeşilin en güzel hali kabul edilir. Ağaç unsurunun merkeze alındığı bu anlatılarla ağaca karşı yapılabilecek yanlış davranışların önüne geçilmiştir. Toplumların ağaçlara zarar vermesinin engellenmesinde efsaneler aracı işlev üstlenmiştir.

Efsaneler suyu bilinçli kullanma konusunda salık vererek suyun israf edilmemesi hususunda işlevler üstlenir. Örneğin İzmir efsanelerinde boşa akan bir su akıntısının önlendiğine dair şu anlatıya rastlanmıştır: Halk, Fazıl Ahmet Paşa'nın İzmir'e armağan ettiği suyu haram para ile yaptığını düşünerek içmezmiş. Paşa suyun boşa akmasını önlemek için şehre su değirmenleri kurmuş. Böyle bir şey olmadığını senetlerle ispatlamış. Halk ispattan sonra suyu helal bilerek kullanmaya başlamış (Ürük, 2018: 271). Denizli'de anlatılan bir efsaneye göre ise Babadağ Dağı'nda yaşayan Evran adlı canavar önüne çıkan her canlıyı yermiş. Bir gün padişaha sönmemiş kireç taşıyan kırk katırı da midesine indirmiş. Kirecin verdiği hararetle Bağarası deresindeki suların hepsini içmiş ve derenin aşağısı kurumuş. Midesindeki kireçler suyla birleşince yanarak canından olmuş (Türktaş, 2012: 225). Suyu koruma özelliğinin gösterildiği Burdur'da anlatılan bir efsanede ise: Yaylanın birisini çekirge sürüsü basmış, yayladaki su kaynaklarını ve mahsulleri talan etmiş. Su kaynaklarından birisi de harman yerindeymiş. Burada bulunan su kaynağını korumak amacıyla kaynağın üzerine ve etrafına tahtadan bir kapak yapmışlar. Böylece çekirgeler kaynağa ulaşamamış (Acar, 2013: 183). Dünya üzerinde doğa ve insan ilişkisi bir denge üzerine kurulmuştur. Ekolojik denge içerisinde suyun da payı büyüktür. Çünkü suyun varlığı doğadaki diğer bileşenlerinde varlığını mümkün kılmaktadır. Kültler içerisinde de ayrı bir yeri bulunan su geçmişten günümüze gelinceye kadar kutsal kabul edilmiştir. Su saflığı, temizliği ve berraklığı temsil eder. Yaratılışın hikayesi dahi su ile başlar. Değeri ve önemi insanlık için büyük olan su israf edilmemesi gereken unsurlardan bir tanesidir. Efsaneler aracılığıyla suyun boş yere akıtılmaması ve idareli kullanılması gerektiği öğütlenmiştir.

Efsaneler taşlarında birer ruhları olduğunu ve yer ruhlarının taşları koruduğunu gösteren anlatılardır. Bu anlatılar taşların bulundukları yerlerden başka bir yere götürülmemesi gerekliliğine dair işlevler üstlenir. Burdur'da anlatılan bir efsaneye göre köylülerin "Arap" lakabını taktığı bir genç sevdiği kızın başkasına verildiğini öğrenince üzüntüsünden taşın içinde ölmüştür. Bir gün çobanın birisi bu taşı evine götürmüştür. Akşam taş rüyasında dile gelmiş beni yerime götür diye emredince çoban aldığı taşa götürüp geri bırakmış (Acar, 2013: 192). Balıkesir'de Tekke Dedesi'nin yanından geçen bir kişi burası taş çevrilip ne olacak diyerek taşları ayağıyla yıkmış. Dede, gece gelip o kişiyi uykusunda basmış ve rahat bırakmamış (Şahin, 2004: 189). Başka bir efsanede ise köyün muhtarı yatırın bulunduğu yerden taş alıp evine götürünce yatırdaki zat rüyasına girmiş almış olduğu taşları geri bırakmasını emretmiştir (Şahin, 2004: 188). Denizli'de

anlatılan bir efsaneye göre Yapılı Dede pınarının arkasındaki ardıç ağaçlarının dibinde silindirik şeklinde işlenmiş süslü bir taş bulunurmuş. Köy halkı bu taşa Borazan Taşı adını vermiş. Buradaki evliyaların bu taşla dervişlerini çağırdıkları da bilinirmiş. Bu yüzden bu taşı her kim buradan alıp götürürse taş, geceleri uçarak geri gelirmiş (Türktaş, 2012: 251). Yer ruhları Türkler için son derece önemlidir. Kutsal varlıklar kabul edilen taşlara zarar verilmek istendiğinde taşın ruhun taşı koruduğuna inanılır. Bu metinlerde de kutsallık arz eden taşların bulundukları yerden alınıp götürülemeyeceği efsaneler aracılığıyla okuyuculara gösterilmiştir. Taşa kötülük yapan kişiler efsanelerde cezalandırılmış, efsaneler taşların korunması gerektiğine dair işlevler üstlenmiştir.

Gıdalar insanların besin ihtiyacını karşılamanın yanında kutsal kabul edilen nimetlerdir. Efsaneler gıdalara saygısızlık yapılmamasını ve israf edilmemesini emreder. Gıdalara saygısızlık yapanların cezasız kalamayacağını okuyuculara gösteren efsaneler nimete saygısızlık edilmemesi konusunda uyarı ve tedbir işlevi üstlenir. Isparta'da anlatılan bir efsaneye göre yufka yapan kadınlardan birisi yanındaki yufkadan bir parça koparıp çocuğun altını temizlemiş. Kadın, kucağında çocuğuyla birlikte Allah tarafından taş kesilmiş (Göde, 2002: 335). Denizli'de anlatılan bir efsaneye göre Babadağ'da iki tane kız kardeş varmış. Koyun güderlerken büyük kız altını yufka ekmekle temizlemiş. Ekmeğe yapmış olduğu bu saygısızlıktan dolayı Allah onu orada taşa dönüştürmüş (Türktaş, 2012: 207). Burdur'da bir kız, ekmek pişiriyormuş. Bu sırada bebeği altını pisletmiş. Su getirmeye üşenen gelin kız çocuğun pisliği ekmekle silmiş. Orada bulunan ne varsa gelin kızla birlikte taş olmuş (Acar, 2013: 153). Kütahya'da anlatılan bir efsaneye göre iki kadın iki çocuğuyla beraber çamaşır yıkamaya gitmiş. Bir kadın çamaşır yıkarken diğeri yufka yapıyormuş. Çocuklar o sırada tuvalete gitmiş. Çocuklar yufka ile altlarını temizleyince ikisi birden taş olmuş (Yakın, 2017: 133). Ekmek temel besin maddelerinin başında gelmektedir. Temel besin ihtiyacını karşılayan ekmek Türkler arasında kutsal bir nimet kabul edilir. Ekmekle ilgili halk arasında ekmeğin yere koyulmayacağı, ters bırakılmayacağı, yere atılmayacağı gibi çeşitli anlatılar yer alır. İnsanlar ekmeğin kutsal bir nimet olduğunu göz ardı ederek ekmeği besin ihtiyacı dışında kullanmışlardır. Bu da bireylerin israfa yönelik bir tutum sergilediklerini ortaya koymuştur. Efsane metinlerinde gereğinden fazla ve ihtiyaç dışı tüketim olgusu engellenmek istenmiş, israfa yönelik tutuma karşı koyulmuştur. Besin ihtiyacı dışında nimete saygısızlık edilmesi efsane metinlerinde affedilmemiş efsaneler nimete saygısızlık edilmemesi konusunda uyarı ve tedbir işlevi üstlenmiştir.

Doğa unsurlarına kötü sözler söylememe işlevinin yer aldığı efsanelerde çevreye yönelik saygısızlık yapan kişiler bu davranışından caydırılmak istenmiştir. Örneğin Muğla'da bir çocuk dağa giderken ayağına bir taş takılıp düşünce taşa küfretmiş. Bunun üzerine havadan çocuğun üzerine taşlar gelmeye başlamıştır (Önal, 2003: 252). Taşa veya herhangi bir doğa unsuruna küfretmek toplumca hoş karşılanmaz. Efsane metninde bu davranışı gerçekleştiren kişiye taşlar atılarak yapmış olduğu davranışı bir daha gerçekleştirilmemesi istenmiştir. Denizli'de bu konuyu örneklendiren bir efsanede Afradisias kralının kızı ile evlenmek isteyen genç yıllarca süren çalışma sonunda suyu şehre akıtmayı başarmış kralın karşısına çıkarak: "İşte suyu köpek gibi arkama taktım getirdim, kızın benimdir" deyince gürül gürül akan su "köpek gibi" ifadesinden sonra birden kesilmiş ve akmaz olmuş (Gökçe, 1996: 210'dan akt. Türktaş, 2012: 242). Suyun bir ruhu vardır. Toplumuzda suyun kutsallığı daima göz önünde bulundurulur. Su bilerek kirletilmez, suya çöp atılmaz, tükürülmez. Suyun kutsallığını göz ardı ederek suya karşı bu davranışları yapmak toplumca hoş karşılanmaz.

Efsaneler doğa sayesinde çeşitli şifa yöntemlerinin öğrenildiğine kaynaklık etmiştir. Sular, ağaçlar, bitkiler; hastalıklara, yaralara, ağrı ve sızılara iyi gelerek geçmişten bugüne tedavi edici niteliğe sahip olmuştur. Örneğin İzmir'de (Ürük, 2018: 21) anlatılan bir efsaneye göre Kral Agamemnon'un kızının ayağında çıkan yaralar kızın tesadüfen ayaklarını soktuğu göl suyu sayesinde iyileşmiştir. Şifacı özellik gösteren bu su konaklanabilir hale getirilmiştir. Denizli şehrinde (Türktaş, 2012: 240) savaşta yaralanan bir zât pınar başındaki bir kadından su istemiş. Kadın zâtın yaralı olduğunu görünce bir tas su vermiş ve suyun içerisine bir miktar çam yaprağı koymuş. Yaralı adam çam yaprağının verdiği ferahlıkla iyileşmiştir. Örnek verilen efsane metinlerinde de görüldüğü gibi doğa insanların çeşitli hastalıklarına ve dertlerine derman olmuştur. Efsaneler bu noktada hastalıklara çare olan doğa unsurlarının önemine değinmiş, bu unsurlara zarar verilmemesini istemiştir.

Efsaneler ekolojik çevreye karşı hatalı davranışların toplumda yer edinmesini engellemek için uyarı ve tedbir işlevi üstlenmektedir. Örneğin Baklacı Dedesi'nin mezarının bulunduğu toprağı altın aramak niyetiyle kazan kişiler, mezarı kazarlarken dedenin mezar taşını ortadan ikiye bölmüşler. Dede onlara kazma işlemini bırakmaları için uyarı göndermiş fakat dinlememişler. Bir süre sonra bu kişiler felç olmuşlar (Türkmen, 2017: 111). Manisa bölgesinde anlatılan bir diğer efsaneye göre de Eren Dede'nin bulunduğu yerden ısınma amacıyla odun toplayan kadınların önüne evlerine

dönecekleri sırada üç tane kanlı taş düşmüş. Bunun üzerine kadınlar hemen odunları ve ellerinde ne varsa oracığa bırakıp kaçmışlar (Türkmen, 2017:125). Alaşehir yöresinde adamın birisi dağın arka tarafında bulunan dedenin başucundaki çalı ağacının kırık olan dallarından birkaç tanesini ipiyle bağlamış ve eşeğinin üzerine koymuş. Adam evine varmış. Uykusunda dede oduncu adama ağaçtan aldığın odunları yerine koy yoksa kötü olur, diye uyarmış. Adam dedenin oraya gidip odunları bırakmış (Türkmen, 2017:120). Efsaneler hatalı davranışların tekrarlanmaması için hatayı yapan kişilere bir uyarı gönderir. Eğer kişiler uyarılara rağmen hatayı yapmaya devam ederse yine cezalar ortaya çıkar. Kişilerin olumsuzlukla sonuçlanacak bu davranışlarından caydırılması hedeflenir. Efsane metni aynı zamanda topluma yararı olmuş kişilere ölmüş olsalar bile saygı gösterilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.

Efsaneler halkın süzgecinden geçen anlatılardır. Topluma dair birçok öğretiyi kendi içerisinde bulunduran efsaneler toplumdan bağımsız olarak düşünülemez. Bu yüzden efsanelerin hemen hemen hepsi "toplumsal hafızanın ve toplumsal düşüncelerin canlı kalması" için görevler üstlenmiştir. Toplumların hafızalarında yer edinen efsaneler gelenek ve göreneklerin koruyucusu kabul edilmektedir.

3.3.2. Metin Dışı İşlevler

Efsaneler Türk kültürüyle bütünleşmiş anlatılardır. Efsanelerde bulunan işlevler efsane anlatısının unutulup kaybolmasını efsanenin sahip olduğu değerinin yitirilmesi engeller. Efsanelerin metin dışı işlevlerini incelemek için William R. Bascom'un belirlemiş olduğu folklorun dört işlevinden yararlanılmıştır. Bascom folklorun işlevlerini "hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme; değerlere, toplumsal kurumlara ve törelere destek verme; eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi; toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması" olmak üzere dört başlık altında ele almıştır.

Efsanelerde öncelikle Bascom'un ikinci işlevi olan toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme işlevi ön plana çıkmıştır. Bu işlev bir buyruğun yerine getirilmesini ve aktarılmasını sağlar. Batı Anadolu Efsaneleri içerisinde Türk toplumuna ait geleneksel ekolojik bilgiyi koruma kapsamında yer alan ritüeller, toplumsal kurumlar ve değer efsanenin bu işlevi sayesinde desteklenmiştir. Bu destek sayesinde değerler güçlenmiş ve anlam bulmuştur. Türk kültüründe değerlere sahip çıkmak adına bolluk ve

bereketle ilgili uygulamalar vardır. Bağ bozumu şenlikleri, dedenin mezarında yağmur yağdırma, yağmur duası, dağ/ağaç başında çaput bağlama, koç katımı, tarıma dönük bereket toyları, arık arıtma toyları, dede ziyaretleri ve şükür duaları bu toyların en önemlileridir. Bolluk ve bereketle ilgili bu toylar ve uygulamalar yaşam boyu sürer.

Örneğin tarıma dönük bereket toylarının başında yağmur yağdırma törenleri gelir. Eski Türk kültüründen bu yana devam eden Yağmur yağdırma törenlerinin ilk örnekleri "Yada Taşı" inancı çerçevesinde gerçekleştirilen törenlerdir. Türklerin, Yada Taşıyla mevsim hareketlerine hükmedebilecekleri, istedikleri zaman yağmur yağdırıp, fırtına kopartabilecekleri, kar yağışı başlatabilecekleri kaydedilir (Çelepi, 2017: 106-107). Bu yüzden Türkler bu taşı kutsal kabul ederler, taşı kaybetmemeye taşa zarar gelmemesine özen gösterirler.

Türk kültüründe Yada Taşı'nın yanı sıra çeşitli dini ve sihri uygulamalarla yağmur yağdırma törenleri düzenlenmiştir. İnsanlar bu törenlerle atalarından aldıkları çeşitli dini ve sihri uygulamalarla İslamiyet'i birleştirerek hem eski atalarının kabiliyetlerine sahip olabilmeyi hem de Allah'ın yağmur yağdırmasını umarlar (Çelepi, 2017: 109). Bu gelenek bazen kutsal bir ağacın altında, bazen dedenin mezarının başında gerçekleştirilmiştir. Örneğin Burdur'da kuraklığın yaşandığı yıl Dede Ağacının başında yağmur duası edilir, yemek verilir. Köylüde bu ağacın kutsiyetine inandığı için ağacın hiçbir dalına dokunmaz.

Dağ/ağaç başında çaput bağlama geleneğinde ise Türkler kutsal kabul ettikleri ağaçlara çeşitli bez parçaları bağlayarak dileklerinin yerine geleceklerine inanırlar. Dilekleri kabul olan köylüler bu ağaçlara hiçbir şekilde zarar vermezler. Örneğin Antalya'da Çitanik Ağacı'nı çeşitli yörelerden insanlar çocuk sahibi olmak için kâğıt bağlayıp para koyarlar. Çitanik ağacını kutsal gördükleri için bu ağacı asla kesmezler ve ağaca zarar vermekten kaçınırlar.

Koç katımı töreni ise hayvancılığa yönelik bereket törenidir. Koyunun Türk kültüründeki önemini göstermesi bakımından son derece önemli kabul edilir. At ve koyun yetiştirmek devletin devamlılığını sağlamak, devletin ekonomik gücünü ortaya koymak açısından bir güç göstergesidir. Bu törenler sayesinde hayvanların doğum zamanı kontrol altına alınarak, doğumun soğuğun arttığı dönemlere denk gelmemesi sağlanır. Bu yüzden yaz aylarında koyun ve keçiler erkek ve dişi olarak birbirinden ayrılırlar. Hayvanlar otlatmaya ayrı ayrı götürürler. Damızlık hayvanların beslenmesine ayrı önem verilir,

onlara özel yemler yedirilir. Dişi hayvanlardan uzun süredir ayrı olan ve çeşitli yemlerle beslenen bu yüzden kızışan koçlar, dişi hayvanların ahırlarına salınır ve çiftleşmeleri sağlanır (Çelepi, 2017: 132-133). İncelenmiş olan efsane metinlerinde buna benzer bir örneğe rastlanmıştır. Denizli'de babasının koç katımı için sakladığı koçları vaktinden önce keyfi olarak kesip arkadaşlarıyla eğlenerek yiyen Ali efsane metninde toplumda yer alan törenlere uymadığı için ceza olarak kurda dönüşmüştür

Arık arıtma törenlerinde köylere gelen suyun temizlenmesi için arıklar dal parçalarından, kurumuş yapraklardan, taşlardan imece usulü ile arındırılır. Bunun ardından büyük bir bereket toyu düzenlenir. Merkezinde kurban ritüeli olan bu bereket toyunda Yer-Su ruhlarını memnun etmek, kurulu tarım düzenini korumak, insan ile doğanın birliğini sağlamak amaçlanmaktadır (Çelepi, 2017: 118). Batı Anadolu Efsaneleri'nde yer alan Denizli bölgesinde anlatılan bir efsaneye göre ise bir su arığı temizlemesinden sonra normalde dana kesen köylüler Çanakkale Savaşı'ndan sonra azalan nüfus sebebiyle keçi kestikleri için suyun azaldığını görmüşler, yaptıkları hatayı anlayınca tekrar dana kesmeye devam etmişler, böylece suyun yeniden arttığı görülmüştür (Türktaş, 2012: 257).

Türkler bu toy ve törenler sayesinde bereketi arttırmayı amaçlamışlardır. Bereket; su, hava, ateş, toprak, ağaç gibi ekolojik çevreyle bağlantılı insan emeği sonucunda ortaya çıkan her şeydir. Törenlerle birlikte insanların doğayla birlik olması istenmiş, doğanın cömert davranılması için dualar edilmiştir. Doğanın vermiş olduğu nimetlere, verimliliğe karşılık şükranlar bildirilmiş, gelecek yıllar içinde bereket dilenmiştir. Tüm bu törenler efsanelerin geleneksek ekolojik bilgi ile ilgili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Efsaneler geleneksel ekolojik bilgiyi koruyarak toplumsal kurumlara ve törenlere destek vermiştir.

Bascom'un üçüncü işlevi olan eğitimin gelecek kuşaklara aktarılması işleviyle toplumun sahip olduğu kültür ve geleneğin bir sonraki kuşaklara aktarılması istenmiştir. Kültürün gelecek kuşaklara aktarılması esnasında kullanılan efsaneler her yönüyle halkın çevresinde meydana gelmiştir. Halk, bireyleri kendi gelenek ve göreneklerine örf ve adetlerine uygun olarak yetiştirmek için efsaneleri ders aracı olarak kabul görmüştür. Örneğin Muğla'da anlatılan bir efsane örneği şöyledir: Bir gelin atla yolculuk ederken çocuk altını ıslatır. Tanrı temizlik için bir ipek mendil gönderir. Gelin mendil yerine ekmeği kullanır. Tanrı ikisinin de oracıkta canını alır (Önal, 2003: 121). Burada halka

nimetin yerinde kullanılması gerektiği öğretilerek, gıdanın beslenme ihtiyacı dışında kullanılmasının yanlış olduğu anlatılmak istenmiştir. Gelecek kuşakların da aynı hatayı yapmasının önüne geçilerek, efsane toplumun sahip olduğu kültür ve geleneğin bir sonraki kuşaklara aktarılmasını hedeflemiştir. Efsanelerde işlenen konuların bir kısmı geleneksel ekolojik bilgi ile ilgilidir. Efsanelerde geleneksel ekolojik bilginin nasıl korunacağına ve gelecek nesillere ne şekilde aktarılacağına dair engin bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler efsane anlatılarının kurallara uymayanları cezalandırmasında gizlidir. Kurallara uymayanların cezalandırılması nesiller boyunca doğaya yönelik tüm kurallara uyulması gerekliliği vurgulamıştır. Bireylerin doğanın bir düzeni olduğunu anlaması gerekmektedir. Burada anlamanın yanında sahip olunan değerin korunması ve aktarılması da önemli bir husustur. Var olan bu düzen çeşitli törenler ve ritüellerle desteklenerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Sürekliliğin sağlanması da sahip olunan kültürün ve geleneğin gelecek kuşaklara aktarılması ile mümkün olacaktır.

Anlatıldığı mekânı ve şahsı kutsallaştıran efsaneler tarihle birlikte ilerleyerek geçmişle bugün arasında bir köprü kurmaktadır. Kurulan bu köprü milletin sahip olduğu maddi ve manevi değerlerinin tümünü yani kültürü meydana getirir. Kültür milletlerin, milli bilincin oluşmasına katkı sağlayan en büyük unsurdur. Milletler sahip olduğu değerler etrafında bir araya geldiği zaman halk kültürünü meydana getirmiş olur. Batı Anadolu Efsaneleri'nde geleneksel ekolojik bilgiyi korumaya yönelik bir eğitim bulunmaktadır. Bu işlev sayesinde ekolojinin korunması fikrinin gelecek kuşaklara aktırılması hedeflenmiştir.

SONUÇ

Toplumlar sürekli olarak çevreyle ilişki içerisinde bulunmuşlar, ihtiyaçlarını doğadan karşılamışlardır. Ekoloji canlıların hem kendi aralarındaki hem de çevresiyle olan ilişkileri inceleyen bilim dalıdır. Çevre bilimi olarak Türkçeye aktarılan ekoloji, doğa ve insanlığın doğal dünyayla ilişkisi hakkında geniş bir kavrayış getirmiştir. Toplumlar kadim dönemlerden beri deneme yanılma yoluyla birlikte doğadan yeni bilgiler edinmişlerdir. Deneme yanılma yoluyla elde edilen bu bilgi geleneksel ekolojik bilginin oluşmasını sağlamıştır. Geleneksel ekolojik bilgi yerli bir topluluğun belirli bir çevrede yaşayan nesiller boyunca biriktirdiği bilgidir. Atalardan miras olarak alınıp nesilden nesle aktarılan bu bilgi, yerli ve yerel toplulukların geleneksel yaşam tarzlarının bir parçasıdır. Toplumların doğa sayesinde edinmiş olduğu bu bilgiler onları ayakta tutmuştur. Böylece zengin bir bilgi alanına sahip olan geleneksel ekolojik bilgi toplumların kültür, örf adet ve geleneklerinin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamıştır. Geleneksel ekolojik bilgiye ait deneyim belleği ile toplumlar doğal çevrenin önemi anlamış, çevresel unsurların kendileri için ne kadar kıymetli olduğunun farkına varmışlardır. Geleneksel ekolojik bilginin unutularak değerini ve önemini yitirmesi gelecekte insan hayatı için olumsuz sonuçlar doğurabilir. Örneğin bu bilginin yavaş yavaş yok olmaya başlamasıyla birlikte doğal çevreye verilen zararlar giderek artacak, insanoğlu doğaya olumsuz yönde hükmetmeye başlayacak, doğadan kopuş süreci hızlanacaktır. Zaman içerisinde ise doğaya yönelik edinilen bilgilerin aktarım mekanizması duracak, nesiller arası kültürel bağlar kopacak bunun sonucunda da kimlik sorunları oluşacaktır.

Bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmaya kaynaklık eden edebi tür efsanelerdir. Efsaneler halk edebiyatının anlatmaya bağlı, inandırıcılık özelliği ağır basan sözlü kültür ürünleridir. Gelenek ve göreneklerin koruyucusu kabul edilen efsaneler inanılan bir tür olduğu için insanların düşüncelerini, tasarımlarını ve inançlarını içerisinde daha yoğun bir şekilde bulundurmaktadır. Hem yaptırım yönüyle inanılan bir anlatı olması hem de dinleyenlerde gerginlik faktörü yaratması efsaneleri diğer anlatı türlerinden farklı kılmaktadır. Efsanelerdeki yaptırım efsane türünün ekolojik bilgiyle daha farklı bir ilişki içerisinde tutulmasını sağlamıştır. Bu ilişki insan ve doğa arasındaki karşılıklı etkileşime dayanmaktadır. Doğa ve insan ilişkisi bir denge üzerine kuruludur. Bu denge insanın doğaya ve doğanın insana karşı bir uyumluluğu sonucunda meydana çıkmıştır. Efsanelerin konuları arasında doğa hassasiyeti ve insan yer almaktadır. Diğer

halk bilgisi ürünlerinde de doğa konu olarak yer alır fakat efsanelerin yaptırım yönü bu tezin efsaneler bakımından sınırlandırılmasına öncülük etmiştir. Bu bağlamda geleneksel ekolojik bilgiyle yakından ilişki içerisinde bulunan efsaneler doğaya ve hayata yönelik kavramların, uyarıların, doğru ve yanlış algıların ortaya konulduğu, toplumların geleneksel ekolojik bilgisinin açıklandığı, çevreci tutumun açıkça yansıtıldığı sözlü anlatmalar kabul edilmiştir. Günümüzde insanlığın yaşamsal faaliyetleri doğayla dost olma yolunda değil tam tersine doğaya hükmetme, doğaya karşı üstünlük kurma halini almıştır. Efsanelerde en küçük bir dal parçasının bile keyfi olarak kesilmemesi, suyun israf edilmemesi, hayvanlara zarar verilmemesi gibi bilgiler tüm insanlığa öğretilmektedir. Doğa tüm insanlığındır, böylece insanoğlu doğaya verdiği zararı aynı zamanda kendisine vermiş olmaktadır. Bu çalışma ile doğayı koruma geleneğinin ilkel zamanlara dayandığı gösterilmek istenmiş, doğanın bilinçli ve bilinçsizce katledilmesine karşılık, efsanelerin üstlendiği işlevler ortaya konulmuştur.

"Batı Anadolu Efsanelerinde Geleneksel Ekolojik Bilgi" adlı bu tezde çalışmanın alanı Batı Anadolu bölgesi ile sınırlandırılmıştır. Batı Anadolu Türk boylarının yoğunlaştığı ve uç bölge kimliği gösteren bir bölgedir. Bu coğrafyanın kültür ve medeniyet tarihi açısından önemi büyüktür. Çünkü Türk boylarının göçleri sayesinde Batı Anadolu'ya hem maddi hem de manevi kültür taşınmıştır. Toplumların birbirleriyle etkileşimleri sonucunda da Anadolu Kültür ve Medeniyeti meydana gelmiştir. Bunun sonucunda Batı Anadolu fiziki bölge olmaktan ziyade kültürel bir havza olarak görülmektedir. Araştırmanın kapsamı içerisinde 16 il bulunmaktadır. Bu iller sırasıyla şu şekildedir: Afyonkarahisar, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla ve Uşak. Çalışma hazırlanırken bu illerin efsaneleri çeşitli kaynaklardan derlenmiş, araştırma inceleme yoluyla bir araya getirilen efsaneler yer, ağaç, su, hayvan, gıda, taş, toprak başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Daha sonra efsanelerin ekolojik çevrenin korunmasına yönelik aracı bir tutum izlediği tespit edilmiş, metin içi ve metin dışı işlevlerle efsanelerin çevreye karşı üstlendiği işlevler açıklanmıştır. Efsanelerin metin dışı işlevlerini incelemek için William R. Bascom'un belirlemiş olduğu folklorun dört işlevinden yararlanılmıştır. Metin içi işlevler ise geleneksel ekolojik bilgiyi koruma bilincine bağlı olarak doğayla ilgili kural ve davranışları öğretme, su, ağaç, hayvan, taş, toprak gibi ekolojik unsurları koruma bilinci aşılama, ekolojik çevreye karşı belirlenen kurallara uyma, çevre koruyucu ve doğa sayesinde kazanılan tedavi edici roller, uyarı ve tedbir, çevreye ve topluma yararı

olmuş kişilere ölmüş olsalar bile saygı gösterme vb. başlıklar altında değerlendirilerek incelenmiştir.

Üzerinde çalışma yapılan bu efsaneler, Asya'dan Anadolu'ya devam ettirilen geleneksel ekolojik bilginin tespiti için son derece önemli görülmüştür. Efsaneler sayesinde tarihsel süreklilik içindeki geleneksel ekolojik bilgi korunarak günümüze kadar getirilmiş ve dinleyicilere aktarılmıştır. Batı Anadolu efsaneleri de Türklerin çevreye yönelik yaklaşımının anlaşılmasını sağlamış, doğanın keyfi olarak kirletilmesini engellemeye çalışmış, doğayı kirletmenin bir çevre felaketi olduğunu da açıkça kanıtlamıştır. Yapılan bu çalışma ile canlılar dünyasına zarar vermeme konusunda farkındalık yaratılması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

Acar, H. (2013). *Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Açа, M. (2022). *Geleneksel Ekoloji Bilgisi ve Güney Sibirya Destanları*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, İstanbul.

Açа, M., Yolcu M.A. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor, *Folklor/Edebiyat Degisi*, Cilt 25, S.100, s. 861-871.

Alakuş, E. (2014). *Afyonkarahisar Merkezde Yer Adlarına Bağlı Oluşan Efsaneler Derleme-İnceleme-Metinler*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Alptekin, A.B. (2012). *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Ankara.

Altın, S. (2014). *Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi Folkloru*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Uşak.

Arslan, M. (2005). *"Türk Destanlarında Evren Tasarımı"*, Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, Kanyılmaz Matbaası, s. 65-75 İzmir.

Arslan, S. (2014). Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 1. s. 60-71.

Aslan, F. (2012). Halk Bilimsel Bir Terim Olarak "Efsane" Üzerine Bazı Dikkatler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 23, s. 81-90.

Atakan, A (2002). *Afyonkarahisar Efsanelerinin Eğitim Açısından İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Ateşgül, Y. (2021). *Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Aksu/Sofular Havzası*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Ankara.

Atlı, İ. (2012). *Çan Yöresi Efsanelerinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Ay, H. (2020). Ekolojik Bir Toplum İnşa Etme: Toplumsal Ekoloji, *Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* S.1, s. 12-24.

Aydoğan, Ö. (2019). *Anadolu Dağ Efsaneleri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Aytov, N. (1998). Ekoloji, Yepa, Kazakistan.

Baudrıllard, J. (2019). *Tüketim Toplumu*, (N. Tutal ve F. Keskin Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bayat, F. (2006). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü, *Folklor/Edebiyat*, S.12, s. 47-60.

Begiç, H. N. (2017). *Türk Keçecilik Sanatı*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

Berkes, F. (2008). *Kutsal Ekoloji*, Taylor & Francis, New York.

Bıldır, F. (2008). *Dursunbey (Balıkesir) Yöresi Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Biehl, J. (1991). *Finding Our Way: Rethinking Ecofeminist Politics*, Black Rose Book, New York.

Birkeland, J. (1993). *Ecofeminism: Linking Theory And Practice. In Greta Gaard (Ed.) Ecofeminism: Women, Animals, Nature*, Temple University Press13-60, Philadelphia.

Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, Sümer Yayıncılık, İstanbul.

Bookchin, M. (1996), *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları İstanbul,

Buch, W. (1992). Masal ve Efsane Üzerine, (Çev. Ali Osman Öztürk), *Milli Folklor Yayınları*, S.13, s. 10-15, Ankara.

Bütüner, Ş. (2019). "Halk Bilimine Çevre Korumacı Bir Yaklaşım Önerisi 'Ekofolklor", *Ekoeleştiri Folklor ve Edebiyat İncelemeleri*, (Ed. Adil Çelik & Altuğ O Konya: Kömen Yayınları, s. 153-167.

Büyükşahin, F. (2017). *Kültür-Çevre Bağlamında Geleneksel Ekolojik Bilginin Korunmasının Önemi: Sarıkeçili Yörükler Örneği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bruchac, M. (2014). "Indigenous Knowledge And Traditional Knowledge", *Encyclopedia Of Global Archaeology*, s. 3814-3824.

Ceriaco, L., (2011). Marques M. P. Madeira, Natalia C.; Vila-Vic;Osa, Carlos M.;Mendes, Paula, "Folklore And Traditional Ecological Knowledge Of Geckos İn Southern Portugal: Implications For Conservation And Science", *Journal Of Ethnobiology And Ethnomedicine*, Vol. 7.

Çakır, E. (2019). "Halk Bilimine Çevre Korumacı Bir Yaklaşım Önerisi 'Ekofolklor", *Ekoeleştiri Folklor ve Edebiyat İncelemeleri*, (Ed. Adil Çelik & Altuğ O Konya: Kömen Yayınları, s. 107-152.

Çelepi, M. S. (2005). *Âşık Ömer Divânı'nın Tahlîli*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Çelepi, M. S. (2012). *Türk Halk Kültüründe Rüya*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sbe Doktora Tezi.

Çelepi, M. S. (2017). *Türk Kültür Evreninde Toy/Denizli Örneği*, Kömen Yayınları, Konya.

Çelepi, M. S. (2018). *Türk Tasavvufunda Hayvan Ruhu ve Koruyucu Pirler Sembolizmi*, Iv. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı, s. 261-285.

Çelepi, M. S. (2019). Batı Anadolu Efsanelerindeki Millî Mücadeleyi Kült Merkezli Okumak, *Söylem Filoloji Dergisi*, S. 4(2), s. 374-396.

Çelepi, M. S. (2020). Doğaya Uyarlanma Stratejisi Olarak Orhun Abidelerindeki Türk Biyoetiği, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt 16, S.128, s. 5-18.

Çelepi, M. S. (2021). "Her Şeye Malik Ola, Bir Şeye Malik Olmaya" Yunus Emre'de Tüketim ve İsrafa Yönelik Denge Öğretisi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı.

Çelik, A., Ortakçı A. (2019). *Ekoeleştiri, Folklor ve Edebiyat İncelemeleri*, Kömen Yayımları, Konya.

Çepel, N. (2006). *Ekoloji, Doğal Yaşam Dünyaları ve İnsan*, Palme Yayıncılık, Ankara.

Çetin, O. B. (2005). Ekofeminizm: Kadın- Doğa İlişkisi ve Ataerkillik, *Sosyoekonomi*, S.1, s. 61-76.

Çobanoğlu, Ö. (2019). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Çoruhlu, K. (2000). *Ana Hatlarıyla Türk Mitolojisi*, Kabalcı Yayınevi, s.150, İstanbul.

Dégh L. (2005), *"Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı",* (Çev. Selcan Gülçayır), Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. Hzl. M. Öcal Oğuz vd. Geleneksel Yayıncılık, Ankara, s.343- 345.

Devellioğlu, F. (2011). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dinçer, M. (1996). *Çevre Gönüllü Kuruluşları*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.

Divitçioğlu, S. (2000). *Kök Türkler, Kut, Küç, Ülüg*, Yky, İstanbul.

Dönmez, B. A. (2012). Ekoeleştiri ve Hayvan Çalışmaları: Avatar, Madagaskar 2: Afrika'ya Kaçış Filmlerinde Doğa ve Hayvan Temsilleri*, Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat*, (Ed. Serpil Oppermann), Phonelx Yayınları, Ankara.

Dönmez, F. P. (2008). *Karakalpak Efsaneleri* (İnceleme-Metinler), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Dundes, A. (1998). Halk Kimdir, (Çev. Metin Ekici), *Milli Folklor Dergisi*, S.37, s. 139-153.

Dursun, A. (2020). Efsanelerin İşlevlerinden Biri Olarak Tedbir, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 13, S. 32, s.1278-1296.

Ekici, M. (2000). Halk, Halk Bilimi ve Halk Bilgisi Üzerine Bir Deneme, *Milli Folklor Dergisi*, S.45, s. 2-5.

Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Elgin, D. (1994). *"Evren Ve Ekoloji", Derin Ekoloji İçinde*, Der:Günseli Tamkoç, Ege Yayınları, İzmir.

Elıade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara.

Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. Lale Aslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Ergin, M. (2003). *Orhun Yazıtları*, Hisar Kültür Gönüllüleri.

Ergin, M. (1971). *Dede Korkut Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Ergun, M. (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, I-Iı, Ankara.

Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, S. 17, Ankara.

Erhat, A. (1996). Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Erol, K. İ. (2014). *Balıkesir Merkez İlçe Manav Köyleri Halk Edebiyatı ve Folklor Derlemeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Frazer, J. G. (2017). *Psişik İşler: Batıl İnançlar Kurumlarımızın Gelişimini Nasıl Etkiledi?* (İ. H. Yılmaz, Çev.), Pinhan, İstanbul.

Garrard, G. (2020). *Ekoeleştiri, Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar* (Çev. Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul.

Göde, H. A. (2002). *Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gökalp, Z. (1976). *Türk Töresi*, (Hzl. Hikmet Dizdaroğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Gökdayı, İ. (1997). *Çevrenin Geleceği*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.

Görmez, K. (2018). *Çevre Sorunları*, Nobel Yayınları, Ankara.

Gülşen, H. (2013). "Kurt Motifi Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 39, s. 18-28.

Güney, E. (2004). *Çevre Sorunları*, Nobel Yayınları, Ankara.

Hacib, Y. H. (2019). *Kutadgu Bilig*, (Çev. Muzaffer Tunçel), Gençlik Spor Yayınları, Ankara.

Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü (Dinler-Mezhepler-Tarikatlarefsaneler*), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi. İstanbul:

Hardesty, D. L. (1997). *Ecological Anthropology*, Wiley.

Houde, N. (2007). *The Six Faces Of Traditional Ecological Knowledge: Challenges And Opportunites For Canadian Co-Management Arrangementes*, Ecology And Society 12(2): 34

Huntington, H. P. (1998). "*Using Traditional Knowledge İn Science: Methods And Applications, Promoting The Science Of Ecology",* Ecological Society Of America.

Işık, R. (1994). *İslam Öncesi Türklerde Tabiatla İlgili İnanışlar*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Johnson, M. (1992). *"Research On Traditional Environmental Knowledge: Its Development And Its Role". Lore: Capturing Traditional Environmental Knowledge*, Edt. Martha Johnson, International Development Research Centre.

Johannes, R. E. (1993). *Integrating Traditional Ecological Knowledge And Management With Environmental Impact Assessment, Traditional Ecological Knowledge: Concepts And Cases*, 1, 33-39, Canada.

Kadimbeyli, M. (2013). Azerbaycan Folklorunda Ekolojik Eğitim (Nahçıvan Materialları Üzre), *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, Cilt 2, S.4 Bahar.

Kaplan, M. (2002). *Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı, Türkler*, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Karakaya, H. (2022). *Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor İlişkisi: Afyonkarahisar Örneği*, Doktora Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.

Kaşgarlı, M. (1985). *Divanı Lügatit Türk Tercümesi*, (Çev. Besim Atalay), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kazancı, N. (2018). *Etnobiyoloji*, Ürün Yayınları, Ankara.

Keleş, R., Hamamcı C. (2005). *Çevre Politikası*, İmge Yayınevi, Ankara.

Keser, A. (2017). *Nazilli Bölgesi Efsane Memoratları*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Kırışık, F. (2013). Ekolojik Sorunların Çözümünde Derin Ekoloji Yaklaşımı, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.2, s. 279-301.

Kışlalıoğlu, M., Berkes F. (1999). *Çevre ve Ekoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Lange, M. (2011). *"Environmentalism". Folklore An Encyclopedia Of Beliefs, Customs, Tales, Music, And Art*, (Ed. Charlie T. Mccormick & Kim Kennedy White), Abc-Clıo, 407-409. California.

Laudari, D. (2010). "İmplication Of Traditional Ecological Knowledge On Forest Resource Management". *Himalayan Journal Of Sociology & Antropology*, Iv, 77-90.

Luthi, M. (1995). "Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı" (Çev. Sevengül Sönmez), *Milli Folklor Yayınları*, S. 25, s. 66-68 Ankara.

Maden, P. (2010). *Kahramanmaraş ve Ankara Merkezli Geleneksel Ağaç Oymacılığı Sanatı ve Geleneğin Ustaları*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü,* (Çev. O. Akınhay, D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Menzies, C. R. (Ed.). (2006). *Traditional Ecological Knowledge And Natural Resource Management*, University Of Nebras A Press, Lincoln And London.

Merchant, C. (1996). *Earthcare: Women And Environment, London Routledge*, New York.

Mellor, M. (1996). The Politics Of Women And Nature: Affinity, Contingency Or Material Relations? *Journal Of Politicial İdeologies* ,1(2), 147-164.

Mellor, M. (1997). *Feminism And Ecology*, New York University Press, New York.

Meriç, C. (2019). *Bayramiç Folkloru*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Murray, C., *Wieckowski K., Hurlburt D., Soto C. And Johnnie K. (2008). Incorporation Of Traditional And Local Ecological Knowledge And Values İn Fisheries Management*, Environmental Assessment Agency, Canadian.

Naess, A. (1994). *"Derin Ekolojinin Temelleri", Derin Ekoloji İçinde*, Der:Günseli Tamkoç, Ege Yayınları, İzmir.

Oğuz, A. (2009). *Fikri Mülkiyet Hakları ve Geleneksel Bilgi ve Folklorun Hukuki Korunması*, Fmr, 9(3), s.10-5.

Oğuz, Ö. (2014). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, S. 120-121, Ankara.

Oğuz, Ö. (2013). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir*? Geleneksel Yayıncılık, Ankara.

Oğuz, Y. N. vd. (2005). *Biyoetik Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.

Olgun, Y. (1989). *Bursa Efsaneleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Olgunsoy, B. (2007). *Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Opperman, S. (2012). Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü, *Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat*. Ed. Serpil Opperman, Phoenix Yayınları, Ankara.

Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş 2*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ögel, B. (1989). *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi 1-2*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Önal, M. N. (2003). *Muğla Efsaneleri*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.

Örnek, S. V. (1988). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi. İstanbul.

Örnek, S. V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

Örnek, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Özarslan, M. (2003). "Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü". *Türkbilig*, S.5. s. 94-102.

Özdağ, U. (2017). *Çevreci Eleştiriye Giriş Doğa, Kültür, Edebiyat*, Ürün Yayınları, Ankara.

Özdemir, H., Aydemir D. (2019). Ekolojik Yaklaşımlı Feminizm/Ekofeminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihi Süreci ve Türleri, *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, S.2 s. 261-278.

Özdemir, N. (2018). Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* S.18/1, s. 1-28.

Parlatır, İ. (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara.

Roux, J. P. (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul.

Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Sami, Ş. (2010). *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Sarpkaya, S. (2022). Azerbaycan Türklerinin Efsanelerinde Ekofolklor Bakış Açısıyla Av, Su ve Ağaç, *Folklor Akademi Dergisi*. Cilt:5, S.1, s. 59 – 77.

Sessions, G. (1995). *Deep Ecology For The Twenty First Century*, Shambhala Publications, Boston&London

Seyidoğlu, B. (2005). *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul.

Smyth, G. (2006). *"Ecocriticism". The Routledge Dictionary Of Literary Terms*, (Ed. Peter Childs & Roger Fowler), Routledge, s. 65-66, Londra.

Stevenson, M. G. (1996). *Indigenous Knowledge İn Environmental Assessment, Arctic*, 49, s. 278-291.

Şahin, H. İ. (2013). Ziya Gökalp'in "Halk" ve "Halkbilimi" Terimlerine Bakış Açısında Geleneğin Yeri, *Milli Folklor Dergisi*, S.99, s.91-100.

Şahin, H. İ. (2004). *Balıkesir Çepni Kültürü*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Tamkoç, G. (1994a). Derin Ekolojinin Genel Çizgileri, *Birikim Dergisi*, 57-58, 87-91.

Tanyu, H. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Tekin T. (1988). *Orhon Yazıtları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkçe Sözlük, (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

Türkiye İsraf Raporu, (2018). Ticaret Bakanlığı Tüketicinin Korunması ve Piyasa Gözetimi Genel Müdürlüğü

Türkmen, O. (2017). *Alaşehir Yöresindeki Efsane ve Memoratlar*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Türktaş, M. M. (2012). *Denizli Efsaneleri*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Ulia, G. P. (2009). *Traditional Knowledge & Indigenous Peoples. Traditional Knowledge & Indigenous Peoples*, Russian Federation.

Uyanıker, N. (2011). *Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin Tespiti ve İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları, s.143, İstanbul.

Uzgören, E. (2006). *Tüketim ve Üretim Davranışları Ekseninde İsraf*, Siyasal Kitabevi Ankara.

Ürük, Y. (2018). *İzmir Efsaneleri*, Yakın Kitabevi, İzmir.

Yaren, F. B. (1995). Yaşamı Kavrayış Sorunu Üzerine Yapılanan Sorun: Çevre Sorunu, Değişen Dünya Görüşü Ekonomi-Ekoloji İlişkileri Bağlamında Ekolojik Kalkınma, *Yeni Türkiye Dergisi* (Çevre Özel Sayısı), Temmuz-Ağustos, 87-95.

Yakın, S. (2017). *Kütahya Efsaneleri*, Yüksek Lisans Tezi, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.

Yılmaz, A. N. (2022). *Batı Anadolu Masallarında Kurnaz Tipi*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Yolcu, M.A. (2022). *Kaz Dağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi*, Paradigma Akademi, Çanakkale.